

LIETUVOS TEISĖ

2018

LIETUVOS TEISĖ

2018

Esminiai pokyčiai

Redaktoriai:

Prof. dr. Vytautas Sinkevičius, prof. dr. Lyra Jakulevičienė

Redakcinės kolegijos nariai:

Prof. dr. Virginijus Bitė (Mykolas Romeris teisės mokyklos Privatinės teisės institutas)

Prof. dr. Saulius Katuoka (Mykolas Romeris teisės mokyklos Tarptautinės ir
Europos Sąjungos teisės institutas)

Doc. dr. Agnė Tvaronavičienė (Mykolas Romeris teisės mokyklos Viešosios teisės institutas)

Prof. dr. Jolanta Zajančkauskienė (Mykolas Romeris teisės mokyklos Baudžiamosios
teisės ir proceso institutas)

„Šis leidinys - unikalus ir naudingas, be to, išleistas tinkamu laiku. Unikalus visų pirma tuo, kad jame teisės mokslininkai pristato ir analizuoja ne tik svarbiausių 2018 m. įvykusių teisės pokyčių turinį, bet ir tikėtinas teigiamas ir (arba) neigiamas jų pasekmes. Šį leidinį rekomenduočiau ir esamiems, ir būsimiems teisininkams, nes visada geriau mokytis iš svetimų, o ne iš savų klaidų”.

*Prof. dr. Dainius Žalimas,
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkas*

„Lietuvos, kaip ir kiekvienos demokratinės šalies, teisės sistema grindžiama konstituciniu teisinės valstybės principu. Šis principas reiškia, kad žmogaus teisės ir laisvės turi būti užtikrintos, o valstybės institucijos turi veikti remdamosi teise. Mokslininkų žvilgsnis, idėjos padeda apibrėžti naujas teisės vystymosi gaires, įvertinti įvairiose teisės srityse vykstančius pokyčius, jų rezultatus. Leidinys „Lietuvos teisė 2018: esminiai pokyčiai“ pateikia teisės mokslo ekspertų požiūrį, kuris padės įstatymų leidėjui, vykdomajai valdžiai numatyti tolesnius teisinės sistemos tobulinimo žingsnius.“

*Elvinas Jankevičius
Lietuvos Respublikos Teisingumo ministras*

„Džiugu, kad proginė iniciatyva – šimtmečio leidinys - įkvėpė kitą, ne mažiau ambicingą, ir išsiplėtojo į tęstinį akademinį projektą, žadantį kiekvienais metais parengti po Lietuvos teisės novelų rinkinį. O tai reiškia gebėjimą teisę suvokti kaip nuolat plėtojamą norminio reguliavimo ir jurisprudencijos sritį. Linkiu šiai iniciatyvai išaugti į tvarią tradiciją, ilgainiui tampant autoritetingu Lietuvos teisės paminklu.”

*Prof. dr. Rimvydas Norkus
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas*

„Teisė, t. y., tiek teisės normos, tiek teisės mokslas, tiek teisės doktrina yra pastoviai kintantys dalykai. Itin svarbu ne tik žinoti, bet ir suvokti šiuos pokyčius. Būtent tai padės padaryti šis leidinys. „Taigi, imkit mane ir skaitykit.”“

*Dr. Armanas Abramavičius
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorius, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas*

„Teisinio reguliavimo apžvalgas šiais laikais rašo nemažai advokatų kontorų, teismai, net ir pavieniai teisininkai apžvelgia vieną ar kitą teisės sritį. Tačiau šis leidinys ypatingas ir reikšmingas tuo, kad vienerių metų teisinio reguliavimo, taikymo ir aiškinimo apžvalgą teikia garbūs teisės mokslininkai. Ir ne tik apžvelgia pokyčius, bet ir pateikia gilių mokslinių bei praktinių įžvalgų, kartu, viliuosi, ir rodo gaires tolesniam teisės vystymuisi.“

*Prof. dr. Ignas Vėgėlė
Lietuvos advokatūros advokatų tarybos pirmininkas*

AUTORIAI

Prof. dr. Vytautas Sinkevičius

I dalis (1.1)

Prof. dr. Toma Birmontienė,

Jolita Miliuvienė

I dalis (1.2)

Dr. Gintautas Vilkelis

I dalis (1.3)

Doc. dr. Andrejus Novikovas

I dalis (1.4)

Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

I dalis (1.5)

Prof. dr. Jonas Juškevičius,

Jurgita Stirblienė

I dalis (1.6)

Doc. dr. Natalija Kaminskienė,

doc. dr. Agnė Tvaronavičienė

II dalis (2.1)

Doc. dr. Salvija Kavalnė

II dalis (2.2)

Prof. dr. Paulius Pakutinskas

II dalis (2.3, 2.4)

Dr. Ažuolas Čekanavičius

II dalis (2.4)

Doc. dr. Tomas Girdenis

III dalis (3.1)

Dr. Renata Marcinauskaitė

III dalis (3.2)

Prof. dr. Raimundas Jurka

III dalis (3.3)

Prof. dr. Rima Ažubalytė

III dalis (3.4)

Prof. dr. Justinas Žilinskas

IV dalis (4.1)

Partn. prof. dr. Danutė Jočienė

IV dalis (4.2, 4.3)

Prof. dr. Saulius Katuoka,

Arnas Liauksminas

IV dalis (4.4)

Doc. dr. Loreta Šaltinytė

IV dalis (4.5)

TURINYS

Ižangos žodis | 6

Pirma dalis.

VIEŠOJI TEISĖ | 9

- 1.1. Konstitucinio Teismo teisė pripažinti antikonstituciniais teisinius padarinius, kilusius iš Konstitucijai prieštaraujančių įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo | 9
- 1.2. Pirmas žingsnis link individualaus konstitucinio skundo įteisinimo Lietuvoje | 12
- 1.3. Valstybės tarnybos reforma 2018 m. | 15
- 1.4. Teismų sistemos pokyčiai Lietuvos Respublikoje 2018 m. | 17
- 1.5. Viešojo administravimo subjekto veiksmai naikinant ar keičiant savo priimtą sprendimą | 19
- 1.6. Teisinio reglamentavimo aktualijos dėl gimdymo namuose | 22

Antra dalis.

PRIVATINĖ TEISĖ | 25

- 2.1. Mediacijos civiliniuose ginčiuose esminiai pokyčiai | 25
- 2.2. Turizmo teisės naujienos | 27
- 2.3. Bendrojo duomenų apsaugos reglamento taikymo pradžia | 29
- 2.4. Teisė blokuoti neteisėtą kūrinių viešą prieigą internete | 31

Trečia dalis.

BAUDŽIAMOJI JUSTICIJA | 37

- 3.1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso naujovės | 37
- 3.2. Nauji teismų praktikos aspektai vairavimo apsvaigus nuo alkoholio baudžiamosiose bylose | 40
- 3.3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nuostatų suderinimas su Europos Sąjungos teisiniu reguliavimu 2018 m. | 44
- 3.4. Duomenų, gautų slaptomis tyrimo priemonėmis, leistinumai | 47

Ketvirta dalis.

LIETUVA IR TARPTAUTINĖ TEISĖ | 53

- 4.1. Aktyvuota tarptautinė jurisdikcija agresijos nusikaltimui | 53
- 4.2. Europos Žmogaus Teisių Konvencijos Protokolo Nr. 16 įsigaliojimo reikšmė veiksmingo dialogo tarp EŽTT bei nacionalinių teismų stiprinimui | 54
- 4.3. Psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisių ir laisvių apsaugos problematika bylose prieš Lietuvą EŽTT | 58
- 4.4. Jungtinių Tautų verslo ir žmogaus teisių principų įgyvendinimo Lietuvoje probleminiai aspektai | 62
- 4.5. Teisės laisvai judėti tos pačios lyties santuokas sudariusiems asmenims pripažinimas Europos Sąjungoje ir Lietuvos Respublikoje | 64

Baigiamasis žodis | 68

IŽANGOS ŽODIS

Minint Lietuvos valstybingumo šimtmetį 2018 metų pabaigoje buvo išleista mokslo studija „Lietuvos teisė 1918–2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos“, kurią parengė Mykolo Romerio universiteto teisės mokslininkai, bendradarbiaudami su kitomis Lietuvos aukštosiomis mokyklomis. Leidinyje pirmą kartą pateikta vientisa ir išsami Lietuvos viešosios ir privatinės teisės, baudžiamosios justicijos, Lietuvos ir tarptautinės teisės raidos per pastarąjį šimtmetį analizė. Studiją palankiai įvertino teisininkų bendruomenė, istorikai, politologai, taip pat besidomintys Lietuvos valstybingumo ir teisės raida bei jos perspektyvomis.

Lietuvos teisė kasmet pasipildo daugybe naujų įstatymų ir kitų teisės aktų, jų pakeitimais ir papildymais, teismų praktika ir pokyčiais teisinėse institucijose. Nacionaliniu mastu šie pokyčiai, neretai lemiantys daugelio žmonių ar net visos valstybės gyvenimą, nėra visapusiškai stebimi ir analizuojami. Tokios stebėsenos ir analitinio apibendrinimo labai stokojama, nes platesnį vaizdą apie teisinio reguliavimo pokyčius Lietuvos teisėje galima susidaryti tik tada, kai analizuojami ne kokios nors atskiros teisės srities, o įvairių teisės sričių pokyčiai.

Pristatome šį, pirmąjį, Mykolo Romerio teisės mokyklos mokslininkų parengtą leidinį, kuriame analizuojamos 2018 metais įvykusios Lietuvos teisinio reguliavimo, teismų praktikos ir tarptautinės bei Europos Sąjungos teisės skverbimosi į mūsų teisinę sistemą, naujovės. Leidinyje pasirinkti autorių nuomone, svarbiausi šalyje įvykę teisiniai pokyčiai bei aktualijos, siekiant įvertinti jų poveikį žmogaus teisių ir laisvių apsaugai, įvairioms visuomenės ir valstybės gyvenimo sritims. Nagrinėjami svarbiausi Lietuvos viešosios ir privatinės teisės, baudžiamosios justicijos ir tarptautinės bei ES teisės pokyčiai, įvykę praėjusiais metais. Kodėl reikėjo šio pokyčio, koks jo turinys, kokias teises problemas jis sprendžia, ar teisinis reguliavimas arba praktika yra pakankama siekiant užsibrėžtų tikslų, pagaliau, kokios tikėtinos teigiamos ir (arba) neigiamos tokio pokyčio (-ių) pasekmės. Tai pagrindiniai klausimai, kurie gvildenami leidinyje. Skaitytojai leidinyje suras ir aktualių ES bei tarptautinės teisės naujovių, kurios neišvengiamai daro poveikį mūsų teisei sistemai.

Leidinyje pateikiama akademinės bendruomenės nuomonė apie šalyje teisės srityje vykstančius pokyčius. Todėl leidinys jokių būdu nesiekia ir nekonkuruoja su Lietuvos teismų ir kitų teisinių institucijų kasmet leidžiamomis metinėmis apžvalgomis, kurios dažniausiai atspindi konkrečios institucijos veiklos specifiką, praktiką ir veiklos rezultatus.

Lietuvos teisės kasmetinį mokslinį vertinimą pristatysime Jums kasmet. Tikimės, kad atitinkamai metais atsiradusio naujo reikšmingo teisinio reguliavimo ir praktikos akademinis vertinimas, jų įtakos žmogaus teisių ir laisvių apsaugai, įvairioms visuomenės ir valstybės gyvenimo sritims, būsimai teisės raidai prognozavimas bus naudingas ne tik teisininkų bendruomenei, bet ir Seimui, Vyriausybei, kitiems teisėkūros subjektams, politikams, įvairių valstybės institucijų darbuotojams, taip pat visiems, kas domisi Lietuvos teisės raida ir jos tobulinimu.

I

VIEŠOJI TEISĖ

I

VIEŠOJI TEISĖ

1.1. Konstitucinio Teismo teisė pripažinti antikonstituciniais teisiniais padarinius, kilusius iš Konstitucijai prieštaraujančių įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 107 straipsnį „įstatymas (ar jo dalis) ar kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento dekretas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai“. Ši nuostata reiškia, kad Konstitucijoje yra įtvirtintas konstitucinės kontrolės *ex nunc* modelis, pagal kurį Konstitucinio Teismo sprendimų galia yra nukreipiama į ateitį. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad tol, „kol Konstitucinis Teismas nėra priėmęs sprendimo, kad atitinkamas teisės aktas (jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, prežiuruojama, kad toks teisės aktas (jo dalis) atitinka Konstituciją ir kad tokio teisės akto (jo dalies) pagrindu atsiradę teisiniai padariniai yra teisėti“.¹ Teisės mokslininkai ir Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje Konstitucijos 107 straipsnio nuostatą ilgą laiką aiškino, kaip nustatančią absoliučią taisyklę – Konstitucinio Teismo sprendimų galia yra nukreipiama tik į ateitį, Konstitucija nenumato jokių šios taisyklės išimčių. Toks, vien pažodinis nurodytos Konstitucijos 107 straipsnio nuostatos aiškinimas reiškė, kad Konstitucinio Teismo sprendimas, jog įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, nėra pagrindas pakeisti ar panaikinti jau priimtų ir baigtų vykdyti institucijų (jų pareigūnų) sprendimų, taip pat ir teismų sprendimų, kurie buvo priimti vadovaujantis antikonstituciniu pripažintu įstatymu ar kitu teisės aktu. Vadinasi, jeigu asmens teisės buvo pažeistos taikant tokį teisės aktą, kuris vėliau buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai, ir jeigu sprendimai, kurie buvo priimti vadovaujantis antikonstituciniu pripažintu teisės aktu, jau yra įvykdyti, tokio asmens teisės negalėjo būti apgintos. Pažeistas teises galėjo apginti tik tie asmenys, kurie, nesutikdami, kad jiems būtų taikomas antikonstitucinis teisės aktas, kreipėsi į teismą prašydami netaikyti tokio teisės akto ir apginti jų pažeistas teises, o teismas kreipėsi į Konstitucinį Teismą prašydamas ištirti, ar įstatymas ir kitas teisės aktas, kuris turi būti taikomas jo nagrinėjamoje byloje, neprieštarauja Konstitucijai. Konstituciniam Teismui pripažinus, kad įstatymas ar kitas teisės aktas, kuris turi būti taikomas teismo nagrinėjamoje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teismas negali taikyti tokio teisės akto. Taigi, Konstituciniam Teismui įstatymą ar kitą teisės aktą pripažinus prieštaraujančiais Konstitucijai, galėjo būti apgintos tik asmenų, kurie kreipėsi į teismą, teisės, nes jų atžvilgiu dar nebuvo priimti ir įvykdyti sprendimai.

Pastaraisiais metais Konstitucinis Teismas pradėjo plačiau aiškinti Konstitucijos 107 straipsnio nuostatas, t. y. kad Konstitucinio Teismo sprendimų galia yra nukreipiama į ateitį, nuroydamas, jog „bendra taisyklė, kad Konstitucinio Teismo sprendimų galia yra nukreipiama į ateitį“ nėra absoliuti.² Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „iš Konstitucijos 102 straipsnio 1 dalies, 107 straipsnio 2 dalies nuostatų, aiškinamų Konstitucijos 1 ir 18 straipsniuose įtvirtintų pamatinių konstitucinių vertybių, Konstitucijos viršenybės principo ir konstitucinio teisės viešpatavimo imperatyvo kontekste, *inter alia* kyla Konstitucinio Teismo <...> įgaliojimai konstitucinės justicijos byloje nustatčius, kad ginčijamas teisės aktas (jo dalis) ne tik prieštarauja Konstitucijai, bet ir iš esmės paneigia pamatines konstitucines vertybes – Lietuvos valstybės nepriklausomybę, demokratiją,

1 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 124-5643; 2010 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 153-7836.

2 *Ibid.*

respubliką ar prigimtinį žmogaus teisių ir laisvių pobūdį, *pripažinti antikonstituciniais ir šio teisės akto (jo dalies) taikymo padarinius*³ (išskirta – autoriaus).

Ši konstitucinė doktrina buvo išplėtota Konstitucinio Teismo 2018 m. birželio 19 d. nutarime,⁴ priimtame išnagrinėjus, ar Konstitucijai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Seimo 2018 m. sausio 13 d. įstatymu padarytos Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo nuostatos. Įstatymo pataisomis švietimo ir mokslo ministrui buvo suteikta teisė išleisti įsakymą, nustatantį reikalavimus ir tvarką, pagal kurią studijų kryptys būtų vertinamos ir laikinai akredituojamos, taip pat buvo suteikta teisė taikyti šį teisės aktą atgal – pagal švietimo ir mokslo ministro nustatytus naujus reikalavimus, kurie aukštosios mokykloms nebuvo iš anksto žinomi, galėjo būti atliekamas ir praėjusio laikotarpio studijų kryptių vertinimas. Tokiu teisiniu reguliavimu iš aukštųjų mokyklų buvo reikalaujama to, kas yra neįmanoma.

Konstitucinis Teismas 2018 m. birželio 19 d. nutarimu pripažino, kad „Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo Nr. XI-242 pakeitimo įstatymo <...> 2 straipsnio 26 dalies (2018 m. sausio 13 d. redakcija) <...> nuostatos „Iki 2018 m. kovo 1 d. studijų kryptys įvertinamos ir laikinai akredituojamos pagal švietimo ir mokslo ministro patvirtintus reikalavimus ir tvarką. Studijų kryptių laikino akreditavimo terminą nustato švietimo ir mokslo ministras. Jeigu įvertintos krypties studijos neatitinka švietimo ir mokslo ministro nustatytų reikalavimų, aukštoji mokykla negali priimti studentų į tos krypties studijas, o studijuojančiųjų tolesnes studijų galimybes nustato švietimo ir mokslo ministras“ tiek, kiek jose numatyta iki 2018 m. kovo 1 d. įvertinti ir laikinai akredituoti vykdomas studijų kryptis, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 40 straipsnio 3, 4 dalims, konstituciniams teisinės valstybės, atsakingo valdymo principams“.

Konstitucinio Teismo 2018 m. birželio 19 d. nutarime pirmą kartą konstatuota, kad „pagal Konstituciją, *inter alia* konstitucinį teisinės valstybės principą, įstatymas, pagal kurį reikalaujama neįmanomų dalykų (t. y., kuris yra nesuderinamas su iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančiu reikalavimu *lex non cogit ad impossibilia*), negali sukelti teisinių padarinių jo reguliuojamų teisinių santykių subjektams, nes jie būtų įpareigoti daryti tai, ko apskritai atlikti negalėtų (t. y. būtų nepaisoma reikalavimo *impossibilium nulla obligatio est*)“. Atitinkamai „pagal Konstituciją, *inter alia* konstitucinį teisinės valstybės principą, įstatymu, kuris yra nesuderinamas su iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančiu reikalavimu *lex non cogit ad impossibilia*, reguliuojamų teisinių santykių subjektams negali sukelti teisinių padarinių mėginimai poįstatymiais, *inter alia* teisės taikymo, aktais įgyvendinti tokio įstatymo nuostatas“. Atsižvelgdamas į nagrinėjamos bylos kontekstą, Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „Konstitucinis Teismas, konstatavęs, kad ginčijamos Įstatymo 2 straipsnio 26 dalies (2018 m. sausio 13 d. redakcija) nuostatos neatitiko *inter alia* iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančio reikalavimo nenustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį būtų reikalaujama neįmanomų dalykų (*lex non cogit ad impossibilia*), turi konstatuoti ir tai, kad šių nuostatų taikymas, *inter alia* priimant poįstatyminius, įskaitant ir teisės taikymo, aktus, nesukelia teisinių padarinių tais aktais reguliuojamų teisinių santykių subjektams, *inter alia* aukštosios mokykloms“.

Taigi, Konstitucinis Teismas suformavo doktriną, kad tais atvejais, kai Seimas įstatymu nustato tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį yra *reikalaujama neįmanomų dalykų*, Konstitucinis Teismas turi konstatuoti ne tik tai, kad toks įstatymas prieštarauja Konstitucijai, bet ir tai, kad toks įstatymas nesukelia teisinių padarinių juo reguliuojamų teisinių santykių subjektams, kad juo reguliuojamų teisinių santykių subjektams negali sukelti teisinių padarinių ir poįstatyminiai teisės aktai, kuriais įgyvendinamos tokio įstatymo nuostatos. Konstitucinis Teismas išplėtė sąrašą pagrindų, kuriems esant jis gali pripažinti, jog antikonstituciniais yra ir įstatymo ar kito teisės akto, kuris buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai, taikymo padariniai. Ankstesniuose Konstitucinio Teismo nutarimuose išvardyti pagrindai, – jeigu iš esmės paneigiamos tokios pamatinės konstitucinės vertybės, kaip Lietuvos valstybės nepriklausomybė, demokratija, respublika ar prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis, – buvo *papildyti nauju pagrindu t. y. jeigu įstatymas ar jį įgyvendinantis*

3 *Ibid.*

4 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. birželio 19 d. nutarimas. TAR, 2018-06-19, Nr.10101.

*poįstatyminis teisės aktas reikalauja neįmanomų dalykų (yra nesuderinamas su iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančiu reikalavimu *lex non cogit ad impossibilia*).*

Konstitucinio Teismo suformuota doktrina, kad jeigu įstatymas bus pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai dėl to, jog reikalauja neįmanomų dalykų, tai tokio įstatymo taikymas, taip pat jį įgyvendinančių poįstatyminių teisės aktų taikymas jais reguliuojamų santykių subjektams negali sukelti teisinių padarinių, reiškia, kad Konstitucinis Teismas konstatavo, jog Konstitucijoje yra įtvirtintas ne tik konstitucinės kontrolės *ex nunc* modelis, bet ir kontrolės *ex tunc* modelio elementai. *Nurodyta Konstitucinio Teismo doktrina sudaro naujas konstitucines prielaidas užtikrinti daug didesnę fizinių bei juridinių asmenų teisių ir teisėtų interesų apsaugą.* Konstitucinėje jurisprudencijoje iki šiol dažniausiai būdavo apsiribojama konstatavimu, kad įstatymas ar Vyriausybės nutarimas prieštarauja Konstitucijai, ir, nors juos išleidę teisėkūros subjektai akivaizdžiai nepaisė, ar net ignoravo pamatinės konstitucines vertybes ir Konstitucinio Teismo nutarimuose pateiktą Konstitucijos nuostatų (normų ir principų) sampratą, tačiau Konstitucinis Teismas net neušimindavo apie tai, kad padariniai, kuriuos jų reguliuojamų teisinių santykių subjektams sukeldavo tokio antikonstitucinio įstatymo ar Vyriausybės nutarimo taikymas, yra antikonstituciniai. Taigi, Konstitucijai prieštaraujančiu įstatymu ar Vyriausybės nutarimu pažeistos asmens teisės ir teisėti interesai likdavo neapginti. Kita vertus, konstitucinėje jurisprudencijoje būta nemažai atvejų, kai Konstitucinis Teismas nutraukdavo byloje padėtą teiseną vien dėl to, kad, kol byla buvo ruošiama nagrinėti, Seimas, Vyriausybė panaikindavo savo priimtus teisės aktus⁵. Taigi teisėkūros subjektai, siekdami užsibrėžtų tikslų, kartais priimdavo Konstitucijai prieštaraujančius įstatymus ir kitus teisės aktus, nors turėjo pagrindo manyti, kad jų nustatytu teisiniu reguliavimu yra paneigiamos pamatinės konstitucinės vertybės, nepaisoma Konstitucinio Teismo pateiktos Konstitucijos nuostatų sampratos. Kol įstatymas ar kitas teisės aktas būdavo ginčijamas Konstituciniame Teisme (jeigu apskritai į Konstitucinį Teismą buvo kreipiamasi), kol byla būdavo rengiama Konstitucinio Teismo posėdžiui, ginčijamas įstatymas ar kitas teisės aktas jau būdavo įgyvendintas, teisinių santykių subjektai įgydavo (prarasdavo) atitinkamas teises ar atitinkamą teisinį statusą. Ginčijamą įstatymą ar kitą teisės aktą išleidę teisėkūros subjektai savo tikslus pasiekdavo, nors ir žinojo, kad tai daroma antikonstitucinėmis priemonėmis. Jie nesibaimindavo, kad jų išleistą teisės aktą Konstitucinis Teismas gali pripažinti prieštaraujančiu Konstitucijai, nes žinojo, jog iš net akivaizdžiai antikonstitucinio įstatymo ar kito teisės akto taikymo atsiradę teisiniai padariniai Konstitucinio Teismo nebus panaikinti, nebent Konstitucijai prieštaraujančiais teisės aktais būtų pažeistos pamatinės konstitucinės vertybės – valstybės nepriklausomybė, demokratija, respublika ir žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis.

Konstitucinio Teismo 2018 m. birželio 19 d. nutarime suformuota konstitucinė doktrina teisėkūros subjektus turėtų veikti prevenciškai - atgrasyti nuo akivaizdžiai antikonstitucinių teisės aktų išleidimo. Teisėkūros subjektai skatinami atidžiau įsigilinti į Konstitucinio Teismo pateiktą Konstitucijos nuostatų sampratą, nuo jos nenukrypti, nes, jeigu jos būtų nepaisoma, yra reali konstitucinė galimybė, kad Konstitucinis Teismas ne tik pripažins jų išleistą teisės aktą prieštaraujančiu Konstitucijai, bet pripažins antikonstituciniais ir tokių teisės aktų taikymo padarinius. *Konstitucinio teismo doktrina leidžia apginti ne tik tų asmenų, kurie, nesutikdami, kad jų atžvilgiu būtų taikomas antikonstitucinis teisės aktas, kreipėsi į teismą dėl savo pažeistų teisių ir teisėtų interesų gynimo, bet ir asmenų, kurie dėl to į teismą nesikreipė, nors jų teisės ir teisėti interesai buvo pažeisti taikant Konstitucijai prieštaraujantį įstatymą ar kitą teisės aktą.*

5 Žr., pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 1994 m. rugsėjo 21 d. sprendimą „Dėl pradėtos teisenos byloje nutraukimo“ (Bylos Nr.11/94), kuriuo Konstitucinis Teismas nutraukė pradėtą teiseną byloje, ar Konstitucijai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl apyvartos mokesčio pakeitimo į bendrojo akcizo mokesčių“ 4 punkto 1 papunktis, kuriuo pavedama Vyriausybei nustatyti bendrojo akcizo mokesčio apskaičiavimo ir mokėjimo tvarką, terminus bei lengvatas. Nors su prašymu ištirti nurodyto Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo atitiktį Konstitucijai į Konstitucinį Teismą kreipėsi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir buvo akivaizdu, kad toks teisinis reguliavimas gali prieštarauti Konstitucijos 67 straipsnio 15 punktui ir 127 straipsnio 3 daliai, Konstitucinis Teismas nutraukė pradėtą teiseną, remdamasis tuo, kad nurodytas teisės aktas jau neteko galios.

Konstitucinio Teismo 2018 m. birželio 19 d. nutarime suformuota konstitucinė doktrina galėtų būti toliau plėtojama, papildant ją nuostata, kad *pagrindas pripažinti antikonstituciniais Konstitucijai prieštaraujančio įstatymo ar kito teisės akto taikymo padarinius yra ir tai, kad teisėkūros subjektas, išleisdamas atitinkamą teisės aktą, akivaizdžiai nepaiso Konstitucinio Teismo pateiktos Konstitucijos nuostatų (normų ir principų) sampratos*. Toks pagrindas būtų universalus, jis apimtų ir tuos pagrindus, kurie jau yra suformuoti konstitucinėje doktrinoje. Ar teisėkūros subjektas, išleisdamas atitinkamą teisės aktą, akivaizdžiai nepaisė Konstitucinio Teismo pateiktos Konstitucijos nuostatų (normų ir principų) sampratos, būtų sprendžiama individualiai, kiekvieną kartą atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos konkrečias aplinkybes. Taip išplėtojus konstitucinę doktriną, Konstitucinis Teismas turėtų didesnes galimybes apginti antikonstituciniais įstatymais ir kitais teisės aktais pažeistas fizinių ir juridinių asmenų teises, o jo vykdomas konstitucinis teisingumas įgytų kokybiškai naujų aspektų, nes nebūtų apsiribojama vien konstatavimu, kad įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, bet būtų įvertinami ir tokio antikonstitucinio įstatymo ar kito teisės akto taikymo padariniai.

1.2. Pirmas žingsnis link individualaus konstitucinio skundo įteisinimo Lietuvoje

2018 metai buvo svarbūs individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimui Lietuvoje. Šiuo metu asmuo, manantis, kad jo teisės ir laisvės yra pažeistos dėl to, kad jo byloje taikytinas teisės aktas, jo manymu, prieštarauja Konstitucijai, negali tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą.⁶ Šią savo teisę jis gali įgyvendinti tik netiesioginio individualaus kreipimosi būdu, t. y. prašydamas bendrosios kompetencijos ar administracinio teismo kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl abejones keliančio teisės akto teisėtumo. Ir nors daugelį bylų Konstituciniame Teisme inicijavo teismai, pagal Konstituciją jie neprivalo tenkinti bylos šalies prašymo kreiptis į Konstitucinį Teismą.

Individualaus konstitucinio skundo institutas – svarbi žmogaus teisių apsaugos garantija. Jis yra įtvirtintas daugelyje Europos valstybių. Europos regione teisės tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą (ar kitą konstitucinės kontrolės instituciją) neturi vos kelių valstybių, *inter alia* Lietuvos, Bulgarijos, Italijos, Moldovos, Prancūzijos piliečiai. Šio instituto svarbą akcentuoja ir 2011 metais Europos komisijos „Demokratija per teisę“ parengta studija dėl individualaus konstitucinio skundo, kurioje pabrėžiama, kad netiesioginis kreipimasis į konstitucinės justicijos institucijas per kitus teismus yra labai svarbi, bet nepakankama priemonė konstitucinėms žmogaus teisėms užtikrinti, todėl jis turėtų būti derinamas su galimybe asmeniui į konstitucinį teismą kreiptis tiesiogiai.⁷

Diskusijos dėl individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo Lietuvos teisinėje sistemoje nėra naujos. Jos ypač suintensyvėjo dar 2005 m., kai Seimo narių grupė įregistravo Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projektą, kuriuo iš esmės buvo siūloma įtvirtinti kreipimąsi į Konstitucinį Teismą kaip *actio popularis*, t. y., nustatant, kad teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą turi bet kuris asmuo, nepriklausomai nuo to, ar skundžiamas teisės aktas pažeidžia jo teises, ar ne⁸. Tai paskatino sudaryti darbo grupę, kuri svarstė konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo galimybes ir turėjo parinkti tinkamiausią modelį Lietuvai. Išanalizavus užsienio valstybių patirtį, įvairių mokslo ir kitų institucijų pateiktas pastabas, buvo parengta Individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcija (toliau – Koncepcija), kurią Seimas 2007 m. liepos 4 d. patvirtino

6 Subjektai, galintys kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl jo kompetencijai priskirtų teisės aktų atitikties Konstitucijai *expressis verbis* įtvirtinti pačioje Konstitucijoje. Pagal Konstitucijos 106 straipsnį į Konstitucinį Teismą dėl Seimo priimtų įstatymų ir kitų teisės aktų turi teisę kreiptis Seimo narių grupė, Vyriausybė ir teismai, dėl Vyriausybės priimtų teisės aktų – Seimo narių grupė, Respublikos Prezidentas ir teismai, dėl Respublikos Prezidento priimtų teisės aktų – Seimo narių grupė ir teismai. Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad pagal šią Konstitucijos nuostatą, sistemiškai aiškinamą su kitomis, tokią teisę turi ir Seimas *in corpore*.

7 Venecijos komisijos 85 plenarinėje sesijoje priimta Studija dėl Individualaus kreipimosi į konstitucinės justicijos institucijas. CDL-AD(2010)039rev.

8 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XP-980.

savo nutarimu.⁹ Konceptijoje buvo nustatytos esminės individualaus konstitucinio skundo instituto nuostatos, reglamentuota, kad įtvirtinant šį institutą, būtina Lietuvos teisės sistemos reforma ir numatyti du jos įgyvendinimo etapai, kurių pirmasis būtų skirtas priimti teises priemones (Konstitucijos pataisoms, Konstitucinio Teismo ir kitų įstatymų pakeitimams), o antrasis – įgyvendinti institucines, organizacines ir finansines priemones. Kartu buvo parengtas naujas Konstitucijos nuostatų keitimo projektas¹⁰ ir atitinkami Konstitucinio Teismo įstatymo pakeitimai¹¹.

Prasidėjusi ekonomikos krizė ir valstybėje susiklosčiusi sunki finansinė ekonominė padėtis privertė atidėti numatytus veiksmus, tačiau visapusiškos žmogaus teisių apsaugos užtikrinimas aktualumo neprarado. Seimo 2009 m. gruodžio 17 d. nutarimu Konceptijos nuostatos, kuriose buvo numatyti jos vykdymo etapų įgyvendinimo terminai, buvo pakeistos, nustatant, kad atitinkami teisės aktai bus priimti Seimo 2010 m. pavasario sesijoje, o organizacinių veiksmų bus imtasi 2011 m. antrąjį pusmetį¹². Vis dėlto, nepaisant vėlesnių terminų, tolesnių veiksmų imtasi nebuvo dar kurį laiką.

Į tai dėmesį atkreipė ir Konstitucinis Teismas, 2016 m. birželio 28 d. sprendime pažymėjęs, kad pagal Konstitucijos 106 straipsnį asmenys vis dar neturi teisės tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl jo kompetencijai priskirtų Seimo, Respublikos Prezidento arba Vyriausybės aktų, kuriais galėtų būti pažeistos tokių asmenų teisės ir laisvės, teisėtumo, ir kad iki šiol jokie teisėkūros procesai Seimo priimtų koncepcijų pagrindu nevyksta. Pažymėtina, kad pats Konstitucinis Teismas niekada nesiėmė iniciatyvos interpretuoti Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostatų, kad *asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą*, kaip sudarančių prielaidas asmeniui dėl pažeistų teisių kreiptis ir į Konstitucinį Teismą, nors tokią galimybę plačiai analizavo teisininkų akademinė bendruomenė.

Prie individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo galimybės grįžta 2016 m., kai Seime buvo įregistruotas naujas Konstitucijos 106 ir 107 straipsnio nuostatų keitimo įstatymo projektas, kuris vėliau buvo tobulinamas¹³. Projektu buvo siūloma įtvirtinti, kad į Konstitucinį Teismą dėl savo pažeistų konstitucinių teisių ir laisvių, jei jos buvo pažeistos teisės aktais, kurių konstitucingumo kontrolė priskirta Konstituciniam Teismui, turi teisę kreiptis kiekvienas asmuo, išnaudojęs kitas teisinės gynybos priemones, taip pat Seimo kontrolieriai ir kitos kontrolės institucijos, tirdamos jų kompetencijai priskirtus skundus. Taip pat siūlyta keisti Konstitucijos 107 straipsnį, jame nustatant, kad Konstitucinio Teismo sprendimas, kuriuo pripažįstama, kad ginčytas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, yra pagrindas atnaujinti asmens, kurio teisės ir laisvės buvo pažeistos, teismo procesą.

Tam, kad būtų priimtose Konstitucijos pataisose, leidžiančiose asmenims ir kitiems subjektams kreiptis tiesiogiai į Konstitucinį Teismą, jos turi būti svarstomos ir dėl jų balsuojama Seime du kartus. Pagal Konstituciją, įstatymo projektas dėl Konstitucijos keitimo laikomas Seimo priimtu, jeigu kiekvieno balsavimo metu už tai balsavo ne mažiau kaip 2/3 visų Seimo narių, t. y. ne mažiau kaip 94 parlamentarai.

Nors minėtam Konstitucijos keitimo projektui po pateikimo buvo pritarta, Seime balsuojant dėl Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių keitimo 2017 m. birželio 29 d., pritrūko kelių balsų, kad Konstitucijos pataisos būtų priimtose. Taigi pirmuoju bandymu parlamentui nepavyko atverti kelio individualaus konstitucinio skundo įteisinimui.

9 Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. 1246 „Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2007-07-12, Nr. 77-3061.

10 Konstitucijos 106, 107 straipsnių papildymo ir pakeitimo įstatymo projektas Nr. XP-980 (2).

11 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 31, 44, 62, 65, 66, 68, 69, 72 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas XP-3027.

12 Seimo 2009 m. gruodžio 17 d. nutarimas Nr. XI-577 „Dėl Seimo nutarimo „Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, *Valstybės žinios*, 2009-12-24, Nr. 152-6823.

13 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektai Nr. XIII-431 ir XI-431(2).

2017 m. gruodžio 21 d. Seime buvo registruotas naujas Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo projektas¹⁴, kuris savo turiniu skyrėsi nuo prieš tai buvusio. Šiam naujam projektui Seimo 2018 m. balandžio 26 d. posėdyje po pateikimo pritarta¹⁵ ir nutarta pradėti jo svarstymo procedūrą.

Projektą išnagrinėjus Seimo komitetuose, svarstymui Seime 2018 m. spalio 9 d. buvo pateikti du alternatyvūs Konstitucijos pataisų projektai: tas, kuriam pritarta pavasarį, ir dar vienas, kuriame grįžta prie siūlymo Konstitucijoje *expressis verbis* nustatyti retroaktyvų Konstitucinio Teismo sprendimų veikimą, įtvirtinant, kad Konstitucinio Teismo sprendimas, kuriuo atitinkamas teisės aktas pripažįstamas prieštaraujančiu Konstitucijai, yra pagrindas įstatymo nustatyta tvarka atnaujinti procesą dėl pažeistų to asmens konstitucinių teisių ar laisvių įgyvendinimo¹⁶. Prie šio siūlymo grįžta siekiant užtikrinti, kad įstatymų leidėjas, priimdamas Konstitucijos 106 straipsnio nuostatų įgyvendinimui būtinus teisės aktus, nenukryptų nuo konstitucinės garantijos užtikrinti asmenų teisės į teismo proceso atnaujinimo galimybę¹⁷.

Seimas 2018 m. lapkričio 8 d. per pirmąjį balsavimą pritarė tokiam Konstitucijos 106 straipsnio pataisos projektui, pagal kurį „kiekvienas asmuo turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl 105 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse nurodytų aktų, jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves ir šis asmuo išnaudojo visas teisinės gynybos priemones. Šios teisės įgyvendinimo tvarką nustato Konstitucinio Teismo įstatymas“. Taip pat buvo pritarta Konstitucijos 107 straipsnio pataisos projektui, numatančiam, kad „byloje pagal Konstitucijos 106 straipsnio ketvirtojoje dalyje nurodyto asmens kreipimąsi priimtas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, yra pagrindas įstatymo nustatyta tvarka atnaujinti procesą dėl pažeistų to asmens konstitucinių teisių ar laisvių įgyvendinimo“¹⁸. Antrasis balsavimas Seime dėl Konstitucijos pataisų priėmimo turėtų vykti 2019 m. Seimo pavasario sesijoje. Numatoma, kad Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo nuostatos turėtų įsigalioti 2019 m. rugsėjo 1 d.

Individualaus konstitucinio skundo įteisinimas yra itin svarbus konstitucinei žmogaus teisių apsaugai. Nors jis nepakeis šiuo metu galiojančio netiesioginio individualaus kreipimosi būdo, t. y. asmuo ir toliau galės prašyti bendrosios kompetencijos ar administracinio teismo kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl jo byloje taikytino teisės akto atitikties Konstitucijai, bet galimybė pačiam asmeniui tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą taps svaria papildoma jo teisių gynimo garantija. Pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms yra kiekvienos demokratinės teisinės valstybės pagrindas. Individualus konstitucinis skundas – efektyvi, o kartais ir vienintelė priemonė siekiant apsaugoti žmogaus teises, kai išnaudojamos kitos tradicinės veiksmingos žmogaus teisių gynimo priemonės.

Pažymėtina ir tai, kad šio instituto reikšmė neapsiriboja individualaus intereso apsauga, jis taip pat padeda veiksmingiau įgyvendinti Konstitucijos viršenybę, saugoti viešąjį interesą ir visą konstitucinę santvarką. Juk Konstitucinio Teismo baigiamieji aktai, priimti bylose pagal individualius konstitucinius skundus, turėtų tokį pat visuotinį (*erga omnes*) poveikį, kaip ir iki šiol. Taigi, Konstituciniam Teismui nusprendus, kad ginčytas teisės aktas (ar kuri nors jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, jis būtų visiems laikams pašalinamas iš teisės sistemos, o įstatymų leidėjas ar kitas teisėkūros subjektas, priėmęs prieštaraujančiu Konstitucijai pripažintą teisės aktą, privalėtų, reikaliui esant, priimti naują ar pakoreguoti esamą teisinį reguliavimą. Taip būtų užkirstas kelias ir kitų asmenų teisių pažeidimams.

Individualių kreipimųsi į Konstitucinį Teismą galimybė atvers daugiau Konstitucijos nuostatų aiškinimo perspektyvų, leis toliau plėtoti oficialiąją konstitucinę doktriną, atskleisti naujus asmens konstitucinių teisių turinio elementus bei efektyviau ginti žmogaus teises bei laisves.

14 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-1540.

15 Seimo 2018 m. balandžio 26 d. rytinio posėdžio protokolai Nr. SPP-163.

16 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-2159, kuris ir buvo pasirinktas tolesniam darbui.

17 Aiškinamasis raštas dėl Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIIIIP-2159.

18 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-2159(2).

Be to, suteikus asmenims galimybę tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą, turėtų sumažėti kreipimusi į Europos Žmogaus Teisių Teismą (toliau – EŽTT) skaičius. Pažeistų teisių gynimo procesas Konstituciniame Teisme būtų neabejotinai greitesnis ir paprastesnis.

1.3. Valstybės tarnybos reforma 2018 m.

Valstybės tarnybos reforma – vienas aktualiausių viešojo valdymo ir viešosios teisės probleminių klausimų. 2018 m. buvo parengti ir priimti teisės aktai, kurie iš esmės pakeitė valstybės tarnybos sampratą ir valdymą. Tokie pokyčiai buvo būtini, nes ankstesnis teisinis reguliavimas neatitiko laikmečio reikalavimų, buvo pasenęs, nelankstus, brangus ir neefektyvus. Tai patvirtino ir didelis tarnybinių ginčų skaičius teismuose, abejonės dėl atrankos į valstybės tarnybą skaidrumo, nelanksti apmokėjimo sistema.

2018 m. liepos 16 d. priimtas naujos redakcijos Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas (toliau – Įstatymas),¹⁹ kuris įsigaliojo 2019 m. sausio 1 dieną. Įstatyme patikslinta valstybės tarnybos sąvoka – pagal naują teisinį reguliavimą asmenys, atliekantys ūkinio ir (ar) techninio pobūdžio funkcijas, nelaikomi valstybės tarnautojais. Įstatymas nereglementuoja statutinių valstybės tarnautojų tarnybos santykių. Visi statutinių valstybės tarnautojų priėmimo į tarnybą, darbo apmokėjimo, socialinių garantijų, atsakomybės ir atleidimo santykiai buvo reglamentuoti atitinkamuose statutuose. Tai sukuria prielaidas išvengti atskirų teisės aktų prieštaravimų ir dubliavimo statutinių valstybės tarnautojų ir karjeros valstybės tarnautojų tarnybos reglamentavimo srityje.

Valstybės tarnybos įstatyme numatyta centralizuota atranka į valstybės tarnybą, panaikinti reikalavimai dėl bendrųjų gebėjimų testo privalomo laikymo. Tikimasi, kad centralizuota valstybės tarnybos atranka leis užtikrinti maksimalų skaidrumą, bešališkumą ir padės sumažinti atrankos kaštus. Centralizuotą atranką organizuoja ir vykdo Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgaliota institucija – Valstybės tarnybos departamentas. Toks teisinis reguliavimas palengvina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnio, kuris numato, kad Lietuvos piliečiai turi lygias teises stoti į valstybinę tarnybą, įgyvendinimą. Įgaliota institucija gali pasirinkti efektyvius atrankos būdus. Centralizuota atrankos sistema ir tinkamas jos reglamentavimas sumažins tarnybinių ginčų kiekį ir atitinkamų teismo nagrinėjimo bylų skaičių. Į centralizuotos atrankos procedūras yra įtraukti atitinkamų įstaigų, kuriose organizuojama atranka į pareigas, atstovai, atitinkamų sričių ekspertai. Tokios atrankos leis patikrinti pretendentų turimas žinias, gebėjimus atlikti pareigybes aprašyme nurodytas funkcijas ir kompetenciją.

Kartu su Valstybės tarnybos įstatymu buvo patikslintos ir kitų įstatymų nuostatos, susijusios su Vyriausybės įstaigų vadovų skyrimu ir jų darbo užmokesčiu. Pasikeitė ministerijų kanclerių statusas – jie tapo politinio asmeninio pasitikėjimo valstybės tarnautojais. Pretenduojant į įstaigos vadovo pareigas, pretendentų bendrosios ir vadovavimo kompetencijos bus tikrinamos vertinant kompleksiskai (viena kompetencija tikrinama keliais skirtingais metodais). Kompleksinio vertinimo išvada bus rekomendacinio pobūdžio dokumentas atrankos komisijai ir į pareigas priimančiam asmeniui, neužkirsiantis kelio dalyvauti atrankoje komisijoje.

Valstybės tarnautojų darbo užmokesčio reglamentavimas buvo pakeistas iš esmės. Į pareigas priimtam asmeniui numatyta galimybė taikyti koeficientą iš teisės aktuose nurodyto pareiginės algos koeficientų intervalo. Buvo atsisakyta visų priemokų ir priedų, skiriamų valstybės tarnautojams pagal ankstesnį teisinį reguliavimą, palikta tik priemoka už pavadavimą ir priedas už tarnybos Lietuvos valstybei stažą. Pagal naują teisinį reguliavimą valstybės tarnautojui mokama priemoka už pavadavimą, kai jam (jai) raštu pavesta laikinai atlikti ir kito valstybės tarnautojo pareigybei nustatytas funkcijas. Priemokos už pavadavimą dydį nustato valstybės tarnautoją į pareigas priimančias asmuo, tačiau ši priemoka negali viršyti 40 procentų pareiginės algos. Priemoka už pavadavimą gali būti skiriama ne ilgesniam kaip 6 mėnesių laikotarpiui.

Valstybės tarnautojų priedą už tarnybos Lietuvos valstybei stažą sudaro 1 procentas pareiginės algos už kiekvienus tarnybos metus. Šio priedo suma negali viršyti 30 procentų pareiginės algos.

¹⁹ Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo Nr. VIII-1316 pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2018-07-16, Nr. 12037.

Valstybės tarnautojui gali būti mokama už dalyvavimą savo ar kitos įstaigos įgyvendinamuose projektuose ir veikloje, kuri vykdoma pagal įstaigos sudarytas bendradarbiavimo sutartis su tarptautinėmis ar Europos Sąjungos teisės aktais įsteigtomis institucijomis, kurie turi konkrečius ir išmatuojamus tikslus, suderinamus su įstaigos misija ir tikslais, ir kuriems yra nustatytas įgyvendinimo terminas bei numatytas atskiras biudžetas.

Buvo supaprastinta valstybės tarnautojų veiklos vertinimo tvarka – atsisakyta jų vertinimo tam sudarytose specialiose komisijose. Nustatyta, kad valstybės tarnautojo veiklą vertina ir siūlymus dėl to teikia tiesioginis vadovas, o galutinį sprendimą priima į pareigas priimančias asmuo. Daugiau diskrecijos suteikta tiesioginiam vadovui, kuris geriausiai žino valstybės tarnautojo veiklą ir gali įvertinti jo darbo kokybę. Tačiau įstaigose sudaromos komisijos, kurios, tais atvejais, kai vertinamas valstybės tarnautojas nesutinka su tiesioginio vadovo vertinimu, ir kitais atvejais (į pareigas priimančio asmens prašymu) teiks išvadą dėl valstybės tarnautojų veiklos vertinimo, o galutinį sprendimą priims į pareigas priimančias asmuo.

Įstatyme nėra nuostatų dėl valstybės tarnautojų privalomo mokymo valstybės lėšomis. Nustatyta, kad valstybės tarnautojai turi tobulinti kvalifikaciją. Valstybės tarnautojų kvalifikacijos tobulinimo tvarką nustato Vyriausybė. Įstatyme pakeista kvalifikacijos tobulinimo samprata: ankstesnės redakcijos įstatyme valstybės tarnautojų kvalifikacijos tobulinimas buvo pirmiausia institucijos, kurioje dirba atitinkamas valstybės tarnautojas, interesas, o pagal naują sampratą šia atsakomybe institucija dalijasi su pačiu valstybės tarnautoju, t. y. ne tik darbdavys, bet ir pats valstybės tarnautojas aktyviai prisideda prie savo kvalifikacijos tobulinimo. Nustatytos naujos valstybės tarnautojų kvalifikacijos tobulinimo formos: savišvieta, mokymasis veikloje, mokymasis iš kitų asmenų ir neformalusis švietimas. Įstatymą įgyvendinančiuose poįstatyminiuose teisės aktuose pabrėžiama nuotolinių mokymų (e. mokymų) reikšmė ir poreikis. Didelė dalis žinių valstybės tarnautojams bus pateikiama paprastesniu ir lankstesniu būdu – nepaliekant darbo vietos. Valstybės tarnautojui ir į pareigas priimančiam asmeniui sutarus, bus sudaromos sąlygos valstybės tarnautojui apmokėti dalį kvalifikacijos tobulinimo išlaidų – tikimasi, kad šis modelis prisidės prie valstybės tarnautojų skatinimo ir motyvacijos didinimo.

Įstatymu buvo numatyta nuotolinio darbo galimybė, t. y. sudaryta galimybė valstybės tarnautojui jam priskirtas funkcijas ar jų dalį visą arba dalį darbo laiko, suderinus su tiesioginiu vadovu Vyriausybės nustatyta tvarka, atlikti nuotoliniu būdu (kitoje suderintoje vietoje, naudojantis informacinėmis technologijomis).

Numatytos naujos valstybės tarnautojų skatinimo priemonės: pavyzdžiui, 1–2 pareiginių algų dydžio pinigine išmoka už asmeninę išskirtinį indėlį įgyvendinant įstaigai nustatytus tikslus arba pasiektus rezultatus bei įgyvendintus uždavinius (tačiau ne dažniau kaip 2 kartus per kalendorinius metus), taip pat suteikiama iki 5 apmokamų poilsio dienų (tačiau ne daugiau kaip 10 darbo dienų per metus) arba atitinkamai sutrumpinamas darbo laikas. Tikimasi, kad šios skatinimo priemonės prisidės prie valstybės tarnautojų motyvacijos didinimo, skatins juos siekti geresnių savo ir įstaigos veiklos rezultatų.

Valstybės tarnybą reglamentuojančiuose teisės aktuose numatytas mentorystės institutas vietoje tarnybos pratęsimo asmenims, sulaukusiems 65 metų. Tokios pareigybės, skirtos pensinio amžiaus sulaukusiems asmenims – buvusiems valstybės tarnautojams, ekspertams, leis jiems perduoti savo žinias ir patirtį pradedantiems kolegoms, prisidėti tęsiant pradėtus ilgalaikius darbus.

Atsiranda nauja pareiga valstybės tarnautojams pranešti į pareigas priimančiam asmeniui, jeigu apie valstybės tarnautoją paaiškėja duomenų, dėl kurių jis nelaikomas nepriekaištingos reputacijos. Įtvirtinta nuostata, kad valstybės tarnautojui draudžiama užsiimti bet kokia veikla, jeigu tai sukelia viešųjų ir privačių interesų konfliktą valstybės tarnyboje, atsisakant detalaus veiklų išvardijimo. Patikslintos kai kurios šiuurkščių pažeidimų apibrėžtys ir pateiktas baigtinis šiuurkščių pažeidimų sąrašas. Įstatymas papildytas nuostata, kad 3 metų terminas tarnybinei nuobaudai skirti taikomas ir tada, kai yra pažeidžiamos Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo nuostatos.

Įstatymu nustatyta, kad valstybės tarnautojas privalo atlyginti žalą, jeigu ją padarė atlikdamas viešojo administravimo veiklą, taip pat, kad išieškotinos žalos dydis nėra ribojamas tada, kai žala padaryta tyčia. Tais atvejais, kai žala padaryta neteisėtais įstaigos vadovo veiksmais, regreso teisė reikalauti iš žalą padariusio valstybės tarnautojo tokio žalos atlyginimo priklauso įstaigos vadovą į pareigas priimančiam asmeniui.

Vienas esminių valstybės tarnybos reformos pokyčių yra tas, kad atsisakyta pareigų siūlymo buvusiems valstybės tarnautojams dėl pareigybės panaikinimo instituto (rezervo). Šis valstybės tarnybos institutas, nors ir ilgai veikęs, buvo neefektyvus, apsunkindavo galimybes priimti į valstybės tarnybą naujus darbuotojus.

Siekiant suvienodinti socialines garantijas reglamentuojančias nuostatas su Lietuvos Respublikos darbo kodekso nuostatomis, buvo nustatyta, kad kasmetinės atostogos suteikiamos darbo dienomis; valstybės tarnautojas apie pareigybės panaikinimą turi būti įspėtas ne vėliau kaip prieš 1 mėnesį, valstybės tarnautojas, kuriam iki teisės gauti visą senatvės pensiją liko mažiau kaip 5 metai, – ne vėliau kaip prieš 2 mėnesius, o neįgalusis, asmuo, auginantis vaiką (įvaikį) iki 14 metų arba neįgalų vaiką (įvaikį) iki 18 metų, ir asmuo, kuriam iki teisės gauti visą senatvės pensiją liko mažiau kaip 2 metai, – ne vėliau kaip prieš 3 mėnesius. Kai valstybės tarnautojas atleidžiamas dėl pareigybės panaikinimo, iki 1 metų dirbusiam tarnautojui mokama 1 mėnesio, daugiau kaip 20 metų – 5 mėnesių darbo užmokesčio dydžio išėtinė išmoka.

Naujos redakcijos Valstybės tarnybos įstatymo ir įstatymą įgyvendinančių teisės aktų priėmimas yra labai reikšmingas Lietuvos teisės sistemoje. Valstybės tarnautojai eina pareigas tiek įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, tiek teisminės valdžios institucijose, taigi tinkamas valstybės tarnautojų tarnybos reglamentavimas turi didelę įtaką visų Lietuvos valdžios ir valdymo institucijų darbui.

Nepaisant minėtų teigiamų pokyčių valstybės tarnyboje, jos teisinis reguliavimas galėtų būti ir toliau tobulinamas. Antai, Viešojo administravimo įstatyme nėra aiškiai atskirtos valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį, funkcijos. Diskrecijos teisė palikta institucijos vadovui priskirti pareigybes valstybės tarnybai pagal Viešojo administravimo įstatymo nuostatas, o tai ir toliau kelia tam tikrų teisinių (politinių) klausimų dėl pareigybių skaičiaus poreikio planavimo ir nustatymo viešojo administravimo institucijose bei centralizuotų atrankos procesų į valstybės tarnautojų pareigybes skaidrumo ir vientisumo.

Aktualiū išlieka valstybės tarnautojų pareigybių depolitizavimo klausimas. Atsiranda nemažai teisinio reglamentavimo spragų, kai, pavyzdžiui, po Seimo rinkimų arba Vyriausybės pasikeitimo vyksta administracijų vadovų kaita. Ministerijų kanclerių pareigybės tapo politinio asmeninio pasitikėjimo, t. y. kanclerių kadencija pasibaigia kartu su politinio vadovo, tad gali iškilti tinkamo funkcijų vykdymo ir darbų perimamumo ministerijose grėsmė vykstant politinių vadovų pasikeitimui.

1.4. Teismų sistemos pokyčiai Lietuvos Respublikoje 2018 m.

2018 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikoje buvo įgyvendinta teismų reforma. Jos būtinumą lėmė kelios priežastys. *Pirma*, atskiriems teismams, o kartu ir teisėjams pagal įstatymuose nustatytas teritorinio teisingumo taisykles tenkantis bylų skaičius skyrėsi iš esmės, o buvęs teisinis reglamentavimas nebuvo pakankamas tam, kad būtų tolygiai paskirstyti darbo krūviai tarp teismų. *Antra*, dėl netolygaus darbo krūvio teismuose, kai kuriuose teismuose bylos buvo nagrinėjamos ilgiau. *Trečia*, reikėjo sudaryti geresnes sąlygas teisėjų specializacijai. *Ketvirta*, buvo siekiama racionaliau panaudoti teismų finansinius ir kitus išteklius. *Penkta*, atsirado pokyčiai teritorinių policijos ir prokuratūros įstaigų veiklos teritorijose. Reikėjo optimizuoti tarpinstitucinius kompetencinius ryšius tarp teismo ir kitų teisėsaugos institucijų, todėl buvo būtina suderinti jų teritorijas, nes tai užtikrins sklandesnę bei efektyvesnę apylinkių teismų ir teisėsaugos institucijų tarpusavio bendradarbiavimą, o kartu sudarys sąlygas sparčiau nagrinėti bylas. *Šešta*, pasiteisino 2013 m. sausio 1 d. įvykęs Vilniaus, Kauno ir Šiaulių apylinkių teismų sujungimas.

Teisininkai papildomai nurodo, kad reformuojant teismų sistemą, buvo siekiama sukurti teises ir organizacines prielaidas didinti teisingumo vykdymo efektyvumą, ypač palengvinti asmenų teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą, sudarant galimybes atlikti procesinius veiksmus kuo arčiau asmens gyvenamosios vietos, efektyviau panaudoti teismų žmogiškuosius ir materialinius išteklius koncentruojant teismų administravimui skiriamus išteklius bei plėsti teisėjų savivaldą įteisinant naują teismų savivaldos grandį.

Įgyvendinus teismų reformą, iki 2018 m. sausio 1 d. veikę 49 apylinkių teismai buvo sujungti į 12 apylinkės teismų. Nuo 2018 m. sausio 1 d. pradėjo veikti Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Plungės, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Utenos ir Vilniaus regiono apylinkių teismai su 4–5 padaliniais (teismo rūmais) bei Vilniaus miesto apylinkės teismas. Vietoje 5 apygardų administracinių teismų liko tik 2 apygardų administraciniai teismai: Vilniaus apygardos administracinis teismas ir Regionų apygardos administracinis teismas. Be šių teismų, toliau savo veiklą vykdo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 5 apygardų teismai.

Pasikeitė teisėjų priskyrimo teismo rūmams tvarka. Lietuvos Respublikos Prezidentas priskiria apylinkės teismo teisėją apylinkės teismą sudarantiems apylinkės teismo rūmams ir priskiria apygardos administracinio teismo teisėją apygardos administracinį teismą sudarantiems teismo rūmams.

Papildžius Teismų įstatymo 41 straipsnį, buvo nustatyta, kad, nepažeidžiant šiame ir kituose įstatymuose nustatytų reikalavimų, teisėjas turi įgaliojimus nagrinėti visas teisme, kurio teisėju jis paskirtas, nagrinėtinas bylas. Pavyzdžiui, Panevėžio apylinkės teismo Kupiškio rūmų teisėjas galės nagrinėti Panevėžio apylinkės teismo Rokiškio rūmams priskirtas bylas.

Svarbūs pokyčiai buvo numatyti dėl bylų nagrinėjimo vietos nustatymo. Pripažinus, kad žodinis bylos nagrinėjimas kitose patalpose leidžia operatyviau ir ekonomiškiau išnagrinėti bylą, teismas neprivalo bylą nagrinėti teismo, kurio teisėjas ar teisėjai nagrinėja bylą, arba, jei teismas sudarytas iš teismo rūmų, – teismo rūmų, kuriems yra priskirtas bylą nagrinėjantis teisėjas ar teisėjai, patalpose.

Buvo numatyti skirtingų darbo krūvių tarp teismo padalinių išlyginimo būdai: bylas, nagrinėtinas rašytinio proceso tvarka, perduodant nagrinėti mažesnę darbo krūvį turintiems to paties teismo padaliniais, kuriuose ir vyktų bylos nagrinėjimas; bylas, nagrinėtinas žodinio proceso tvarka, paskiriant nagrinėti teisėjams iš mažesnę darbo krūvį turinčio to paties teismo padalinio, nekeičiant bylos nagrinėjimo vietos, teisėjui atvykstant į žodinį nagrinėjimą kitame teismo padalinyje.

Sustambinus teismus, bylos perdavimas kitam teismui (tai atvejais kai teisėjas ar jo giminaičiai byloje yra proceso šalis) galėjo sukelti nepatogumų kitiems proceso dalyviams. Todėl įstatymų leidėjas Teismų įstatymo 34 straipsnio 3 dalyje numatė, kad jeigu teisėjas byloje yra proceso šalis ir ta byla teisinga iš teismo rūmų sudarytam teismui, kuriame jis arba jo sutuoktinis, vaikai (įvaikiai), tėvai (įtėviai), broliai, seserys (įbroliai, įseserės), taip pat jo sutuoktinio vaikai (įvaikiai), tėvai (įtėviai), broliai, seserys (įbroliai, įseserės) dirba teisėju, tokio teismo pirmininkas perduoda šią bylą nagrinėti to teismo kitiems teismo rūmams, kuriems šie asmenys nėra priskirti.

Pasikeitė ir administravimo procesas teismo rūmuose. Pagal naują reguliavimą viso sustambinto teismo organizaciniam darbui vadovauja vienas teismo pirmininkas bei jo pavaduotojai, kurių skaičius pagal Teismų įstatymo 14 straipsnį yra nustatomas atsižvelgiant į teisme dirbančių teisėjų skaičių.

Į teismo pirmininko, pirmininko pavaduotojo ar skyriaus pirmininko pareigas tame pačiame teisme teisėjas gali būti skiriamas ne daugiau kaip dviem kadencijoms iš eilės, o po dviejų iš eilės kadencijų į šias pareigas skiriama, tik jei po jo antros kadencijos pabaigos yra praėję ne mažiau kaip penkeri metai.

Vykdamas teismų reformą, numatyta nauja teisėjų savivaldos institucija – Teismo teisėjų susirinkimas, kurį sudaro visi teismo teisėjai. Šio susirinkimo pagrindinė funkcija yra patarti teismo pirmininkui visais su teismo administravimu susijusiais klausimais. Ši nauja teisėjų savivaldos forma suteikia galimybę visiems atitinkamo teismo teisėjams aktyviai prisidėti prie teismo darbo organi-

zavimo, tiesiogiai dalyvauti svarstant įvairias teisme dirbantiems teisėjams ir teismo darbuotojams aktualias problemas, siūlyti jų sprendimo būdus ir pan. Tai kartu sudaro prielaidas teismų pirminkams priimti optimalius su teismo administravimu susijusius sprendimus.

Taip pat buvo pakeista teismo sprendimų skelbimo bei procesinių dokumentų įteikimo tvarka. Tinkamu teismo sprendimo paskelbimu laikoma teismo sprendimo įteikimas teismo raštinei byloje dalyvaujantiems asmenims nurodytą dieną (jei sprendimo ar nutarties priėmimas ir paskelbimas buvo atidėtas nustatyta tvarka ir nei vienas iš dalyvaujančių byloje asmenų neatvyko į teismo sprendimo ar nutarties paskelbimą). Atitinkamai, palengvintas asmenų teisės kreiptis į teismą realizavimas – proceso dalyviai procesinius dokumentus, kuriais inicijuojamas procesas, iš teismo rūmų sudarytam teismui dabar gali pateikti bet kuriame atitinkamo apylinkės teismo padalinyje.

Įvykdžius teismų reformą, buvo pakeistos antstolių veiklos teritorijos²⁰. Pakeitus Antstolių įstatymo 26 straipsnio 1 dalį, buvo panaikintas reikalavimas, jog antstolio veiklos teritorija turi sutapti su vienos ar kelių apylinkių teismų veiklos teritorija. Toks pakeitimas pagrįstas tuo, kad antstolių veiklos teritorijos nesutaptų su sustambintų apylinkių teismų teritorijomis – jų neapimtų, o kai kuriais atvejais jos patektų į kelių teismų veiklos teritorijas. Antstolių įstatymo 20 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad apie antstolio kontoros adresu ar kitų rekvizitų pasikeitimą antstolis privalo pranešti apylinkės teismui, kurio veiklos teritorijoje yra antstolio kontoros buveinė. Anksčiau galiojo reikalavimas apie paminėtus pasikeitimus pranešti apylinkės teismui, kurio veiklos teritorijoje antstolis veikia.

Tikimasi, kad teismų reforma pasiteisins. Šie teismų sistemos pokyčiai yra reikšmingi Lietuvos teisei, teisėjų bendruomenei bei visuomenei apskritai, nes buvo sudarytos teisinės prielaidos efektyvesniam teismų sistemos funkcionavimui bei teisės į teisminę gynybą geresniam įgyvendinimui.

Įgyvendinant naująjį teisinį reguliavimą, siūlytina imtis veiksmų, kad visuomenei būtų pateikta išsami informacija apie administracinių teismų veiklos teritorijas. Būtų žymiai patogiau, jeigu naudojamos informacinės sistemos būtų papildytos funkcionalumu, leidžiančiu suinteresuotam asmeniui nurodžius viešojoje administravimo subjekto (kurio sprendimas ar veiksmai yra skundžiami) pavadinimą, iš karto sužinoti į kokį administracinį teismą (ar jo rūmus) turėtų būti paduodamas skundas ar prašymas.

1.5. Viešojo administravimo subjekto veiksmai naikinant ar keičiant savo priimtą sprendimą

2018 metais priimti svarbūs teismų sprendimai viešojo administravimo srityje. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo 1 straipsnyje nurodoma, jog šis įstatymas sudaro prielaidas įgyvendinti Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatą, kad visos valdžios įstaigos tarnauja žmonėms. Viešojo administravimo subjektai savo veikloje privalo vadovautis teisėtumo principu. Viešojoje teisėje taikomi įstatymo viršenybės ir teisinio apibrėžtumo principai lemia tai, kad visi viešojo administravimo subjektai turi tik tokius įgaliojimus, kurie jiems suteikti konkrečiomis teisės aktų normomis ir svarbu, kad institucijos, vykdydamos įstatymais joms priskirtą veiklą, veiktų tik taip, kaip numato teisės aktai. Asmenys, atlikdami atitinkamus veiksmus ir siekdami įgyvendinti tam tikrus veiksmus, tikisi, kad įgaliotos valdžios institucijos veiks įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka, kad tinkamai bus vykdomos teisės aktuose numatytos procedūros. Viešojo administravimo subjektas turi tik tuos įgalinimus, kurie jam yra konkrečiai suteikti, plečiamas kompetencijos ribų aiškinimas yra negalimas (*Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. rugsėjo 26 d. nutartis administracineje byloje eA-2741-575/2016*).

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas savo praktikoje yra išaiškinęs, kad viešojo administravimo subjektui yra draudžiama pradėti arba inicijuoti administracines procedūras bei priimti sprendimus, jeigu teismas arba pats viešojo administravimo subjektas jau yra priėmęs sprendimą tuo pačiu klausimu. Tokiais atvejais antroji (pakartotinė) administracinė procedūra yra negalima

²⁰ Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas, *Valstybės žinios*, 2002-05-29, Nr. 53-2042.

ir negali būti vykdoma. Esant situacijai, kai po dviejų administracinių procedūrų yra priimami du sprendimai tuo pačiu klausimu, neteisėtu sprendimu paprastai turėtų būti pripažįstamas tas sprendimas, kuris yra priimamas paskutinis (*Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. gegužės 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-598-438/2016*).

Pastaruoju metu administracinėje justicijoje minėtas klausimas tapo itin aktualus, nes Europos Sąjungos (toliau – ES) teisė numano galimybę įvairioms viešojo administravimo institucijoms administruojant ES fondų lėšų paskirstymą susigrąžinti iš paramos gavėjų neteisėtai išmokėtas lėšas. Tokių lėšų išieškojimo terminai yra gana ilgi, gali apimti kelis metus, kai yra vykdomos tęstinės veiklos pagal programas. ES struktūrinių fondų paramos administravimas yra viena iš svarbių viešojo administravimo sričių Lietuvoje. Viena iš paramos rūšių yra parama žemės ūkio subjektams, kuri yra labai svarbi Lietuvos ekonomikos dalis. Minėtos paramos rūšies administravimui įsteigta Nacionalinė mokėjimo agentūra prie Žemės ūkio ministerijos (toliau – agentūra), kuri, remiantis ES reikalavimais vertina teikiamas paramai paraiškas *ex ante* principu ir išmoka žemės ūkio subjektams avansinius mokėjimus (dar neįvykdžius įsipareigojimų pagal pateiktą paraišką) pagal priimtus taip vadinamus sisteminius sprendimus dėl išmokų. Tačiau praktikoje kartais atsitinka taip, kad Nacionalinės mokėjimo agentūros prie Žemės ūkio ministerijos atstovams atlikus patikrą, nustatomi pažeidimai ir yra reikalaujama iš žemės ūkio subjektų sugrąžinti avansu išmokėtą paramą remiantis Tarybos reglamento dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos nuostatomis²¹.

Tokią galimybę susigrąžinti neteisėtai gautas lėšas nustato ir grąžintinių lėšų, susidariusių įgyvendinant Europos Sąjungos žemės ūkio fondų priemones, administravimo taisyklės²². O paramos už žemės ūkio naudmenas ir kitus plotus bei gyvulius paraiškos ir 2016–2020 metų tiesioginių išmokų administravimo bei kontrolės taisyklės²³ nustato, kad agentūra turi teisę ankstesniais ar einamaisiais metais pateiktas paraiškas administruoti iš naujo bei priimti sprendimus dėl reikalavimo grąžinti visą ar dalį išmokėtos paramos sumos ir (arba) taikyti kitas poveikio priemones už su prašoma arba gauta parama susijusių įsipareigojimų nevykdymą ir (arba) nustatytų reikalavimų nesilaikymą atlikusi administracinę patikrinimą ir (arba) patikrą vietoje tada, kai pareiškėjas nesilaikė paramos suteikimo ar paraiškoje numatytų reikalavimų, ar pažeidė paramos gavimo ir naudojimo sąlygas.

Tarybos reglamento dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos nuostatos numato, kad patraukimo atsakomybėn senaties terminas – ketveri metai nuo tada, kai buvo padarytas pažeidimas. Atskirų sektorių taisyklėse gali būti nustatytas trumpesnis senaties terminas, tačiau ne trumpesnis kaip treji metai. Vykdamas daugiametes programas, senaties terminas nesibaigia tol, kol visiškai nebaigiama programa. Valstybės išlaiko teisę taikyti ilgesnį laikotarpį. Dėl nurodyto teisinio reglamentavimo, kuris leidžia peradministruoti anksčiau pateiktas paraiškas iš naujo ir susigrąžinti jau išmokėtas lėšas, susidaro situacija, kai agentūra kelių metų laikotarpyje yra priėmusi kelis galiojančius sprendimus dėl tos pačios paraiškos gauti paramą, kuriuose yra nurodytos skirtingos paramos sumos pagal tas pačias paramos priemones.

Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo 35 straipsnio 1 dalis numato, kad administracinės procedūros sprendimą priėmęs viešojo administravimo subjektas, gavęs asmens, dėl kurio buvo pradėta administracinė procedūra, ar kito asmens motyvuotą informaciją apie skaičiavimo, spausdinimo, faktinių duomenų neatitikimo ar kitas technines klaidas, imasi reikalingų priemonių klaidoms ištaisyti. Iš nurodyto teisinio reglamentavimo akivaizdu, kad administracinę aktą priėmusi valstybės viešojo administravimo institucija gali ištaisyti šiame sprendime padarytas techninio pobūdžio klaidas ir tik su sąlyga, kad toks ištaisymas nepakeičia administracinės proce-

21 Tarybos reglamentas (EB, Euratomas) Nr. 2988/95, 1995 m. gruodžio 18 d. dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos, *Oficialusis leidinys L 312*, 23/12/1995 p. 0001 – 0004.

22 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008-02-13 nutarimas Nr. 137 „Dėl grąžintinių lėšų, susidariusių įgyvendinant Europos Sąjungos žemės ūkio fondų priemones, administravimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008-02-26, Nr. 23-851.

23 Žemės ūkio ministro 2015-12-04 įsakymas Nr. 3D-897 „Dėl Paramos už žemės ūkio naudmenas ir kitus plotus bei gyvulius paraiškos ir 2016-2020 metų tiesioginių išmokų administravimo bei kontrolės taisyklių patvirtinimo“. TAR, 2015-12-07, Nr. 19377.

dūros sprendimu nustatytų asmens teisių ir pareigų. Situacija, kai iš esmės keičiamas sprendimas perskaičiuojant ankstesniu sprendimu skirtas sankcijas, negali būti laikoma techninio pobūdžio klaida, taisytina šio straipsnio pagrindu, nes akivaizdu, jog nauji sprendimai priimami kaip faktinio konteksto ir taikytinų teisės aktų nuostatų pasikeitimo pasekmė, ir atitinkamai šie pakeitimai turi įtakos sprendimais nustatytoms pareiškėjos teisėms ir pareigoms.

Ginčai dėl paramos susigrąžinimo tarp agentūros ir ūkininkų dažniausiai pradedami spręsti ikiteisminio ginčų nagrinėjimo tvarka kreipiantis į Lietuvos administracinių ginčų komisiją. Šalis, kurios reikalavimų netenkino Lietuvos administracinių ginčų komisijos sprendimas, gali skųsti tokį sprendimą apygardos administraciniam teismui administracinių bylų teisenos įstatymo nustatyta tvarka. 2018 metais administraciniai teismai, remiantis ankstesnių metų praktika išaiškino, kad agentūros, kaip viešojo administravimo subjekto veiksmai naikinant ar keičiant savo priimtą sprendimą yra susiję su įstatymų viršenybės ir teisėtumo principų įgyvendinimu. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje ne kartą buvo pabrėžta, kad viešojo administravimo srityje galioja viešojo administravimo subjektų priimtų sprendimų teisėtumo principas. Šis principas, be kita ko, yra suprantamas taip, kad viešojo administravimo subjektas negali panaikinti savo priimtų sprendimų, jeigu tokia galimybė nėra nustatyta atitinkamą sritį reglamentuojančiuose specialiuose įstatymuose. Viešojo administravimo subjektas gali tik ištaisyti tik priimtų sprendimų klaidas, kurias ištaisius asmeniui negali būti nustatyta mažiau teisių arba daugiau pareigų negu buvo nustatyta priimtu sprendimu. Teisėtumo principas bei viešojo administravimo subjekto priimto sprendimo privalomumo principai suponuoja tai, kad viešojo administravimo subjekto priimtas sprendimas galioja tol, kol nėra panaikintas aukštesnio viešojo administravimo subjekto (jeigu tokia galimybė yra nustatyta) arba teismo. Viešojo administravimo subjektų, skirtingai nei privačių asmenų, veikloje taikomas principas – „viskas, kas aiškiai nėra leista, yra draudžiama“. Tad viešojo administravimo subjekto atlikti viešojo administravimo veiksmai, viršijant jam suteiktus įgaliojimus, taip pat ir administracinių aktų leidimas, viršijant suteiktą kompetenciją, yra neteisėti (2018-03-28 sprendimas administracinėje byloje Nr. eI-1185-821/2018).

Taigi, aukščiau nurodytų ginčų praktikoje buvo įtvirtinta nuostata, kad tuo pačiu klausimu, t. y. dėl tos pačios paraiškos dėl ES paramos negali būti keli galiojantys sprendimai. Remiantis šia nuostata, Lietuvos administracinių ginčų komisija savo praktikoje, ir Lietuvos administraciniai teismai naikina agentūros sprendimus, kurie prieštarauja anksčiau priimtiems galiojantiems sprendimams. Lietuvos administracinių ginčų komisijos bei administracinių teismų sprendimai įpareigoja agentūrą įgyvendinant ES nuostatą dėl neteisėtai išmokėtų lėšų susigrąžinimo atskaitingai priimti pirminius sprendimus bei susigrąžinant lėšas iš pažeidėjų tinkamai motyvuoti sprendimus pagal viešojo administravimo įstatymo 8 straipsnio reikalavimus.

Tokia 2018 metais nusistovėjusi ginčų tarp ūkininkų kaip paramos gavėjų bei agentūros, kaip viešojo administravimo subjekto, įgyvendinančio ES paramos mokėjimo politiką, sprendimų praktika padeda tinkamai ir efektyviai apginti ūkininkų teises. Ji taip pat turi poveikį visai nusistovėjusiai viešojo administravimo administracinei teisei sistemai, nes iškyla būtinybė papildyti viešojo administravimo įstatymą atitinkamomis nuostatomis, nusakančiomis viešojo administravimo subjekto diskrecijos ribas administruojant savo sprendimus visose viešojo administravimo srityse.

Administraciniai teismai, naikindami visus vėlesnius sprendimus dėl tos pačios paraiškos, remiasi Lietuvos vyriausiojo teismo suformuota praktika, kad kai viešojo administravimo subjekto sprendimas yra naikinamas ir sprendimą priėmęs subjektas yra įpareigojamas priimti naują sprendimą, tai nereiškia, kad viešojo administravimo subjektas turi priimti kitokį sprendimą – jis gali priimti ir tokį patį tinkamai motyvuotą sprendimą. Tokiu būdu susidaro situaciją, kai viešojo administravimo subjektai neatlikdami jokių papildomų veiksmų tiesiog perrašo seną sprendimą mechaniškai ir formaliai papildant jį naujomis teisinėmis normomis. Nors administracinės komisijos arba teismo tikslas būna teisingumo įvykdymas ir ūkininkų teisių gynimas, ne visada jis būna realiai įgyvendinamas. Administraciniai teismai galėtų dažniau taikyti administracinių bylų teisenos įstatymo 88 straipsnio 4 punkto nuostatą, kuri leidžia administraciniams teismams ne tik įpareigoti viešojo administravimo subjektą iš naujo svarstyti ūkininkų paraišką ir priimti tinkamai

motyvuotą sprendimą, bet ir patenkinti skundą (prašymą, pareiškimą) ir išspręsti ginčą kitu įstatymų nustatytu būdu, t. y. įpareigoti viešojo administravimo subjektą priimti konkretų sprendimą.

1.6. Teisinio reglamentavimo aktualijos dėl gimdymo namuose

Pasaulio sveikatos organizacija dar 1996 metais rekomendavo, kad geriausia moteriai gimdyti ten, kur ji jaučiasi saugi, ir su tiek priežiūros, kiek tik įmanoma gauti²⁴. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) 2010 m. byloje *Ternovszky prieš Vengriją* konstatavo, kad sveikatos priežiūros specialistams, norintiems padėti gimdyvei gimdyti namuose, egzistuoja nuolatinis pavojus susilaukti sankcijų, ir kad „teisinio užtikrinimo nebuvimas ir sveikatos priežiūros specialistams kylanti grėsmė apribojo pareiškėjos pasirinkimą gimdyti namuose. Teismo nuomone, ši situacija yra nesuderinama su nuspėjamumo (angl. *predictability*) principu, taigi ir su pačia „teisėtumo“ sąvoka”.

2018 m. birželio 12 d. nutartimi Nr. 2K-7-102-222/2018 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas baudžiamojoje byloje išteisino gimdymą namuose priėmusias moteris, nes jų veikla neturėjo nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių. Teismas konstatavo, kad Lietuvoje teisės aktais asmenų, kurie, nebūdami asmens sveikatos priežiūros specialistai (akušeriai ginekologai, akušeriai), priima gimdymą ne asmens sveikatos priežiūros įstaigose, veikla nėra reglamentuota, kad „Tokia veikla, gimdymas namuose, kaip reiškinys apskritai nėra uždrausta nei baudžiamuoju įstatymu, nei kitais teisės aktais [...]“.

Po šios nutarties Seimas 2018 m. birželio 28 d. skubos tvarka priėmė Lietuvos Respublikos *slaugos praktikos ir akušerijos praktikos įstatymo (toliau – Įstatymas) Nr. IX-413 1, 2, 3, 11, 11-1, 12, 15 straipsnių pakeitimų ir Įstatymo papildymo 16 straipsniu įstatymą, kuris įsigaliojo 2019 m. sausio 1 d.* Vadovaudamasis minėto Įstatymo 12 straipsnio 1 dalies 6 punktu, Sveikatos apsaugos ministras 2019 m. sausio 3 d. išleido įsakymą Nr. V-10 „Dėl gimdymo namuose priežiūros paslaugų teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (toliau – Įsakymas). Įsakymu nustatytos taisyklės, kurių privalės laikytis moterys, norinčios gimdyti namuose, gimdymo namuose priežiūros paslaugas teikiančios sveikatos priežiūros įstaigos bei jose dirbantys sveikatos priežiūros specialistai. Šis teisinis reguliavimas leis užtikrinti nėščiosios ir jos kūdikio saugumą, nes gimdymo namuose priežiūros paslaugas teiks licencijuoti specialistai, kurie, atsiradus komplikacijoms, galės suteikti skubią pagalbą.

Pabrėžtina, kad gimdymo namuose priežiūros paslaugas galės teikti tik atitinkamą licenciją turinčios sveikatos priežiūros įstaigos bei jose dirbantys, atitinkamą kvalifikaciją ir praktinę patirtį turintys, specialistai (pvz., akušeriai, turintys akušerijos praktikos licenciją, ne mažesnę kaip 2 metų darbo patirtį akušerijos paslaugas teikiančioje sveikatos priežiūros įstaigoje, priėmę ne mažiau kaip 50 gimdymų ir t. t.). Tokiu būdu bus užtikrinamas kokybiškas, mokslo žiniomis ir gerąja praktika grįstas sveikatos priežiūros paslaugos teikimas nėščiajai ir jos vaikui. Taip pat įsakyme nustatyti reikalavimai namų patalpoms, kuriose gimdys nėščioji, nurodytos priemonės, kurias privalės turėti akušeris, teikdamas gimdymo namuose priežiūros paslaugas bei kitos sąlygos kokybiškai ir saugiai paslaugai užtikrinti. Kartu įsakyme numatyta, kad teikti gimdyvei gimdymo priežiūros paslaugas namuose galima tik tada, kai nėštumui nėra nustatyta didelės rizikos veiksnių (pvz., nėštumo patologija, Cezario pjūvis, vaisiaus patologija, neišnešiotas nėštumas ir pan.).

Įstatymo pataisomis siekiama užtikrinti prioritetinės sveikatos priežiūros paslaugos kokybę, prieinamumą ir saugumą. Šiuo metu galiojantis teisinis reglamentavimas numato, kad asmuo, norintis pasinaudoti gimdymo namuose priežiūros paslaugomis, turi pats jas apmokėti, nes valstybė garantuoja ir visiškai apmoka tik už gimdymo paslaugas sveikatos priežiūros įstaigose. Toks teisinis reguliavimas gali būti vertinamas kritiškai, kaip galimai pažeidžiantis asmenų lygiateisiškumo principą. Ateityje toks teisinis reguliavimas turėtų būti taisomas, numatant, kad gimdymo namuose priežiūros paslaugas yra visiškai ar iš dalies apmokamos valstybės.

24 Pasaulio sveikatos organizacijos rekomendacija WHO/FRH/MSM/96.24.

II

PRIVATINĒ TEISĒ

III

PRIVATINĖ TEISĖ

2.1. Mediacijos civiliniuose ginčiuose esminiai pokyčiai

Mediacija, kaip taikus ginčo sprendimo būdas, kurį taikant trečiasis nešališkas asmuo (mediatorius) padeda šalims rasti tinkamiausią ir abiejų šalių lūkesčius atitinkantį sprendimą, Lietuvoje pradėtas taikyti palyginus neseniai. Be ankstesnių pavienių iniciatyvų, svarbiausias šio instituto vystymo žingsnis – Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo (nuo 2019 m. sausio 1 d. - Mediacijos įstatymas, toliau – Įstatymas) priėmimas. Dar 2008 m. šis įstatymas nustatė pagrindines mediacijos taikymo sąlygas ir jos teisinės pasekmes bei įgyvendino 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2008/52/EB dėl tam tikrų mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų. Vis dėlto, platesniam mediacijos vystymui liberalaus teisinio reguliavimo, kuriuo daugelis mediacijos klausimų paliekami spręsti ginčo šalims jų pačių nuožiūra, nebepakako. Pradėjus dažniau taikyti mediaciją, aktualiais tapo mediatorių kvalifikacijos, jos įvertinimo, atsakomybės klausimai bei išryškėjo poreikis valstybei imtis aktyvių veiksmų skatinti šio instituto plėtrą. Pokyčius taip pat paskatino ir geroji užsienio valstybių praktika bei labai palankus ES ir įvairių tarptautinių organizacijų požiūris į mediaciją.

Nors naujoji įstatymo redakcija priimta dar 2017 m.¹, 2018 metais buvo aktyviai ruošiasi jos įsigaliojimui. 2018 m. gruodžio 31 d. teisingumo ministras įsakymu² patvirtino 10 teisės aktų, kurie yra svarbūs įstatymo įgyvendinimui bei sklandžiam mediacijos taikymui.

Lietuvoje nuo 2019 m. sausio 1 d. mediacijos paslaugas gali teikti tik mediatorius, įrašytas į Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašą, išskyrus ES valstybės narės ar Europos ekonominės erdvės valstybės sutektu mediatoriaus vardu laikinai Lietuvos Respublikoje teikiančius mediacijos paslaugas asmenis. Vienas iš svarbiausių naujų poįstatyminių teisės aktų šioje srityje yra Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašo ir informacijos apie laikinai mediacijos paslaugas Lietuvos Respublikoje teikiančius asmenis sudarymo ir tvarkymo tvarkos aprašas. Pagal jo nuostatas, Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašą (toliau – Sąrašas) sudaro ir tvarko Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (toliau – Tarnyba).

Svarbi naujovė – net kelių naujų visuomeninių institucijų, veikiančių mediacijos srityje, nuostatų patvirtinimas. Mediacijos koordinavimo taryba, kaip kolegiali patariamoji institucija, stebės mediacijos taikymą, teiks pasiūlymus Teisingumo ministerijai dėl teisės aktų, susijusių su mediacija, priėmimo ir keitimo, o vykdydama šias funkcijas, bendradarbiaus su įvairių valstybės ir savivaldybės, mokslo ir studijų institucijų ir įstaigų atstovais bei kitais suinteresuotais asmenimis. Mediatorių veiklos vertinimo komisija bus atsakinga už mediatorių veiklos vertinimą, t. y. nagrinės skundus dėl mediatorių, kurie pažeidė teisės aktų, reglamentuojančių mediacijos paslaugų

1 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008-07-31, Nr. 87-3462.

2 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2018 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. 1R-289 „Dėl Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo įgyvendinimo“. *TAR*, 2018-12-31, Nr. 21997.

teikimą, reikalavimus. Mediatorių kvalifikacinio egzamino komisija bus atsakinga už mediatorių kvalifikacinį egzaminą laikančių asmenų žinių įvertinimą. Visų šių visuomeninių institucijų techniniu aptarnavimu rūpinsis Tarnyba, jų sudėtį tvirtins ir jų pirmininkus bei pavaduotojus skirs teisingumo ministras. Mediatorių veiklos vertinimo ir Mediatorių kvalifikacinio egzamino komisijos bus sudaromos iš 5 narių, kuriuos deleguos įvairios su mediacijos taikymu susijusios institucijos ir organizacijos. Mediacijos koordinavimo tarybos narių skaičius nėra nurodytas.

Kaip jau buvo minėta, viena iš svarbiausių įstatymo naujovių, kurias sklandžiai taikyti buvo rengiamasi 2018 metais, yra kvalifikacinių reikalavimų mediatoriams nustatymas. Asmuo galės būti įrašytas į Sąrašą tik jei pateiks Tarnybai įrodymus apie išlaikytą mediatorių kvalifikacinį egzaminą, išklaustytus ne trumpesnius nei 40 akademinį valandų mokymus mediacijos tema, turės aukštąjį universitetinį išsilavinimą ir bus nepriekaištingos reputacijos. Lietuvoje pirmą kartą įvedami kvalifikaciniai reikalavimai asmenims, norintiems teikti mediacijos paslaugas.

Siekiant užtikrinti sklandų mediacijos paslaugų teikimą ir tinkamą pasirengimą privalomai mediacijai šeimos ginčiuose nuo 2020 m. sausio 1 d., nurodytu teisingumo ministro įsakymu buvo patvirtinti Mokymų mediacijos tema minimalių reikalavimų sąrašas, Mediatorių kvalifikacinio egzamino komisijos nuostatai, Mediatorių kvalifikacinio egzamino organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas, Mediatorių kvalifikacinio egzamino programa. Šie teisės aktai detalai nustatė tiek reikalavimus mokymams, kuriuos baigę mediatoriai turi teisę būti įrašyti į Sąrašą, tiek mediatorių kvalifikacinio egzamino turinį bei jo vykdymo tvarką.

Mediatorių kvalifikacinio egzamino programoje pateikiamas sąrašas temų, su kuriomis asmenys, siekiantys išlaikyti mediatoriaus kvalifikacinį egzaminą, turėtų būti susipažinę. Atkreiptinas dėmesys, kad kaip ir Minimalių reikalavimų mokymams sąrašė, taip ir Egzamino programoje užtikrinamas mediacijos teorijos, teisinių žinių bei psichologinių įgūdžių balansas. Didelis dėmesys skiriamas įgyti praktinius įgūdžius. Vertinant egzamino programą, teigtina, kad ji visiškai atitinka pasaulyje žinomų tarptautinių organizacijų tarptautinei akreditacijai taikomas programas ir savo turiniu užtikrina, kad egzaminui nuosekliai besirengiantis asmuo įgis mediatoriaus veikloje būtinas žinias ir įgūdžius.

Siekiant mediatoriams nuolat tobulėti, Įstatyme įtvirtinta mediatorių pareiga kelti kvalifikaciją. Mediatorių kvalifikacijos tobulinimo tvarkos apraše nurodoma, kad į Sąrašą įrašyti mediatoriai per 5 metus privalės išklausti ne trumpesnius kaip 20 akademinį valandų mokymus mediacijos tema. Kvalifikacijos kėlimui pagrįsti taip pat bus galima pateikti ir įrodymus apie kitas vykdytas veiklas, pavyzdžiui, dalyvavimą konferencijose, stažuotėse, mainų programose, kursuose ar kituose renginiuose, susijusiuose su mediacija. Kvalifikacijos tobulinimu taip pat bus pripažįstamos ir straipsnių apie mediaciją publikavimas bei pedagoginė veikla mediacijos srityje.

Lietuvoje nuo 2020 m. sausio 1 d. pradės veikti privalomos ikiteisminės mediacijos šeimos ginčiuose modelis. Siekdama paskatinti mediacijos taikymą, Lietuva ryžosi padaryti išimtį iš mediacijos savanoriškumo principo, nukreipdama imliausią mediacijai civilinių ginčų kategoriją – šeimos ginčus – į mediaciją privaloma tvarka. Akivaizdu, kad privalomai ikiteisiminei mediacijai šeimos ginčiuose vykdyti reikia kvalifikuotų mediatorių, pasirengusių nuo 2020 m. sausio 1 d. pradėti teikti mediacijos paslaugas konfliktuojančioms šeimoms. Siekiant palengvinti kvalifikuotų mediatorių atrankos ir skyrimo tokioms paslaugoms teikti tvarką, nurodytu teisingumo ministro įsakymu buvo patvirtinta Kreipimosi dėl mediatoriaus skyrimo ir mediatoriaus parinkimo iš mediatorių sąrašo tvarka (įsigalios nuo 2020 m. sausio 1 d.). Ši tvarka numato, kad parenkant mediatorių turi būti užtikrinamas tolygus į Sąrašą įrašytų mediatorių darbo krūvio paskirstymas. Tai turėtų užtikrinti visų Lietuvos mediatorių įsitraukimą į mediacijos praktiką. Ypač ši naujovė bus svarbi dar nedaug patirties turintiems mediatoriams, norintiems pritaikyti mokymų metu įgytas žinias praktiškai.

2018 m. lapkričio 30 d. Teisėjų taryba patvirtino naują, glaustesnę Teisminės mediacijos taisyklių redakciją (įsigalioja 2019 m. sausio 1 d.),³ nes didžioji dalis nuostatų apie teisminės mediaci-

3 Teisėjų tarybos 2018 m. lapkričio 30 d. nutarimas Nr. 13P-125-(7.1.2) „Dėl Teisminės mediacijos taisyklių patvirtinimo“. TAR, 2018-12-04, Nr. 19675.

jos atlikimą buvo perkelta į Civilinio proceso kodeksą. Nuo 2019 m. sausio 1 d. jame atsirado du atskiri straipsniai (231¹ straipsnis „Ginčo perdavimas spręsti teisminės mediacijos būdu“ ir 231² straipsnis „Mediatoriaus skyrimas ir susipažinimas su civilinės bylos medžiaga“), skirti teisminės mediacijos procedūrai.

Sistemiškai vertinant 2018 metais priimtus poįstatyminius teisės aktus, įgyvendinančius Įstatymo nuostatas, matyti, kad jais yra sudarytos prielaidos sklandžiai vystyti mediacijos institutą. Visų mediacijos paslaugas Lietuvos teritorijoje teikiančių asmenų įtraukimas į vieną Sąrašą, remiantis Įstatymo nustatytais kvalifikaciniais reikalavimais, yra teigiamas pokytis, nes: a) sudaro prielaidas užtikrinti mediacijos paslaugų teikimo kokybę ir apsaugoti vartotojus nuo neprofesionalių paslaugų teikėjų; b) palengvina vartotojams informacijos gavimą iš vieno šaltinio apie mediatorius, jų išsilavinimą, specializaciją bei patirtį ginčų sprendime; c) parodo, kiek Lietuvoje yra oficialiai veikiančių mediatorių. 2019 m. pradžioje Lietuvos mediatorių sąrašė, kuri administruoja Tarnyba, pateikiama neišsami informacija apie mediatorius. Atsižvelgiant į tai, kad Įstatymo 6 straipsnio 2 dalis suteikia galimybę tam tikrų teisinių profesijų atstovams būti įrašytiems į Sąrašą nelaikant mediatoriaus kvalifikacinio egzamino arba išklausus mažesnės apimties mokymus mediacijos tema (16 val. vietoje 40 val.), siūlytina, be pagal Įstatymą privalomų skelbti duomenų apie mediatorius, skelbti ir papildomą informaciją apie juos, pavyzdžiui, ar mediatorius laikė kvalifikacinį egzaminą, kokios trukmės mokymus yra išklausęs, kiek mediacijų yra atlikęs ir koks yra jų rezultatas, ar mediatorius turi tarptautinę akreditaciją ir pan. Nurodyta informacija leistų ginčo šalims pasirinkti mediatorių iš sąrašo turint daugiau informacijos apie mediatoriaus kvalifikaciją bei patirtį, taip pat skatintų mediatorius kelti kvalifikaciją ir tobulėti siekiant konkurencinio pranašumo.

Vertinant Mediatorių kvalifikacinio egzamino programos ir Minimalių reikalavimų mokymams sąrašo turinį, matyti, kad teisėkūros subjektų ir akademinės bendruomenės bendradarbiavimas lėmė pakankamai aukšto lygmens žinių svarbiausiais mediacijos vykdymo teisiniais ir psichologiniais klausimais reikalavimą. Akivaizdu, kad Lietuvoje mediatoriaus profesija atvira įvairių sričių specialistams, įgijusiems bazinių žinių mediacijos teorijos, teisiniais ir psichologiniais mediacijos klausimais. Taip pat garantuojama griežta mediacijos mokymų organizatorių kontrolė išlaikant tinkamą teorinių žinių ir praktinių įgūdžių formavimo balansą rengiant mediacijos mokymus. Kvalifikacinio egzamino, susidedančio iš teorinės ir praktinės dalies, koncepcija turėtų būti pažangiu asmens žinių ir gebėjimo įvertinimo metodu, leidžiančiu valstybei užtikrinti, kad visi mediacijos paslaugas teikiantys asmenys turės pakankamai žinių kokybiškam procesui vykdyti. Vis dėlto Įstatyme yra nustatytas platus ratas asmenų, kuriems šio egzamino laikyti nereikės. Tai kelia susipriešinimą mediatorių bendruomenėje bei pavojų mediacijos paslaugų kokybei. Kai kurių asmenų, siekiančių tapti mediatoriais, žinios ir gebėjimai nebus niekaip tikrinami, o kvalifikacija suteikiama pasikliaujant jų anksčiau įgytomis žiniomis ir profesine patirtimi kitose, nei mediacija srityse.

Nekyla abejonių, kad įstatymų leidėjo įtvirtinto atnaujinto mediacijos civilinėje justicijoje Lietuvoje modelio sėkmė nemaža dalimi priklauso nuo 2018 m. priimtų poįstatyminių teisės aktų. Tačiau negalima paneigti ir to, kad įvertinti šių teisės aktų pakankamumą bei efektyvumą, jų poveikį visai Lietuvos teisės sistemai, plačiai visuomenei ir mediatorių bendruomenei bus galima tik tada, kai jie bus pradėti taikyti.

2.2. Turizmo teisės naujienos

2018 metais Lietuvos turizmo teisėje įvyko esminių pokyčių: įgyvendinant naujosios direktyvos (ES) 2015/2302 dėl kelionės paslaugų paketų ir susijusių kelionės paslaugų rinkinių⁴ (toliau – Kelionių direktyva) nuostatas buvo parengta visiškai nauja Turizmo įstatymo redakcija (įsigaliojo

4 2015 m. lapkričio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2015/2302 dėl kelionės paslaugų paketų ir susijusių kelionės paslaugų rinkinių, kuria iš dalies keičiami Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2006/2004 ir Direktyva 2011/83/ES bei panaikinama Tarybos direktyva 90/314/EEB.

2018 m. liepos 1 d.) bei iš esmės pakeistos Civilinio kodekso šeštosios knygos XXXV skyriaus trečiojo skirsnio nuostatos, tokiu būdu naujai reglamentuojant turizmo paslaugų teikimą.

Iki šių pakeitimų turizmo paslaugų teikimą reguliavusios teisės normos ne tik Lietuvoje, bet ir visoje ES nebeatitiko pakitusių kelionių rinkos sąlygų. Atsirado daug įvairių kelionių paslaugų derinių, platinamų internetu, neretai susiejamų jas pritaikant individualiam vartotojui, kurie nepateko į ankstesnio reguliavimo taikymo sritį. Kadangi dauguma tokių kelionės paslaugų derinių buvo teisinėje „pilkojoje zonoje“, ES teisės aktų leidėjas siekė pritaikyti apsaugos aprėptį atsižvelgiant į tuos pokyčius, padidinti skaidrumą ir keliautojų bei prekyautojų (kelionių organizatorių, agentų) teisinį tikrumą. Šiuos santykius suregulavusi naujoji Kelionių direktyva yra maksimalaus harmonizavimo direktyva, t. y. Lietuva privalėjo ją perkelti vienodomis sąlygomis su kitomis valstybėmis narėmis ir nacionalinėje teisėje negalėjo numatyti nuostatų, nukrypstančių nuo šioje direktyvoje įtvirtintų, tarp jų – griežtesnių ar švelnesnių, kuriomis būtų užtikrinama nevienodo lygio keliautojų apsauga, išskyrus pačioje direktyvoje nurodytus leidžiamus nukrypimus.

Lietuvos įstatymų leidėjas 2018 metais nacionalinės turizmo teisės pakeitimus atliko laikydamasis šio imperatyvo. Įsigaliojus naujosios turizmo teisės nuostatomis buvo pakeistos ir patikslintos dauguma esminių įstatyme vartojamų sąvokų. Išplėtos „turisto“ bei „kelionių paketo“ sąvokos dabar apima įvairiausias ne tik klasikinėmis priemonėmis, bet ir įvairiomis formomis internetu sudaromas susitarimus, kuriems bus taikomas naujasis turizmo teisinis reguliavimas, taip iš esmės sustiprinant vartotojų teisių apsaugą. Aiškiai apibrėžtos naujos turizmo paslaugų teikimo formos – organizuota turistinė kelionė, turizmo paslaugų rinkinys ir pavienės paslaugos. Taip pat įtvirtintos tokios naujos sąvokos, kaip „turisto gražinimas“, „kelionių organizatoriaus vietinis atstovas“ ir kt. Naujai sureglamentuoti klausimai, susiję su organizuotos turistinės kelionės sutarties sudarymu, vartotojų teisių apsaugos stiprinimu, reglamentuojant informacijos teikimą iki sutarties sudarymo ir iki išvykimo į kelionę, taip pat sutarties sąlygų keitimą, turistų teisę atsisakyti organizuotos turistinės kelionės sutarties, teisę nutraukti sutartį, atvejus, kai netaikomi sutarties nutraukimo mokesčiai, kelionių organizatoriaus atsakomybę už netinkamą sutarties vykdymą, turistų teisę prašyti sumažinti kainą ir (arba) atlyginti žalą.

Kartu šie pokyčiai turi poveikį ne tik turizmo teisės raidai bei vartotojų – keliautojų – teisių apsaugai, bet ir visai Lietuvos teisinei sistemai. Atlikti teisės aktų pakeitimai, kuriais naujai reglamentuojama ir iš esmės didinama keliautojų apsauga kelionių organizatorių nemokumo atveju, įneša reikšmingų naujovių į Lietuvos nemokumo teisę. Pažymėtina, kad tiek pagal anksčiau galiojusią, tiek pagal naująją Kelionių direktyvą pareiga užtikrinti, kad turistai, kurie įsigyja organizuotą turistinę kelionę, būtų visiškai apsaugoti nuo kelionių organizatoriaus nemokumo, tenka valstybei. Nors valstybėms narėms paliekama veiksmų laisvė dėl to, kaip užtikrinti apsaugą nemokumo atveju, jos turi užtikrinti, kad apsauga būtų veiksminga. Atsižvelgiant į tai ir į 2012–2014 metais įvykusius Lietuvos kelionių organizatorių bankroto atvejus, dėl kurių tiesioginę žalą patyrė turistai, Turizmo įstatymas jau buvo keletą kartų tobulintas. Tačiau 2015 m. Europos Komisija pradėjo ES teisės pažeidimo procedūrą prieš Lietuvą dėl ankstesnės Kelionių paketų direktyvos 90/314/EEB galimai netinkamo perkėlimo ir įgyvendinimo. Be to, Lietuvos administraciniai teismai, 2015–2016 metais išnagrinėję administracines bylas, kuriose pareiškėjai prašė valstybės atlyginti turtinę ir neturtinę žalą, teigdami, jog nacionalinės teisės aktai, susiję su turizmo paslaugų teikimu, neužtikrina, kad vartotojams būtų tinkamai ir laiku atlyginta jų patirta žala turizmo paslaugų tiekėjo nemokumo atveju, priėmė sprendimus (pvz., „Freshtravel“ ir „Go Planet Travel“ bylose), kuriais buvo nuspręsta, jog Lietuvos valstybė netinkamai perkėlė ir įgyvendino ankstesnės Kelionių paketų direktyvos 90/314/EEB nuostatas. Reaguodama į tai, Lietuva žengė pirmuosius aktyvius žingsnius tobulinti turizmo teisinį reguliavimą ir, atsižvelgdama į padarytą pažangą, Europos Komisija 2017 m. vasario mėn. nutraukė minėtą pažeidimo procedūrą. 2018 metais atlikti turizmo teisės pakeitimai dar labiau sustiprino kelionių organizatorių veiklos priežiūrą ir išgrynino keliautojų teisių apsaugos mechanizmą, įtvirtindami papildomą kelionių

organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo mechanizmą, kuris užtikrintų visišką (100 proc.) turistų nuostolių atlyginimą kelionių organizatoriaus nemokumo atveju.

Be to, turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo dėl netinkamai įvykdytų ar neįvykdytų turizmo sutarčių klausimų sureguliuojamas turės reikšmingą poveikį civilinės atsakomybės instituto nuostatų taikymui ir plėtrai.

2018 metais įvykusi turizmo teisės reforma taip pat iš esmės keitė ir viešosios teisės reguliuojamų turizmo paslaugų teikėjų veiklos priežiūrą vykdančių subjektų veiklą: Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. rugpjūčio 22 d. priimtais nutarimais⁵ Nr. 839 ir 840 nuo 2019 m. sausio 1 dienos nutraukta likviduojamo Valstybinio turizmo departamento prie Ūkio ministerijos veikla. Turizmo rinkodara nuo 2019 metų pavesta naujai viešajai įstaigai „Keliauk Lietuvoje“ (ji didins Lietuvos, kaip turistinės vietovės, žinomumą bei skatins atvykstamojo ir vietinio turizmo plėtrą), o turizmo paslaugų teikėjų priežiūra, taip pat ir turistų interesų atstovavimas kelionių organizatoriaus nemokumo ar bankroto atvejais, pavesta Valstybinei vartotojų teisių apsaugos tarnybai.

Aptarti naujieji 2018 metų turizmo teisės pokyčiai buvo ilgai laukti ir vertintini teigiamai. Kadangi šiais pakeitimais įvestos ir tokios naujovės, kurių iki šiol Lietuvos teisėje nebuvo (pvz.: susijusių kelionės paslaugų rinkiniai ir kt.), kol kas dar negalima daryti galutinių išvadų, kaip šios nuostatos bus aiškinamos ir taikomos praktikoje. Tačiau jau dabar galima teigti, kad Turizmo įstatymo išdėstymas nauja redakcija ir minėti Civilinio kodekso pakeitimai ne tik iš esmės keičia iki tol egzistavusią turizmo paslaugų teikimo tvarką, bet ir leis efektyviau užtikrinti turizmo paslaugų vartotojų teisių apsaugą bei neišvengiamai darys įtaką ir teismų praktikai.

2.3. Bendrojo duomenų apsaugos reglamento taikymo pradžia

Visų veiklos sričių skaitmenizavimo tendencijos ir interneto plėtra lėmė poreikį ir galimybes keistis itin dideliais duomenų kiekiais paprasčiau ir greičiau negu kada nors anksčiau. Dalis tokių duomenų yra susiję su konkrečiu fiziniu asmeniu. Asmenys, siekdami įvairių tikslų, pavyzdžiui, apsipirkti internetinėse parduotuvėse, sumokėti mokesčius, naudotis paslaugomis ir kt., duomenis apie save patys pateikia virtualioje ar realioje erdvėje suvokdami arba nesuvokdami, kur ir kaip šie duomenys gali būti panaudoti. Vystantis technologijoms, internetinei prekybai, paslaugoms, įvairiems elektroninio verslo modeliams, atsirado galimybė rinkti asmens duomenis asmeniui to nežinant. Bendravimas internetu įgijo naujas apimtis ir formas, paplito socialinio bendravimo (pvz.: Facebook, Twitter ir kt.), dalinimosi įvairiais resursais (pvz.: Airbnb, Uber ir kt.), sutelktinio finansavimo ir kitokios platformos, sprendimai bei programos. Didžiosios internetinės korporacijos įgijo galimybę disponuoti dideliais kiekiais viso pasaulio vartotojų duomenų. Tokie pokyčiai lėmė naujas galimybes, tačiau kartu ir riziką privatumui bei asmens duomenų apsaugai. Taip kilo poreikis teisiškai sureguliuoti pokyčius, siekiant sumažinti galimą neigiamą įtaką asmens duomenų apsaugai. Pažymėtina, kad privatumo ir asmens duomenų apsaugos supratimas ir reguliavimas skirtingose valstybėse labai skiriasi, o interneto prigimtis lemia duomenų keitimąsi neatsižvelgiant į valstybių sienas.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) 8 straipsnio 1 dalis garantuoja teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Vadovaujantis Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) praktika, privatumas ir asmens duomenų teisinė apsauga yra glaudžiai susijusios, bet ne identiškos sąvokos (pvz.: *Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González*, 2014). Asmens duomenų apsauga vystėsi keliais etapais. Dar 1981 m. sausio 28 d. Strasbūre buvo

⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. rugpjūčio 22 d. nutarimas Nr. 839 „Dėl Valstybinio turizmo departamento prie Ūkio ministerijos likvidavimo“. *TAR*, 2018-08-27, Nr. 13430; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. rugpjūčio 22 d. nutarimas Nr. 840 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. lapkričio 16 d. nutarimo Nr. 1342 „Dėl įgaliojimų suteikimo įgyvendinant Lietuvos Respublikos turizmo įstatymą“ pakeitimo“. *TAR*, 2018-08-27, Nr. 13431.

pasirašyta „Konvencija dėl asmenų apsaugos automatiškai tvarkant asmens duomenis“⁶ (įsigaliojo 1985 m. spalio 1 d.), kurią ratifikavo 53 šalys (Lietuva – 2001 m.). Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 16 straipsnio 1 dalyje taip pat buvo numatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę į savo asmens duomenų apsaugą. 1995 m. spalio 24 d. buvo priimta Parlamento ir Tarybos direktyva (95/46/EB) dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo (toliau – Direktyva). Šis dokumentas numatė konkretų asmens duomenų teisinės apsaugos režimą. ES valstybės perkėlė direktyvoje numatytą reguliavimą į savo nacionalinę teisę. Tačiau Direktyva neužtikrino vienodo asmens duomenų apsaugos režimo visoje ES, atsirado skirtingas direktyvos aiškinimas įvairiose valstybėse narėse. Plintantis skaitmenizavimas, sparčiai besivystančios technologijos, didėjantys asmens duomenų rinkimo, apsikeitimo ir naudojimo įvairiose veiklos srityse mastai, tarpvalstybiniai santykiai ir kitos priežastys sąlygojo duomenų teisinės apsaugos atotrūkį nuo pasikeitusios aplinkos. Europos Komisija, 2012 m. įvertinusi situaciją, pasiūlė atlikti duomenų apsaugos reformą. Šios reformos tikslas buvo atnaujinti ir modernizuoti 1995 m. duomenų apsaugos direktyvos ir 2008 m. pamatinio sprendimo dėl duomenų, tvarkomų vykdant teisminį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, ir policijos bendradarbiavimą, apsaugos taisykles.

2016 m. gegužės mėn. 24 d. buvo priimtas naujas duomenų apsaugos dokumentų rinkinys, kuriame buvo ir Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas⁷ (toliau – BDAR arba Reglamentas). Nuo 2018 m. gegužės 25 d. BDAR privalomas visa apimtimi ir tiesiogiai taikomas visose ES valstybėse narėse. Šis pokytis sąlygojo ir Lietuvos teisės normų pakeitimus. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas buvo išdėstytas nauja redakcija⁸ (įsigaliojo nuo 2018 m. liepos 16 d.). Naujoje įstatymo redakcijoje reglamentuoti tik tinkamam BDAR taikymui būtini ir tiesiogiai su BDAR reikalavimais susiję klausimai, kuriuos leidžiama valstybėms narėms reglamentuoti, taip pat nacionaliniam reguliavimui priskirtini klausimai. Nebuvo perrašinėjamos BDAR nuostatos, išskyrus tuos atvejus, kai tai buvo būtina dėl teisinio aiškumo. Kita vertus, buvo reglamentuoti tam tikrų asmens duomenų tvarkymo atvejų (pvz.: asmens kodo tvarkymo, asmens duomenų tvarkymo ir saviraiškos bei informacijos laisvės, asmens duomenų tvarkymo su darbo santykiais susijusiam kontekste, vaiko, kuriam siūlomos informacinės visuomenės paslaugos, amžiaus sutikimui duoti) ypatumai.

BDAR tikslas – pagerinti fizinių asmenų, kuriems jis taikomas, duomenų apsaugą duomenimis grindžiamoje aplinkoje, kuri labai pasikeitė nuo 1995 m., kai buvo priimta Direktyva. Duomenų valdytojai gali kurti vartotojams didesnę vertę dėl vienodo reguliavimo skirtingose ES šalyse. Tiesa, 2017 m. antroje pusėje ir net pradėjus taikyti Reglamentą (po 2018 m. gegužės 25 d.) teisininkai, verslo atstovai, valstybinės institucijos daug viešai diskutavo apie pokytį. BDAR numatė du metus įmonėms ir kitoms organizacijoms pasiruošti, bet, panašu, daugelis organizacijų per šį laiką tinkamai nepasiruošė.

Vertinant, ar Reglamentas sukūrė visiškai naują asmens duomenų teisinės apsaugos reguliavimą, būtina pažymėti, kad dalis klausimų panašiai arba tapaciai buvo sureguliuoti jau Direktyvoje. Kodėl šis naujas dokumentas sulaukė tiek daug dėmesio? Priežastys yra kelios. Svarbiomis galima įvardyti tai, kad galiojant Direktyvai ir nacionaliniams teisės aktams verslas ir valstybinės institucijos neskyrė tiek dėmesio asmens duomenų apsaugai, kiek to reikalauja BDAR. Neabejotina, kad teisinio reguliavimo svarbą padidino galimos didelės baudos, kurios duomenų valdytojams gali siekti iki 20 mln. eurų arba 4 proc. jų bendros metinės pasaulinės apyvartos, atsižvelgiant į tai,

6 (108 Konvencija) (*angl. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (Convention 108)*).

7 Europos Parlamento ir Tarybos Reglamentas (ES) 2016/679, 2016 m. balandžio 27 d., dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas).

8 Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo Nr. I-1374 pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2018-07-11, Nr. 11733.

kuri suma yra didesnė. Asmens duomenų apsaugos srityje taikytinos galimos baudos priartėjo prie konkurencijos teisėje taikomų baudų.

Reglamente yra ir kitų itin svarbių naujovių, kurios sprendžia minėtas problemas. Pavyzdžiui, viena svarbesnių naujovių laikytina BDAR išplėsta jurisdikcijos samprata ekstrateritorialumo aspektu – reguliavimas taikomas ES esančių duomenų subjektų, neatsižvelgiant į jų pilietybę ar gyvenamąją vietą, asmens duomenų, kuriuos tvarko ES neįsisteigęs duomenų valdytojas arba duomenų tvarkytojas, tvarkymui. Dokumente, įvertinus iki Reglamento galiojusią praktiką, sugriežtinti reikalavimai sutikimams, patikslintos, praplėstos, paaiškintos ar net naujai nustatytos asmens duomenų subjekto teisės, padidinta duomenų valdytojų ir tvarkytojų atskaitomybė. BDAR numato ir naują duomenų valdytojo ir tvarkytojo duomenų apsaugos pareigūno pareigybę, jo skyrimo tvarką, statusą bei užduotis.

Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas tiesiogiai galioja visoje ES teritorijoje, todėl šio pokyčio svarba vertintina ne tik Lietuvos mastu, bet ir visai ES. BDAR – santykinai naujas teisės norminis aktas, todėl jo taikymo praktikos nėra daug, kas gali sąlygoti netinkamą jo aiškinimą ir taikymą, tuo labiau, kad neaiškumų dėl nuostatų teksto kyla ganėtinai daug. Netinkamai aiškinti ir taikyti Reglamento normas potencialiai gali ne tik duomenų valdytojai ar tvarkytojai, bet ir duomenų subjektai, nežinodami, kaip tinkamai pasinaudoti savo teisėmis, o gal net piktnaudžiaudami jomis.

Iki Reglamento priėmimo buvo pesimistinių vertinimų, teigiančių, kad technologijos ir verslas aplenkė teisinį reguliavimą ir lieka tik susitaikyti su asmens duomenų apsaugos pažeidimais. Po Reglamento įsigaliojimo tokių teiginių sumažėjo, didelių baudų grėsmė privertė Reglamento reikalavimus įgyvendinti ir pasaulines kompanijas. Kyla diskusija, ar reguliavimas nėra perdėm griežtas, sukuriantis nepakeliamą našą smulkiam verslui, tačiau būtina įvertinti, kad šiuo reguliavimu siekiama apsaugoti itin svarbias žmogaus teises. Neteisinga būtų teigti, kad Reglamento nustatytos griežtos asmens duomenų apsaugos taisyklės stabdys ES technologijų ir verslo progresą bei inovacijas. Tikslusis vertinimas būtų, kad inovacijos turės vystytis pagal naujas, civilizuotesnes, pažangesnes asmens teises gerbiančias taisykles. Vieningas asmens duomenų apsaugos standartas užtikrina laisvą duomenų keitimąsi ES bei su trečiosiomis šalimis, kurios atitinka keliamus reikalavimus.

Reguliavimo pokytis gali būti brangus ir skausmingas verslui, tačiau jis neabejotinai naudingas duomenų subjektams. Svarbu rasti balansą tarp teisėtų verslo interesų, asmens duomenų apsaugos, technologijų vystymosi bei inovacijų diegimo. Taikant Reglamentą gali paaiškėti, kad atskiri santykiai yra sureguliuoti per griežtai, tačiau tai nekeičia Reglamento svarbos užtikrinant svarbią žmogaus teisių sritį. Neabejotina, kad technologijos ateityje pateiks daugiau iššūkių teisiniam reguliavimui, taip pat ir asmens duomenų apsaugos srityje. Viena iš potencialių pokyčius lemiančių sričių gali būti greitai besivystantis dirbtinis intelektas. Deja, kol kas detalaus ir griežto asmens duomenų teisinio reguliavimo nėra tarptautiniame lygmenyje už ES ribų, o skaitmenizavimas ir internetas naikina valstybių fizines sienas – pirksdamas interneto svetainėje vartotojas gali net nežinoti, kur yra pardavėjas, kur jo prekės, jį aptarnaujantys serveriai, kur bus saugomi asmens duomenys. Tačiau visa ES yra didžiulė rinka, todėl norėdamos bendradarbiauti su ES šalimis, kitos šalys privalės prisitaikyti prie šio reguliavimo.

2.4. Teisė blokuoti neteisėtą kūrinių viešą prieigą internete

Iki 2019 m. balandžio 1 d. galiojanti Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo (toliau – ATGTĮ) 78 straipsnio „Teisė reikalauti taikyti draudimus ir privalomus nurodymus“ redakcija numato teisę autorių teisių, gretutinių teisių ir *sui generis* teisių subjektams, jų įgaliotiems asmenims ar kolektyvinio administravimo organizacijoms (toliau – teisių subjektai) kreiptis į teismą ir reikalauti uždrausti tarpininkui teikti elektroninių ryšių tinklais paslaugas tretiesiems asmenims, kurie šiomis paslaugomis naudojasi pažeisdami autorių teises, gretutines

teises ar *sui generis* teises. Tokių ATGTĮ nuostatų pakeitimo poreikis atsirado įvertinus nevyriausybių organizacijų pateiktus siūlymus tobulinti autorių teisių ir gretutinių teisių apsaugos priemonių skaitmeninėje aplinkoje reglamentavimą, numatyti naujas teisių gynimo priemones, kurios padėtų spręsti problemas, susijusias su galimybėmis blokuoti neteisėtą kūrinių viešą prieigą internete. Pagrindinė teisinio reguliavimo pokyčių iniciatorių akcentuota problema – civilinio proceso tvarka nagrinėjamos bylos nesudaro sąlygų greitai ir efektyviai taikyti teisių gynimo priemones – blokuoti neteisėtą kūrinių viešą prieigą internete.

2018 m. lapkričio 8 dieną priėmus ATGTĮ pakeitimus, nuo 2019 m. balandžio 1 d. įsigalioja reikšminga naujovė, įvestas ATGTĮ 78 straipsnio 2 dalies pakeitimu,⁹ ir suteikianti teisę teisių subjektams, ginant pažeistas teises, pagal įgaliojimą atstovaujamų teisių subjektų teises ar kolektyviai administruojamas teises į kūrinius, ar gretutinių teisių objektus, kreiptis į Lietuvos radijo ir televizijos komisiją (toliau – LRTK) su prašymu taikyti privalomus nurodymus interneto prieigos paslaugų teikėjams, teikiantiems paslaugas tretiesiems asmenims, kurie šiomis paslaugomis naudojasi vykdydami veiklą, kuria kūriniai, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objektai (toliau – autorių teise saugomas turinys) neteisėtai viešai paskelbiami viešo naudojimo kompiuterių tinklais (internetu).

ATGTĮ 78 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad LRTK, įgyvendindama šio straipsnio 2 dalyje numatytas nuostatas, turi teisę duoti interneto prieigos paslaugų teikėjams privalomus nurodymus panaikinti galimybę pasiekti neteisėtai viešai paskelbtą autorių teise saugomą turinį, blokuojant interneto domeno vardą, identifikuojantį interneto svetainę. LRTK sprendimą taikyti privalomus nurodymus interneto prieigos paslaugų teikėjams turi sankcionuoti Vilniaus apygardos administracinis teismas (ATGTĮ 78 straipsnio 7 ir 8 dalys).

Šis pakeitimas suteiks galimybę teisių subjektams itin operatyviai ir nesikreipiant į teismą civilinio proceso tvarka (kaip buvo iki tol) pasiekti, kad interneto prieigos paslaugų teikėjai būtų įpareigoti panaikinti galimybę pasiekti neteisėtai viešai paskelbtą autorių teise saugomą turinį, blokuojant interneto domeno vardą, identifikuojantį interneto svetainę. LRTK ne vėliau kaip per 14 kalendorinių dienų nuo visų dokumentų gavimo dienos priims sprendimą dėl privalomų nurodymų taikymo. Vilniaus apygardos administracinis teismas LRTK prašymą sankcionuoti jos sprendimą išnagrinės ir priims motyvuotą nutartį šį prašymą patenkinti arba atmesti ne vėliau kaip per 3 kalendorines dienas nuo prašymo gavimo dienos. Jeigu LRTK nesutiks su Vilniaus apygardos administracinio teismo nutartimi atmesti prašymą, ji turės teisę per 7 kalendorines dienas nuo tokios nutarties priėmimo dienos apskųsti šią nutartį Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui, kuris skundą turės išnagrinėti ne vėliau kaip per 7 kalendorines dienas nuo skundo priėmimo dienos.

Prieigos prie interneto svetainės blokavimo atveju susiduriama su poreikiu suderinti tarptautinės teisės, ES teisės ir nacionalinės teisės saugomas intelektinės nuosavybės teises ir visuomenės teisę į informaciją, kuri apima ir interneto laisvę. Todėl įprasta, kad proporcingai šias laisves suderinti ir riboti informacijos laisvę blokuojant interneto svetainę gali būti išnagrinėjęs teismas. Pakeitus ATGTĮ žengtas svarbus žingsnis supaprastinti intelektinės nuosavybės teisių gynybą, jai suteikiant didesnę reikšmę, nei informacijos ir interneto laisvei. Nuo šio pakeitimo įsigaliojimo siekiant nutraukti įtariamus intelektinės nuosavybės teisių pažeidimus informacijos laisvė bus ribojama (blokuojant interneto svetainę) itin greitai be santykinai ilgai vykstančių teismo procesų. Intelektinės nuosavybės teisės praplėtė saugomų vertybių sąrašą, kurias ginant bus galima pasiekti greito interneto svetainės užblokavimo neinicijuojant teismo proceso įprasta tvarka (t. y. nesupaprastinta).

Dėl aptariamo instituto patrauklumo teisių subjektams, siekiantiems interneto svetainių blokavimo, tikėtina, kad sukurta nauja procedūra bus siekiama pasinaudoti pakankamai dažnai. Itin trumpi procesiniai terminai lems padidėjusį tiek LRTK, tiek ir Vilniaus apygardos administra-

⁹ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo Nr. VIII-1185 20, 20-1, 65, 78 straipsnių ir 1, 2 priedų pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2018-11-19, Nr. 18615.

cinio teismo bei Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo krūvį. Teigiamai pokytis paveiks intelektinės nuosavybės teisių subjektus, suteikdamas jiems įrankį itin greitai apginti galimai pažeistas jų teises. Neigiamai pokytis paveiks informacijos laisvę, taip pat asmenų teisę nevaržomai gauti ir skleisti informaciją, nes blokuojamose interneto svetainėse daugeliu atveju bus ir teisėtai patalpintų, viešai skelbiamų objektų.

Naujas teisinis reguliavimas tikrai leis labai greitai ir paprastai taikyti intelektinės nuosavybės teisių gynimo priemones – blokuoti neteisėtą kūrinių viešą prieigą internete. Kita vertus, iškyla didelė rizika, kad tai bus daroma neproporcingai suvaržant informacijos, interneto laisvę, kuri yra itin saugoma vertybė demokratinėse teisinėse valstybėse. Įsigaliojus aptariamam ATGTĮ pakeitimui, galima pagrįstai prognozuoti, kad dėl santykinai trumpų procesinių terminų, procedūros (proceso) paprastumo sprendimai dėl interneto svetainės blokavimo bus priimami neatlikus tokio išsamaus įrodymų tyrimo ir neskiriant tiek daug dėmesio kiekvienam atskiram atvejui, kaip tai buvo daroma iki šiol. Šiame kontekste tenka įvertinti ir tai, kad teisės doktrinoje ir praktikoje pažymima, jog interneto svetainių blokavimas visais atvejais gali būti apeinamas, todėl blokavimu net ir negalima siekti „absoliutaus efektyvumo“.

Šiuo metu galimi keli skirtingi informacijos internete blokavimo būdai. Demokratiškos šalys taiko tik santykinai nebrangius interneto prieigos apribojimo būdus, neleidžiančius detaliam analizuoti srauto duomenų. Pagal aptariamą ATGTĮ pakeitimą, interneto prieigos prie neteisėtų kūrinių blokavimui pasirinktas DNS (angl. *Domain Name System*) blokavimo būdas šiuo metu yra optimalus, tačiau interneto naudotojas gali gana nesudėtingai jo išvengti.

Vadovaujantis ESTT praktika, nėra būtina, kad intelektinės nuosavybės apsauga būtų užtikrinama absoliučiai, t. y. kad numatyta priemone autorių teisių pažeidimai būtų visiškai nutraukti. Pakanka, kad taikoma priemone interneto naudotojai būtų rimtai atgrasomi nuo pažeidimų darymo ir kad juos būtų sunku padaryti. Tokios atgrasymo priemonės, pagal ES teisę, laikomos efektyviai apsaugančiomis autorių teises.

Vertinant blokavimo efektyvumą ir rimto atgrasymo galimybę, reikia atsižvelgti, kad Lietuvoje jau galioja virš dešimties įstatymų, kuriuose numatyta galimybė blokuoti interneto prieigą skirtingo skaitmeninio turinio atvejus, todėl net ir sąžiningiems interneto naudotojams gali kilti noras išbandyti nesudėtingas ir teisėtas blokavimo išvengimo priemones. Vieną kartą išbandžius tokias blokavimo išvengimo priemones, toks pakeitimas lieka visam laikui ir, interneto naudotojui neįdedant papildomų pastangų, išvengiama visų vėlesnių blokavimų, nepriklausomai nuo to, kokia institucija bus įpareigojusi taikyti blokavimus. Taip pat reikia atsižvelgti į tai, kad taikomas blokavimas nepanaikina blokuojamos informacijos ar interneto puslapio, o panaikina blokavimą taikančio interneto paslaugų teikėjo klientų prieigą prie atitinkamo interneto puslapio.

Internetu daugybė svetainių atvirai siūlo įvairų turinį, taip pat ir neteisėtus kūrinius, todėl paprastam vartotojui gali būti sudėtinga nuspręsti, kada tokie kūriniai yra neteisėti, ypač kai vartotojas sumoka už tokių kūrinių peržiūrą. Galima sutikti, kad taikomos blokavimo priemonės daliai vartotojų leis suprasti, kad blokuotoje svetainėje yra autorių teises pažeidžiančių kūrinių. Dalį vartotojų tokia informacija sustabdys nuo tolesnės kūrinių paieškos konkrečioje svetainėje.

ATGTĮ 78 straipsnio 6 dalyje numatyta, kad LR TK gautus prašymus nagrinėja ir sprendimus priima atsižvelgdama tik į tris vertinimo kriterijus: a) vieša interneto prieiga (internetu svetainė) sukurta ir naudojama autorių teisių saugomo turinio neteisėtam viešam paskelbimui; b) viešoje interneto prieigoje (internetu svetainėje) vartotojai tiesiogiai ar netiesiogiai skatinami neteisėtai viešai skelbti autorių teisių saugomą turinį, jį atsisiųsti, atgaminti ar kitaip naudoti; c) viešą interneto prieigą (internetu svetainę) administruojantis asmuo nesiėmė priemonių pagal teisių subjekto, jo įgalioto asmens ar kolektyvinio administravimo organizacijos pateiktą prašymą pašalinti neteisėtai viešai paskelbtą autorių teisių saugomą turinį. Šių kriterijų reikšmingumą LR TK įvertina kiekvienu konkrečiu nagrinėjamu atveju. Svarbu paminėti, kad siekiant pritaikyti tokią radikalią priemonę, galinčią riboti svarbias žmogaus teises į laisvą susižinojimą ir informaciją, vertinamų kriterijų sąrašas įstatymu labai susiaurintas, šiame sąrašė nėra numatytas labai svarbus proporcingumo principas.

Lietuvos teisė 2018
Esminiai pokyčiai

Aptartas teisinis reguliavimas leidžia tikėtis, kad autorių teises ginantys asmenys savo prašymams blokuoti prieigą prie interneto svetainės pagrįsti surinks ir pateiks svarius įrodymus, o LRTK atsakingai juos įvertins ir, taikydama šią griežtą priemonę, nenutols nuo svarbių teisės principų, todėl nebus piktnaudžiaujama santykinai nesudėtinga galimybe blokuoti interneto svetaines.

III

BAUDŽIAMOJI JUSTICIJA

III

BAUDŽIAMOJI JUSTICIJA

3.1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso naujovės

2018 metais Lietuvos Respublikos Seimas priėmė keturis įstatymus¹ dėl atitinkamų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – Baudžiamasis kodeksas, BK) pakeitimų ar papildymų.

Seimas 2018 m. birželio 30 d. priėmė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 172 straipsnio pakeitimo įstatymą,² kuriuo patikslino baudžiamosios atsakomybės kilimą už trukdymą pasinaudoti rinkimų ar referendumo teise. Pagal iki šio pakeitimo buvusią Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką „BK 172 straipsnyje (veikos padarymo metu galiojusi įstatymo redakcija) numatyta baudžiamoji atsakomybė tam, kuris naudodamas psichinę prievartą arba papirkdamas, arba apgaulės būdu trukdė asmeniui realizuoti savo teisę rinkti, būti išrinktam arba dalyvauti referendume. Trukdymas asmeniui realizuoti jo turimą teisę rinkti, būti išrinktam arba dalyvauti referendume yra tada, kai veikiant tam tikru būdu bent vienam tokią teisę turinčiam asmeniui visiškai neleidžiama ja pasinaudoti arba šios teisės įgyvendinimas apsunkinamas“³. Taigi, norint patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn, buvo būtina nustatyti, kad rinkėjo, kuriam buvo daromas poveikis, valia ir apsisprendimas dėl balsavimo buvo paveikta. Negalėjimas nustatyti šios aplinkybės paprastai lemdavo asmenų, galimai pirkusių rinkėjų balsus, išteisinimą.

Priėmus minėtą Baudžiamojo kodekso pakeitimą, baudžiamoji atsakomybė kyla nuo poveikio rinkėjui padarymo (paperkant ar paveikiant kitais neteisėtais būdais), tikslu paveikti jo valią, nesiejant baudžiamosios atsakomybės su realiu rinkėjo valios palaužimu. Kartu buvo įtvirtinti ir papildomi kvalifikuojantys požymiai – trukdymo pasinaudoti rinkimų ar referendumo teise organizavimas bei trukdymo veiksmų sistemingumas. Kadangi esminiai rinkimų ar referendumų vykdymo tvarkos pažeidimai paperkant ar kitaip nesąžiningai paveikiant rinkėjų valią yra kartu ir kėsinimasis į Lietuvos Respublikos demokratijos pamatus, šiuos pakeitimus galima vertinti kaip esminį postūmį kovojant su pačiu pavojingiausiu nesąžiningumu rinkimų ar referendumo procese. Tikimasi, kad šie pakeitimai minėtą normą pavers realiu įrankiu teisėsaugos institucijų rankose, nes iki šiol galiojusi normos redakcija šios normos realų taikymą darė neįmanomu.

Pastaraisiais metais terorizmo grėsmė išaugo ir sparčiai išsiplėtė visoje Europoje. Užsienio teroristais kovotojais vadinami asmenys vyksta į kitas valstybes terorizmo tikslu. Vėliau, grįžę, jie kelia dar didesnę grėsmę saugumui visose ES valstybėse narėse. Užsienio teroristai kovotojai siejami su neseniai įvykdytais išpuoliais ir sąmokslais keliose ES valstybėse narėse. Negana to, vis didesnę grėsmę kelia asmenys, įkvėpti ar parengti teroristinių grupių užsienyje, tačiau liekantys Europoje.

1 Įstatymas XIII-1836 2018-12-20 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 199-1, 199-2 ir 200 straipsnių pakeitimo įstatymas; Įstatymas XIII-1844 2018-12-20 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 39-2 straipsniu įstatymas; Įstatymas XIII-1682 2018-12-04 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 178, 180, 181, 196, 197, 250, 250-3, 252-1 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas; Įstatymas XIII-1462 2018-06-30 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 172 straipsnio pakeitimo įstatymas.

2 2018 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 172 straipsnio pakeitimo įstatymas Nr. XIII-1462. TAR, 2018-12-11, Nr. 20234.

3 2013 m. vasario 14 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis Nr. 24-393/2013 (analogiški sprendimai ir nutartyse 2K-52/2014, 2K-256/2014 bei kt.).

Akivaizdu, kad vienas iš pagrindinių ES tikslų šiuo metu yra kovos su terorizmu efektyvinimas, todėl vienas iš svarbesnių įstatymų pakeitimų – Baudžiamojo kodekso 178, 180, 181, 196, 197, 250, 250-3, 252-1 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas.⁴ Šiuo įstatymu buvo siekiama į BK visa apimtimi perkelti 2017 m. kovo 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos (ES) 2017/541 dėl kovos su terorizmu, pakeičiančios Tarybos pamatinį sprendimą 2002/475/TVR ir iš dalies keičiančios Tarybos sprendimą 2005/671/TVR, nuostatas (toliau – Direktyva)⁵, susijusias su baudžiamąja atsakomybe už teroristinius ir su teroristine veikla susijusius nusikaltimus. Šiuo pakeitimu buvo sprendžiamos trys pagrindinės BK neatitikimo Direktyvai problemos, kurios nagrinėjamos tekste žemiau.

Pirmiausia aptartina neteisėto poveikio kompiuteriniams duomenims ar informacinei sistemai teroristiniais tikslais kriminalizavimo problema. Iki minėto pakeitimo BK 250 straipsnio 2 dalyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už kvalifikuotos teroro akto nusikalstamos veikos padarymą kildavo tik tada, kai dėl jo kildavo ar galėdavo kilti sunkūs padariniai („jeigu dėl to atsirado ar galėjo atsirasti sunkių padarinių, taip pat tas, kas teroristiniais tikslais nesunkiai sutrikdė sveikatą vienam ar daugiau žmonių arba sukėlė pavojų daugelio žmonių gyvybei ar sveikatai“⁶). Pagal iki 2018 m. gruodžio 4 d. pakeitimų galiojusį teisinį reguliavimą baudžiamoji atsakomybė už informacinės sistemos ar elektroninių duomenų, turinčių didelę reikšmę valstybės valdymui, ūkiui ar finansų sistemai, saugumo pažeidimą buvo siejama su padarinių ar jų galimybės atsiradimu. Toks teisinis reguliavimas neatitiko Direktyvos 3 straipsnio 1 dalies i punkto, kuris nustato, kad neteisėtas įsikišimas į kompiuterinius duomenis teroristiniais tikslais turi būti baudžiamas kaip teroristinis nusikaltimas, kai veika nukreipta prieš ypatingos svarbos infrastruktūros informacinę sistemą, o neteisėtas įsikišimas į informacinę sistemą teroristiniais tikslais turi būti baudžiamas kaip teroristinis nusikaltimas, kai: 1) paveikiamas labai didelis kiekis informacinių sistemų, arba; 2) padaroma didelė žala, arba; 3) veika nukreipta prieš ypatingos svarbos infrastruktūros informacinę sistemą.

Akivaizdu, kad pagal Direktyvos reikalavimus, minėtų veikų baudžiamumas neturi būti siejamas tik su sunkių padarinių ar jų grėsmės atsiradimu, didelės žalos atsiradimas yra tik vienas iš alternatyvių baudžiamosios atsakomybės kilimo kriterijų. Todėl BK 250 straipsnio 2 dalis buvo pakeista, nustatant kaip alternatyvą, kad baudžiamoji atsakomybė už kvalifikuotą teroro aktą kiltų ir tada, kai asmuo „teroristiniais tikslais <...> paveikė daugelį informacinių sistemų, arba paveikė vieną ar daugiau informacinių sistemų padarydamas didelės žalos, arba paveikė didelę reikšmę valstybės valdymui, ūkiui ar finansų sistemai turinčią informacinę sistemą ar jos elektroninius duomenis“⁷.

Antroji problema – tinkamo skirstymo į teroristinius nusikaltimus ar su teroristine veikla susijusias nusikalstamas veikas įgyvendinimas. Remiantis Direktyvos ir Baudžiamojo kodekso nuostatomis, nusikalstamos veikos yra skirstomos į teroristinius nusikaltimus (Direktyvos 3 straipsnis, BK 252¹ straipsnio 1 dalis) bei su teroristine grupe ar teroristine veikla susijusias nusikalstamas veikas (Direktyvos 4-12 straipsniai, BK 252¹ straipsnio 2 dalis).

Pagal iki BK pakeitimo galiojusį teisinį reguliavimą grasinimas padaryti teroristinį nusikaltimą (BK 250³ straipsnis) buvo laikomas su teroristine veikla susijusiu nusikaltimu ir buvo įvardintas BK 252¹ straipsnio 2 dalyje. Tai neatitiko Direktyvos 3 straipsnio j punkto reikalavimo, pagal kurį grasinimas padaryti bet kurį teroristinį nusikaltimą taip pat turi būti laikomas teroristiniu nusikaltimu. Siekiant ištaisyti šį neatitikimą buvo padaryti BK 252¹ straipsnio pakeitimai, kuriais grasinimas padaryti teroristinį nusikaltimą (250³ straipsnis) tapo teroristiniu nusikaltimu bei buvo

4 2018 m. gruodžio 4 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 178, 180, 181, 196, 197, 250, 250-3, 252-1 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas Nr. XIII-1682.

5 2017 m. kovo 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2017/541 dėl kovos su terorizmu, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/475/TVR ir iš dalies keičianti Tarybos sprendimą 2005/671/TVR.

6 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 250 straipsnio 2 dalis (2013-07-02 redakcija).

7 2018 m. gruodžio 4 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 178, 180, 181, 196, 197, 250, 250-3, 252-1 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas Nr. XIII-1682, *TAR*, 2018-12-11, Nr. 20234.

perkeltas iš su teroristine veikla susijusių nusikaltimų sąrašo (BK 252¹ straipsnio 2 dalis) į teroristinių nusikaltimų sąrašą (BK 252¹ straipsnio 1 dalis).

Trečia problema – juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė už su teroristine veikla susijusias nusikalstamas veikas. Direktyvos 17 straipsnyje yra numatyta pareiga užtikrinti, kad juridiniai asmenys galėtų būti patraukti baudžiamajon atsakomybėn už bet kurią teroristinę ar su teroristine veikla susijusią nusikalstamą veiką. Pagal iki BK pakeitimo galiojusį teisinį reguliavimą juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė buvo numatyta už visas teroristines ar su teroristine veikla susijusias nusikalstamas veikas, išskyrus vagystę (BK 178 straipsnis), plėšimą (BK 180 straipsnis) bei turto prievartavimą (BK 181 straipsnis), jei jos buvo padaromos siekiant gauti lėšų, įrankių ar priemonių teroristiniams nusikaltimams daryti ar remti grupės, kurios tikslas – daryti teroristinius nusikaltimus, veiklą. Siekiant įgyvendinti Direktyvos reikalavimus, minėtu BK pakeitimu buvo numatyta juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė už vagystės, plėšimo bei turto prievartavimo nusikaltimus.

Aptartus Baudžiamojo kodekso pakeitimus, padarytus įgyvendinant Direktyvą, galima laikyti reikšmingais, atitinkančiais Lietuvos ir visos ES siekį sustiprinti kovą su terorizmu. Taigi, Lietuvos įsipareigojimus harmonizuoti Lietuvos teisę su ES teise, siekiant užtikrinti baudžiamosios atsakomybės neišvengiamumą aptartoje srityje, galima vertinti kaip svarbų ir savalaikį pokytį.

2018 m. gruodžio 20 d. Seimas priėmė Baudžiamojo kodekso papildymo 39² straipsniu įstatymą,⁸ kuriuo buvo numatyta visiškai nauja atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis – „Pranešėjo atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės“. Ši aplinkybė yra įtvirtinta Baudžiamajame kodekse, siekiant įgyvendinti 2017 m. lapkričio 28 d. priimto Lietuvos Respublikos pranešėjų apsaugos įstatymo (toliau – Įstatymas)⁹ nuostatas.

Pirminė šios atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atsiradimo priežastis buvo siekis numatyti galimybę atleisti pranešėją ne tik nuo baudžiamosios atsakomybės pagal už korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas, bet ir dėl kitų šio asmens nusikalstamų veikų, su šiomis sudarančių idealią arba realią nusikalstamų veikų sutaptis. Tačiau po įstatymo pakeitimo projekto svarstymo ši atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis įgijo platesnę apimtį. Dabar pranešėjo atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės gali būti taikomas už visas nusikalstamas veikas, nesiekiančias sunkaus nusikaltimo, dėl kurių asmuo gali būti pripažintas pranešėju pagal Pranešėjų apsaugos įstatymą. Siekiant apsisaugoti nuo galimo piktnaudžiavimo šia aplinkybe, ji yra įtvirtinta kaip sąlyginis atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės (t. y. atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės vėliau gali būti panaikintas) kartu yra numatyti papildomi „saugikliai“, ribojantys šios aplinkybės taikymą: a) nusikalstama veika, kurią padėta atskleisti, pagal savo pobūdį turi būti pavojingesnė, negu pranešėjo padaryta nusikalstama veika; b) nuo baudžiamosios atsakomybės negali būti atleistas pavojingas recidyvistas, asmuo, kuris turi teistumą, kuris buvo nusikalstamos veikos, kurią jis padėjo atskleisti, organizatorius.

BK papildymas 39² straipsniu yra vertintinas kaip teigiamas baudžiamosios politikos pokytis, kuris kovą su nusikalstamumu, viešo intereso gynimą pakels į aukštesnį lygį, suteiks teisėsaugos institucijoms platesnes galimybes išaiškinti nusikalstamas veikas bei užtikrins pagrindinį Pranešėjų apsaugos įstatymo tikslo įgyvendinimą – apsaugoti apie pažeidimus įstaigose pranešusių asmenų teises, nustatyti jų apsaugos pagrindus ir formas bei sudaryti tinkamas galimybes pranešti apie teisės pažeidimus, keliančius grėsmę viešajam interesui arba jį pažeidžiančius, užtikrinti tokių pažeidimų prevenciją ir atskleidimą.

2018 m. gruodžio 20 d. Seimas priėmė dar vieną įstatymą, pakeitusį BK – Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 199¹, 199² ir 200 straipsnių pakeitimo įstatymą¹⁰. Iki šio įstatymo priėmimo baudžiamoji atsakomybė už kontrabandą (BK 199 straipsnis), muitinės apgaulę (BK 199¹

8 2018 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 39-2 straipsniu įstatymas Nr. XIII-1844. *TAR*, 2018-12-28, Nr. 21873.

9 2017 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos pranešėjų apsaugos įstatymas Nr. XIII-804. *TAR*, 2017-12-07, Nr. 19743.

10 2018 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 199-1, 199-2 ir 200 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. XIII. *TAR*, 2018-12-28, Nr. 21859.

straipsnis), neteisėtą disponavimą akcizais apmokestinamomis prekėmis (BK 199² straipsnis) bei neteisėtą prekių ar produkcijos neišvežimą iš Lietuvos Respublikos (BK 200 straipsnis) kildavo tik tais atvejais, kai šių nusikaltimų dalykų vertė viršydavo 250 minimalaus gyvenimo lygio (toliau – MGL) dydžio sumas. Pirminė įstatymo projekto versija, kuria buvo siekiama pakeisti šių veikų kriminalizavimą buvo registruota dar 2014 metais, tačiau įstatymas priimtas tik 2018 metų pabaigoje. Pagrindinėmis šių pakeitimų priežastimis įvardijama tai, kad:

1. teisinis reguliavimas nebuvo sistemingas, o atotrūkis tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės nebuvo tolygus atitinkamų teisės pažeidimų pavojingumo skirtumui;
2. sumažinus kontrabandos bei kitų įstatyme numatytų nusikalstamų veikų dalykų vertes, būtų ne tik sugriežtinama teisinė atsakomybė, bet ir sutrikdoma organizuotų kontrabandos grupuočių veikla, nes dažniausiai tiek kontrabandinių prekių vertė, tiek autotransporto priemonės ar slėptuvės, skirtos kontrabandai gabenti ir slėpti, įrengiamos stengiantis neviršyti 250 MGL dydžio ribos, siekiant išvengti baudžiamosios atsakomybės, o labiausiai – terminuotos laisvės atėmimo bausmės ir teistumo.

Taigi, priėmus šiuos BK 199, 199¹, 199², 200 straipsnių pakeitimus, pagrindine šių nusikalstamų veikų sudėtimi tapo kontrabandinio pobūdžio veikos, susijusios su atvejais, kai prekių vertė viršija 150 MGL, bet neviršija 250 MGL dydžio ribos. Visos šios veikos priskirtos apysunkių nusikaltimų kategorijai, o atvejai, kai prekių vertė viršija 250 MGL dydžio ribą, tapo kvalifikuotomis sudėtimis, išlaikant iki pakeitimų buvusias sankcijas.

Tokius baudžiamąjį teisinio reguliavimo pokyčius galima vertinti nevienareikšmiai. Viena vertus, baudžiamosios atsakomybės išplėtimas už kontrabandinio pobūdžio veikas, numatant žemesnę ribą baudžiamajai atsakomybei kilti, iš dalies galimai turės atgrasantį poveikį, kita vertus, atsakomybės sugriežtinimas kelia abejones dėl *ultima ratio* principo laikymosi. Visų pirma, tai labai išplės už nusikalstamas veikas nuteistų asmenų ratą pasienio regionuose tarp asmenų, kurie nėra susiję su organizuota stambaus masto kontrabanda. Tačiau, matyt, svarbesne problema reikėtų laikyti tai, kad šis atsakomybės sugriežtinimas turės didesnę netiesioginę poveikį ir taip gana sudėtingoje kovos su kontrabanda problematikoje. Jau dabar nemažai problemų ir atsakomybės proporcingumo klausimų kelia turto konfiskavimo klausimai, kai teismams tekdavo konfiskuoti kontrabandos gabenimo priemones (automobilius, vilkikus ir pan.). Po šio pakeitimo galima tikėtis šių problemų paaštrėjimo, kai transporto priemonės ar jų vertę teks konfiskuoti ir už mažesnės vertės kontrabandą, kuri yra žymiai labiau paplitusi ir mažiau pavojinga, nei stambaus masto kontrabanda.

3.2. Nauji teismų praktikos aspektai vairavimo apsvaigus nuo alkoholio baudžiamosiose bylose

Dar 2017 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą 281 straipsnio pakeitimai, kuriais nustatyta baudžiamoji atsakomybė už kelių transporto priemonės vairavimą arba praktinio vairavimo mokymą apsvaigus nuo alkoholio (jei kraujyje buvo rasta daugiau negu 1,5 promilės alkoholio) (BK 281 straipsnio 7 dalis). Šios nuostatos įtvirtinimas baudžiamajame kodekse išreiškė griežtą įstatymo leidėjo požiūrį į apsvaigusio nuo alkoholio asmens dalyvavimą eisme – toks elgesys netoleruotinas ir laikomas nusikalstama veika net ir tada, kai kelių transporto priemonės vairavimas padarinių nesukėlė. Tokiu kriminalizavimu siekta didinti eismo saugumą, užkirsti kelią apsvaigusių nuo alkoholio vairuotojų daromiems šurkštiems Kelių eismo taisyklių pažeidimams, keliantiems pavojų kitiems eismo dalyviams.

2018 metais kasacinės instancijos teismo praktikoje spręsti aktualūs BK 281 straipsnio 7 dalies taikymo klausimai – atskleistas minėtos nusikalstamos veikos probleminių sudėties požymių turinys, akcentuoti taikytinų teisinių padarinių (tiek bausmių, tiek baudžiamąjį poveikio priemonių) teisingumo, proporcingumo ir pakankamumo reikalavimai, taip užtikrinant, kad nusikalstamą veiką padariusio asmens teisės nebūtų varžomos daugiau, negu yra būtina.

Kriminalizavus kelių transporto priemonės vairavimą apsvaigus nuo alkoholio (kai kraujyje nustatyta daugiau negu 1,5 promilės alkoholio), teismų praktikoje buvo susidurta su BK 281 straipsnio įvairiose dalyse įtvirtintų nusikalstamų veikų tarpusavio santykio problema. Spręsdamas ją, kasacinės instancijos teismas, atkreipė dėmesį į tai, kad baudžiamoji atsakomybė už kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimus BK 281 straipsnyje yra diferencijuojama atsižvelgiant į du kriterijus: sukeltų padarinių sunkumą ir kaltininko fiziologinę būseną (ar veikos padarymo metu jis buvo apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų). Taigi minėtame BK straipsnyje nusikalstamą veiką kvalifikuojantys požymiai yra siejami ne tik su kilusiais atitinkamo masto padariniais, bet ir su nusikalstamos veikos subjekto būseną. Šių požymių derinimas tarpusavyje leidžia BK 281 straipsnyje nustatyti skirtingas pagal savo pavojingumą nusikalstamas veikas. 2017 m. sausio 1 d. įsigaliojus BK 281 straipsnio pakeitimams, įtvirtinusiems savarankišką nusikalstamą veiką – kelių transporto priemonės vairavimą apsvaigus nuo alkoholio (kai kraujyje nustatyta daugiau negu 1,5 promilės alkoholio) (BK 281 straipsnio 7 dalis), teisės taikytojui buvo aktualu nuspręsti, ar ši veika kaltininkui pagal sutaptį inkriminuotina su kitomis BK 281 straipsnio atitinkamose dalyse numatytomis nusikalstamomis veikomis. Pavyzdžiui, tais atvejais, kai baudžiamojoje byloje nustatoma, kad apsvaigęs nuo alkoholio asmuo vairuodamas kelių transporto priemonę pažeidė kelių eismo saugumo ar transporto priemonės eksploatavimo taisykles, jeigu dėl to įvyko eismo įvykis, dėl kurio buvo sunkiai sutrikdyta kito žmogaus sveikata (BK 281 straipsnio 4 dalis). Kasacinės instancijos teismas 2018 m. šiuo aspektu išaiškino, kad padaryta nusikalstama veika pagal BK 281 straipsnio 7 dalį kvalifikuotina tik tada, kai kelių transporto vairavimo apsvaigus nuo alkoholio požymis nėra įtrauktas į kitų BK 281 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų sudėtį. Jei šis požymis yra įtvirtintas inkriminuotinos nusikalstamos veikos sudėtyje, apsvaigimo nuo alkoholio fakto konstatavimas savaime yra būtinas nusikalstamą veiką kvalifikuojant pagal BK 281 straipsnio 2, 4 ar 6 dalis (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus kolegijos 2018 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-320-693/2018). Tokią kasacinės instancijos teismo praktiką pagrindžia ir tai, kad įstatymų leidėjas BK 281 straipsnio 9 dalyje nustatė tik minimalią alkoholio kiekio koncentracijos kraujyje ribą (0,41 promilės alkoholio), todėl BK 281 straipsnio 2, 4 ir 6 dalyse numatyto požymio – apsvaigimas nuo alkoholio – inkriminavimui netrukdo tai, jog asmens kraujyje nustatyta daugiau negu 1,5 promilės alkoholio.

BK 281 straipsnio 7 dalyje įtvirtintas požymis „apsvaigęs nuo alkoholio, kai jo kraujyje buvo daugiau nei 1.5 promilės alkoholio“ kėlė problemų ir kitu – jo įrodymo – aspektu. 2018 m. teismų praktikoje spręsta, kokiais įrodymais gali būti pagrindžiamas šio požymio inkriminavimas kaltininkui, ar minėtai alkoholio koncentracijai nustatyti būtina atlikti laboratorinį kraujo tyrimą, ar vis dėlto tą gali liudyti ir kiti bylos duomenys. Kasacinės instancijos teismas šiuo aspektu pažymėjo, kad BK 281 straipsnyje šis požymis naudotas nuo 2003 metų ir jis niekada nebuvo siejamas su imperatyvu alkoholio kiekį kraujyje įrodinėti išimtinai laboratoriniu kraujo tyrimu. Per ilgą BK 281 straipsnio galiojimo laiką buvo suformuota nuosekli praktika, pripažįstanti įvairius apsvaigimo nuo alkoholio laipsnio ir alkoholio kiekio kraujyje nustatymo ir įrodinėjimo būdus. Aktualu, kad baudžiamasis įstatymas negali nustatyti ar suteikti prioritetinę reikšmę atskiroms įrodymų rūšims – įrodymų atitiktį įstatymo reikalavimams, jų leistinumą bei reikalavimus įrodinėjimo procesui reglamentuoja kiti teisės aktai (pavyzdžiui, LR baudžiamojo proceso kodeksas, specialūs teisės aktai, kurie nustato tam tikrų duomenų gavimo ir įforminimo būdus bei metodus). Todėl medicininės apžiūros neatlikimas arba jos atlikimo tvarkos nesilaikymas nėra kliūtis asmens apsvaigimo faktui eismo įvykio metu nustatyti. Viena iš priemonių šiai aplinkybei nustatyti yra specialių techninių priemonių (alkoholio matuoklių) naudojimas. Ar tokiu būdu gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu konkrečiu atveju sprendžia teismas, įvertinęs gautų tyrimo rezultatų patikimumą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2018 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-121-697/2018).

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją konstituciniai teisingumo ir teisinės valstybės principai suponuoja ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos po-

veikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, jos turi atitikti siekiamus teišėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens labiau negu reikia šioms tikslams pasiekti (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas). Taigi įstatymu nustatant atsakomybę, taip pat ją taikant, turi būti išlaikoma teisinga pusiausvyra tarp visuomenės ir asmens interesų siekiant išvengti nepagrįsto asmens teisių ribojimo. Šiuo aspektu aktualu, kad baudžiamasis įstatymas nedraudžia asmeniui skirti daugiau nei vieną baudžiamojo poveikio priemonę, tačiau svarbu atsižvelgti į jų suderinamumą ir galimybes taisomai veikti nuteistąjį (BK 42 straipsnio 6 dalis, 67 straipsnio 6 dalis). Vairavimo apsvaigus nuo alkoholio baudžiamosiose bylose kasacinės instancijos teismas 2018 m. sprendė uždraudimo naudotis specialia teise vairuoti kelių transporto priemones ir turto (transporto priemonės) konfiskavimo taikymo probleminius klausimus. Šio teismo praktikoje pateikti išaiškinimai yra aktualūs tiek priimant apkaltinamąjį nuosprendį, tiek ir atleidžiant BK 281 straipsnio 7 dalyje numatytą nusikalstamą veiką padariusį asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės (pavyzdžiui, pagal laidavimą (BK 40 straipsnis)).

Nuosekliai formuojamoje kasacinės instancijos teismo praktikoje kelių transporto priemonė laikoma nusikalstamos veikos, nustatytos BK 281 straipsnio 7 dalyje, padarymo priemone ir atitinka turto, konfiskuotino pagal BK 72 straipsnį, požymius (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2018 m. sausio 9 d., 2018 m. sausio 10 d. ir 2018 m. balandžio 17 d. nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-51-699/2018, 2K-80-511/2018, 2K-136-699/2018). Tačiau nuteisimo ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejais skiriasi turto konfiskavimo taikymo teisinis pagrindas. Nuteistam asmeniui turto konfiskavimas kaip baudžiamojo poveikio priemonė skiriama kartu su bausme (BK 42 straipsnio 6 dalis, 67 straipsnio 3 dalis), jo taikymas nepriklauso nuo teismo nuožiūros ir yra privalomas. Taigi nuteisus asmenį pagal BK 281 straipsnio 7 dalį, automobilio kaip nusikalstamos veikos priemonės konfiskavimo privalomumas neturėtų kelti abejonių. Išimtimi iš šios taisyklės galėtų būti tik tokie išskirtiniai atvejai, kai turto konfiskavimo taikymas būtų akivaizdžiai neproporcinga teisinė priemonė. Atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, turto konfiskavimo kaip baudžiamojo poveikio priemonės taikymo teisinis pagrindas yra nurodytas BK 67 straipsnio 2 dalyje. Iš šioje normoje pateikto teisinio reguliavimo ir paties atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto paskirties išplaukia, kad baudžiamojo poveikio priemonių taikymo ir jų pasirinkimo klausimas šiuo atveju paliekamas teismo nuožiūrai. Tokiais atvejais teismui įgyvendinant jam suteiktą diskreciją dėl turto konfiskavimo taikymo, vertintinas šios baudžiamojo poveikio priemonės suderinamumas su tais tikslais ir principais, kuriais buvo vadovaujama priimant sprendimą atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės. Taigi, atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės ir sprendžiant dėl turto konfiskavimo taikymo vertintina, ar konfiskuotinas turtas buvo įgytas teisėtai, ar kelia pavojų konfiskuotino turto palikimas asmens dispozicijoje, ar sprendžiamas klausimas dėl paties turto ar dėl jo vertės konfiskavimo ir pan. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2018 m. sausio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-50-788/2018).

Tais atvejais, kai konfiskuotino turto (transporto priemonės) negalima paimti dėl objektyvių priežasčių (jis yra paslėptas, priklauso tretiesiems asmenims ir pan.), pagal kasacinės instancijos teismo praktiką iš kaltininko išieškotina konfiskuotino turto vertę atitinkanti pinigų suma (BK 72 straipsnio 5 dalis). Taigi trečiųjų asmenų, kurių transporto priemonė buvo panaudota BK 281 straipsnio 7 dalyje nustatyti veikai padaryti jiems nežinant ir neturint bei negalint žinoti, teisės apsaugomos taikant BK 72 straipsnio 5 dalyje įtvirtintą konfiskuotino turto vertės išieškojimą. Toks teisinis reguliavimas užtikrina, kad kaltininkui nėra sudaromos galimybės sąmoningai daryti nusikalstamas veikas, naudojant kitiems asmenims priklausantį turtą, žinant, kad jis nebus konfiskuojamas. Teisinis reguliavimas, kai visiškai nebūtų išieškoma konfiskuotinos transporto priemonės vertė, būtų ydingas ir sudarytų prielaidas kaltininkui sąmoningai daryti nusikalstamas veikas naudojant kitiems asmenims priklausantį turtą, žinant, kad jis nebus konfiskuojamas. Tokiais atvejais asmenys, kurie padarė nusikalstamą veiką, vairuodami jiems priklausančią transporto priemonę, būtų baudžiami griežčiau nei tie, kurie vairavo tretiesiems asmenims priklausančias transporto priemones (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2018 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-315-303/2018). Tačiau kaltininkui taikant konfiskuotino turto vertės išieškojimą pagal BK 72 straipsnio 5 dalį, būtina apsvarstyti, ar tokia baudžiamojo poveikio priemonė atitinka turto konfiskavimo tikslus, taip pat

įvertinti tokio išieškojimo (tiek viso, tiek dalies turto) proporcingumą. Sprendžiant šiuos klausimus, vertintinos visos byloje nustatytos reikšmingos aplinkybės, t. y. atsižvelgiama į padaryto nusikaltimo aplinkybes, nusikaltimą padariusį asmenį apibūdinančius duomenis ir kitas šiam klausimui išspręsti turinčias reikšmės aplinkybes (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2018 m. balandžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-119-976/2018). Šiame kontekste pažymėtina ir tai, kad paskirta ši baudžiamojo poveikio priemonė gali sukelti tam tikrų suvaržymų ir nepatogumų nuteistam asmeniui, tačiau tai savaime nereiškia, jog jos paskyrimas prieštarauja teisingumo principui ir teismas ją paskyrė netinkamai pritaikęs baudžiamąjį įstatymą.

Uždraudimas naudotis specialia teise vairuoti kelių transporto priemones, gali būti taikomas, kai naudodamasis šia teise asmuo padarė nusikalstamą veiką (BK 68 straipsnis). Ši baudžiamojo poveikio priemonė gali būti skiriama kartu su bausme (BK 67 straipsnio 3 dalis). Kadangi baudžiamojo poveikio priemonės turi padėti įgyvendinti bausmės paskirtį (BK 67 straipsnio 1 dalis), uždraudimo naudotis specialia teise taikymas, šios priemonės termino nustatymas, laikytinas kaltininkui skiriamos bausmės individualizavimo proceso sudėtine dalimi. Nors BK 68 straipsnyje numatytos baudžiamojo poveikio priemonės skyrimas neformuluojamas kaip imperatyvus, kasacinės instancijos teismo praktikoje išaiškinta, kad šio straipsnio paskirtis ir taikymo sąlygos suponuoja pareigą visais atvejais, kai padaromas BK 281 straipsnyje nurodytas nusikaltimas, svarstyti uždraudimo naudotis specialia teise skyrimo klausimą. Kadangi šios baudžiamojo poveikio priemonės individualizavimas yra susijęs ir su taikytino draudimo termino nustatymu, kasacinės instancijos teismo praktikoje pateikti išaiškinimai svarbūs ir žmogaus teisių požiūriu. Praktikoje atkreiptas dėmesys į tai, kad uždraudimo naudotis specialia teise vairuoti kelių transporto priemones terminas skaičiuotinas nuo tos dienos, kai asmeniui buvo realiai atimta galimybė vairuoti transporto priemonę. Tokiais atvejais pagrindas skaičiuoti šios baudžiamojo poveikio priemonės pradžią nuo vairuotojo pažymėjimo paėmimo dienos yra tas, kad baudžiamojo proceso metu taikytos kardomosios priemonės (dokumento paėmimo) turinys faktiškai atitinka baudžiamojo poveikio priemonės turinį. Tiek dokumento paėmimo atveju, tiek skiriant baudžiamojo poveikio priemonę – uždraudimą naudotis specialia teise vairuoti transporto priemones taikomi tokio paties pobūdžio ir griežtumo apribojimai – visiškas apribojimas naudotis teise vairuoti transporto priemones. Dokumento (vairuotojo pažymėjimo) paėmimo taikymo atveju įtariamasis, kuriam skirta ši kardomoji priemonė, įspėjamas, kad išduota pažyma (apie kardomosios priemonės dokumento paėmimą) nelaikytina dokumentu, patvirtinančiu teisę vairuoti transporto priemones (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2018 m. gegužės 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-144-628/2018).

Iš teisingumo ir teisinės valstybės principų kylančio proporcingumo reikalavimo įgyvendinimas yra siejamas ne tik su įstatymų leidėjo veikla apibrėžiant nusikalstamas veikas baudžiamajame įstatyme ir nustatant teisinius padarinius už jų padarymą, bet ir šį baudžiamąjį įstatymą taikant bei atskleidžiant jo normų turinį. Kasacinės instancijos teismo praktikoje, vienodinant BK 281 straipsnio 7 dalyje nustatytos nusikalstamos veikos supratimą, 2018 metais išaiškinti jos sudėties požymiai, pasisakyta dėl baudžiamojo poveikio priemonių – uždraudimo naudotis specialia teise vairuoti kelių transporto priemones ir turto konfiskavimo – tinkamo individualizavimo, jų taikymo ypatumų. Kovoiant su apsvaigusiu nuo alkoholio vairuotojų dalyvavimu eisme, spręsti pasirinktų priemonių proporcingumo ir pakankamumo klausimai, kaskart aiškintasi, ar tarp šių priemonių ir siekiamo teisėto bei svarbaus tikslo yra protingas santykis, pusiausvyra. Šios išvados kasacinės instancijos teismo praktikoje buvo paremtos konkrečioje byloje nustatytų aplinkybių visumos vertinimu baudžiamosios teisės srityje užtikrinant žmogaus teisių apsaugą.

Tikėtina, kad daugelis šių kasacinės instancijos teismo praktikoje pateiktų išaiškinimų išliks aktualūs ir įsigaliojus 2019 metų baudžiamojo kodekso pakeitimams, kuriais baudžiamoji atsakomybė už transporto priemonės vairavimą, kai vairuoja neblavus asmuo, nustatoma atskirame BK 281(1) straipsnyje. Ne mažiau tikėtina ir tai, kad įneštos naujovės kels ir daugelį kitų – neatsargios kaltės turinio nustatymo esant formaliai nusikalstamos veikos sudėčiai, alternatyvių veikos požymių aiškinimo, neatsargios nusikalstamos veikos padarymo priemonės (transporto priemonės) konfiskavimo ir panašių probleminių klausimų.

3.3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nuostatų suderinimas su ES teisiniu reguliavimu 2018 m.

Lietuvos Respublikos Seimas kaip įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į LR įsipareigojimus derinti Lietuvos nacionalinę teisę su ES teisės aktais ir tokiu būdu įgyvendinti Lietuvos ir ES teisės harmonizavimo funkciją 2018 metais priėmė du įstatymus baudžiamojo proceso srityje, susijusius su ES teisės įgyvendinimu. Tai LR baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymas¹¹ ir LR baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 44, 188, 189, 272 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas¹². Šie teisės aktai yra itin reikšmingi Lietuvos baudžiamojo proceso teisės ir praktikos formavimuisi, nes, pirma – susiję su asmens teisių ir laisvių apsaugos baudžiamajame procese garantijų sustiprinimu, antra – šiais įstatymais yra įgyvendinami ES teisės aktuose įtvirtintų asmens teisių apsaugos baudžiamajame justicijoje minimalūs reikalavimai, trečia, sukuriama papildomos ir pakankamos prielaidos užtikrinti EŽTK, kitų žmogaus teises ir laisves ginančių tarptautinių teisinių dokumentų tinkamą praktinį įgyvendinamumą ir, ketvirta, sukuriama prielaidos išvengti galimų diskriminavimo atvejų, kai Lietuvos teisėsaugos institucijos inicijuoja ir atlieka ikiteisminius tyrimus dėl užsienio piliečių (konkrečiu atveju – kitų ES valstybių narių piliečių) galimai padarytų nusikalstamų veikų tokių asmenų atžvilgiu taikant BPK nuostatas, neatitinkančias ES teisės aktuose nustatytų minimalių reikalavimų įtariamųjų ar kaltinamųjų teisių apsaugai. Minėtais įstatymais Lietuvos baudžiamojo proceso teisinės nuostatos buvo suderintos su Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. kovo 9 d. direktyvos (ES) 2016/343 dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo¹³ (toliau – Direktyva dėl nekaltumo prezumpcijos) ir Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. spalio 26 d. direktyvos (ES) 2016/1919 dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms¹⁴ (toliau – Direktyva dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems) nuostatomis. Šių ES teisės aktų ir Lietuvos nacionalinės teisės derinimas buvo grindžiamas būtinybe BPK nuostatose sustiprinti Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) 47 ir 48 straipsniuose, EŽTK 6 straipsnyje, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (toliau – Paktas) 14 straipsnyje ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (toliau – Deklaracija) 11 straipsnyje įtvirtintas asmens teisių į tam tikrus nekaltumo prezumpcijos, taip pat ir įtariamųjų ir kaltinamųjų atitinkamų teisių baudžiamajame procese aspektus, indikuojančius bene opiausius žmogaus teisių ir laisvių baudžiamajame procese pažeidimus.

Pažymėtina, kad iki priimant ir įsigaliojant BPK 21, 22, 44, 188, 189, 272 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymui, taip pat BPK 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymui Baudžiamojo proceso kodekse nebuvo *expressis verbis* įtvirtinta, kad baudžiamojo proceso metu su įtariamoju ar kaltinamoju atliekant procesinius veiksmus šiems proceso dalyviams būtų tinkamai išaiškinama jų teisė ir reali galimybė tylėti ir (arba) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (BPK 21, 22, 188 ir 272 straipsniai) ir pan. Kitaip tariant, nors iki minėto įstatymo priėmimo ir įsigaliojimo kiekvienas įtariamasis ir kaltinamasis taip pat turėdavo teisę duoti parodymus, kas reiškia, kad ši teisė apimdavo ir teisę tylėti, neatsakyti į tam tikrus klausimus, teisę nesakyti tiesos, teisę pasirinkti, kada duoti parodymus, o kada ne, galiausiai į kieno klausimus atsakinėti ir pan., vis dėl to, turint omenyje įtariamojo ar kaltinamojo teisę tam tikrais įstatyme leidžiamais atvejais gintis pačiam ir savarankiškai be gynėjo, šiomis teisėmis ne visuomet

11 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2018, Nr. 11749.

12 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 44, 188, 189, 272 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2018, Nr. 11746.

13 Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. kovo 9 d. direktyva (ES) 2016/343 dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo. *Oficialusis leidinys*, 2016 L 65, p. 1.

14 Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. spalio 26 d. direktyva (ES) 2016/1919 dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms. *Oficialusis leidinys*, 2016 L 297, p. 1.

galėdavo realiai ir tinkamai (tiek laiko, tiek ir procesinės formos prasme) pasinaudoti dėl tinkamo informavimo apie tokias teises nebuvimo arba jo fragmentiškumo. Tad neretai buvo susiduriama su situacijomis, kai ypač ikiteisminiuose baudžiamojo proceso etapuose įtariamuoju tapęs asmuo (ir ypač laikinojo sulaikymo atvejais (BPK 140 straipsnis)), žinodamas savo konstitucinę teisę į gynybą, negalėdavo šia teise pasinaudoti visa apimtimi dėl teisinio išprusimo stokos, emocinio statuso, atitinkamų stereotipinių nuostatų ar kitų, neretai nuo jo nepriklausančių priežasčių. Kartu pažymėtina, kad ir BPK 44 straipsnio 6 dalies nuostata iki minėto įstatymo, kuriuo buvo įgyvendinta Direktyva dėl nekaltumo prezumpcijos, įsigaliojimo, labiau deklaratyviai nei veiksmingai nustatė, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo laikomas nekaltu tol, kol jo kaltumas neįrodytas BPK nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.

Taip pat pabrėžtina, kad iki minėtais įstatymais atliktų pataisų BPK 51 straipsnio 1 dalies 7 punktą tenumantė privalomą gynėjo dalyvavimą baudžiamosiose bylose tiriant ir nagrinėjant bylas, kai įtariamasis ar kaltinamasis yra suimtas, tačiau aiškiai nenurodė, kad šiuo pagrindu taip pat turi būti vadovujamasi, kai sprendžiamas suėmimo skyrimo įtariamajam ar kaltinamajam klausimas. Be to, BPK 51 straipsnio 1 dalyje nebuvo numatyta laikino sulaikymo kaip pagrindo privalomam gynėjo dalyvavimui. Galiausiai BPK 51 straipsnio 3 dalyje, reglamentuojančioje gynėjo paskyrimą, kai jo dalyvavimas yra būtinas, nebuvo nurodyta, kaip apie paskirtą gynėją yra informuojamas įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis.

Galima teigti, kad iki atitinkamų BPK pataisų 2018 metais galiojęs teisinis reguliavimas ne tik sudarė prielaidas pernelyg siaurai aiškinti iš Konstitucijos 20 ir 31 straipsnių kylančias garantijas asmeniui, kuris įtariamasis ar kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką, bet kartu ir baudžiamojoje procesinėje veikloje nukrypti nuo atitinkamų rungtyniškumo aspektų, turinčių užtikrinti įtariamąjo ar kaltinamojo teises ir laisves nuo pat pirmosios tokio asmens sulaikymo akimirkos. Galima sakyti ir taip, kad nekaltumo prezumpcijos principo pernelyg formalus reglamentavimas iki aukščiau minėtų BPK pataisų įsigaliojimo lėmė ganėtinai formalų požiūrį į sulaikyto ar suimto įtariamąjo ar suimtojo kaltinamojo teisę į nekaltumo būseną (bent objektyviau požiūriu), ir ypač rezonansinėse, didelį visuomenės susidomėjimą pelniusiose baudžiamosiose bylose. O ką jau kalbėti apie tai, kad laikino sulaikymo atveju įtariamasis, būdamas informuotas apie teisę turėti gynėją (bet ne teisę turėti konkretų pasirinktą advokatą kaip gynėją) (BPK 10 straipsnis), šiam negalint operatyviai atvykti ir dalyvauti sulaikymo procedūroje ir pirminiuose proceso veiksmuose su sulaikytuoju asmeniu, neretais atvejais „neatsispirėdavo“ ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnų tikinimams, dėl kurių toks įtariamasis pats apribodavo savo teisę į gynybą.

Aukščiau įvardintos bene esminės priežastys ir teisinėje praktikoje kylančios problemos, susijusios su asmens teisių baudžiamajame procese neproporcingu varžymu, lėmė poreikį ir būtinybę Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymų nuostatas suderinti su ES teisės aktų reikalavimais, užtikrinančiais minimalias įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines teises visoje ES. Tokiu būdu 2018 m. birželio 30 d. priimtu ir nuo paskelbimo dienos įsigaliojusiu BPK 21, 22, 44, 188, 189, 272 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymu Nr. XIII-1436 yra įgyvendinamos Direktyvos dėl nekaltumo prezumpcijos nuostatos, t. y. BPK 21, 22, 44, 188, 189 ir 272 straipsniuose įtvirtinamos nuosekliai Lietuvos teismų praktikoje taikomo principo *in dubio pro reo* (liet. visos abejonės aiškinamos įtariamąjo ar kaltinamojo naudai), pagal kurį ikiteisminio tyrimo ar bylos nagrinėjimo teisme nepašalintos abejonės ir neaiškumai dėl nusikalstamos veikos padarymu įtariamo ar kaltinamo asmens kaltės ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai, turi būti vertinami nusikalstamos veikos padarymu įtariamo ar kaltinamo asmens naudai, kertinės nuostatos¹⁵. Šiomis BPK pataisomis, kuriomis yra įgyvendinamos Direktyvos dėl nekaltumo prezumpcijos nuostatos, iš esmės dar veiksmingiau yra padidinamos įtariamąjo ir kaltinamojo teisių garantijos. Pirma, BPK įtvirtina teisėsaugos ir teisingumo institucijų, t. y. ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnų, prokuroro ir baudžiamąją bylą nagrinėjančio teismo (teisėjo) pozityviają pareigą tinkamai informuoti

15 Plačiau žr.: Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 20, 21, 22, 188 ir 189 straipsnių pakeitimo ir Kodekso priedo papildymo įstatymo projekto

įtariamąjį arba kaltinamąjį apie vieną iš jo teisės į gynybą užtikrinančio principo sekmenų – teisės duoti parodymus turinį, apimantį šios teisės sudėtinius elementus – teisę tylėti, teisę neduoti parodymų, teisę neatsakyti į klausimus, teisę pasirinkti, į kurio proceso dalyvio klausimus atsakinėti, teisę nesakyti tiesos, teisę pasirinkti, kada duoti parodymus ir tokiu būdu užtikrinant efektyvų, o ne nominalų teisingumo vykdymą. Antra, šios BPK nuostatos *expressis verbis* išskaidydamos ir detalizuodamos įtariamojo ar kaltinamojo teisės į nekaltumo prezumpciją turinį, sudaro pakankamas prielaidas besiginančiam nuo įtarimo ar kaltinimo asmeniui visapusiškiau, nuosekliau ir realiai gintis nuo kaltinimą lemiančio baudžiamojo persekiojimo. Šių BPK pataisomis bus neabejotinai dar tiksliau atskleidžiama ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija teisės į gynybą klausimais. Šis Teismas yra pažymėjęs, kad „<...> gynyba yra kryptinga baudžiamojo persekiojimo atsvara, kuria siekiama apsaugoti teisėtus įtariamojo ar kaltinamojo interesus. <...>“¹⁶. Galiausiai atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad minėtomis pataisomis BPK 44 straipsnio 6 dalį papildžius nuostatomis, jog „visos abejonės ir (ar) neaiškumai dėl nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens kaltės ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai, kurių, išnaudojus visas proceso veiksmų galimybes, neįmanoma pašalinti baudžiamojo proceso metu, vertinami nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens naudai“, tam tikra prasme užpildo ir pozityviojo reglamentavimo vakuumą, kuris iki šių BPK pataisų tebuvo „kompensuojamas“ aukštesniųjų teismų praktikos jurisprudencija konkrečiose baudžiamosiose bylose.

Pažymėtina ir tai, kad 2018 m. birželio 30 d. BPK 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymu Nr. XIII-143 8 (įsigaliojo 2019 m. sausio 1 d.), įgyvendintos Direktyvos dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems nuostatos, susijusios su teisinės pagalbos (šiuo atveju – gynėjo privalomu dalyvavimu) privalomumu tam tikrais atvejais, kai įtariamojo ar kaltinamojo atžvilgiu BPK nustatyta tvarka yra taikoma procesinė prievarta laikinas sulaikymas ir / ar suėmimas. Kartu pastebėtina, kad šiomis pataisomis yra įgyvendinamos ir ES Komisijos 2013 m. lapkričio 27 d. rekomendacijos „Dėl įtariamųjų arba kaltinamųjų teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese“ 2013/C 378/03 nuostatos, kuriose numatyta, kad turi būti imtasi būtinų priemonių, kad visa reikalinga informacija apie teisinę pagalbą baudžiamajame procese taptų lengvai prieinama ir suprantama įtariamiesiems arba kaltinamiesiems ir prašomiems išduoti asmenims, įskaitant informaciją, kaip ir kur kreiptis teisinės pagalbos¹⁷.

Aptariamomis itin reikšmingomis BPK pataisomis yra sudaromos visos prielaidos dėl taikomos procesinės prievartos (kai tokia prievarta yra pagrįsta ir būtina vadovaujantis įstatymu) labiau pažeidžiamais tapusiems baudžiamojo proceso dalyviams pagrįstai tikėtis savalaikės, realios ir veiksmingos teisinės pagalbos, neretai įgyvendinamos per privalomą gynėjo dalyvavimą nuo pat pirmųjų laikino sulaikymo momentų. Ypatingas dėmesys atkreiptinas į tai, kad privalomo gynėjo dalyvavimo pagrindų, apimant ir būtiną gynėjo dalyvavimą asmeniui, esant laikinai sulaikytam *in flagranti* (liet. nusikaltimo vietoje), arba iš karto po nusikalstamos veikos padarymo, išplėtimas nėra savitikslių priemonė. Priešingai – tai asmens teisių ir laisvių ginčui itin reikšmingas įstatyminis pokytis, užtikrinantis teisės į gynybą ikiteisminio tyrimo stadijoje įgyvendinimą, tinkamą teisinį procesą, ribojantį teisėsaugos institucijų pareigūnų galimą piktnaudžiavimą, sulaikomam asmeniui pasinaudojus teise atsisakyti nuo gynėjo ir pan. Šios BPK naujovės sumažina realią galimybę susidaryti situacijai, kai asmeniui, kuris yra laikinai sulaikytas, atsisakant nuo gynėjo dalyvavimo ir nesuvokiant tokio atsisakymo faktinių ir teisinių padarinių, ikiteisminio tyrimo įstaigų parei-

16 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 91-1789.

17 Plačiau žr.: Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo Nr. VIII-1591 2, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 32, 34 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo Nr. VIII-1591 2, 6, 7, 9, 11, 14, 15, 18, 23 straipsnių ir Šeštojo skirsnio pakeitimo ir įstatymo papildymo 27¹ straipsniu įstatymo Nr. XIII-730 5 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos Europos sutarties dėl teisinės pagalbos prašymų perdavimo ratifikavimo įstatymo Nr. I-1201 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų.

gūnai neretai tuo pasinaudoja, siekiant iš tokio asmens, kuriam iki tol nebuvo tinkamai suteikta teisinė pagalba ir reali galimybė gintis, išgauti parodymus. Tad privalomo gynėjo dalyvavimas tiek asmeniui esant laikiname sulaikyme, tiek ir sprendžiant suėmimo skyrimą baudžiamąją procesinę veiklą daro skaidresne, jautresne asmens pagrindinių teisių gynimui, o kartu užtikrina ir vieno iš mišriojo baudžiamąjo proceso modelio (ikiteisminio tyrimo etapuose) elementų, t. y. rungimosi principo, sklandesnę dominantę.

Apibendrinant galima teigti, kad nagrinėtos BPK teisėkūros naujovės 2018 metais išties vertinamos kaip itin reikšmingos dėl kelių priežasčių. Pirma, jos reikšmingos formuojantis sąžiningam ir tinkamam baudžiamajam procesui. Antra, ugdant proceso dalyvių, t. y. tiek įtariamųjų ir kaltinamųjų, tiek kitų baudžiamąjo persekiojimo subjektų, teisinį informuotumą ir sąmoningumą, o kartu ir, trečia, stiprinant asmenų, dalyvaujančių baudžiamąjoje procesinėje veikloje ar kitaip įtraukiamų į šią veiklą asmenų pasitikėjimą valstybės įgaliotomis institucijomis ir pareigūnais, teismais ir šių subjektų vykdomomis, kurios neretai sutampa su turimais konstituciniais įgaliojimais, procesinėmis funkcijomis.

3.4. Duomenų, gautų slaptomis tyrimo priemonėmis, leistinumumas

Žmogaus teisių ribojimas, taikant įtariamajam kardomąsias ar kitas procesines prievartos priemones, dažnai yra neatsiejama efektyvaus baudžiamąjo proceso dalis. Tačiau slaptų tyrimo veiksmų prieš asmenį, kuriam apie tai nežinoma, ir jų metu gautų duomenų, reikšmingų baudžiamajai bylai, vertinimas yra dar sudėtingesnis, nes šie veiksmai riboja asmens teisę į privatų gyvenimą, taigi turi būti proporcingi, o jų rezultatai – gauti duomenys – turi atitikti visus įrodymams keliamus reikalavimus. Teisinis slaptų tyrimo priemonių pagrindų ir sąlygų reguliavimas iš esmės nekinta, tačiau teismų praktikoje keliami vis nauji klausimai, susiję su jų taikymu. Įvertinus tai, kad kasacinės instancijos teismo praktika, skirtingai nei teisinis reguliavimas, yra formuojama *ad hoc*, t. y. sprendžiant konkretų kasaciniame skunde iškeltą probleminį teisės taikymo klausimą, pristatomos pastarųjų metų, taip pat ir 2018 m., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys, kuriose įtvirtinama jau anksčiau pradėta formuoti praktika dėl privataus gyvenimo ribojimo, taikant neviešo pobūdžio tyrimo veiksmus, proporcingumo, ir nutartys, kuriose nurodomi nauji šios teisės ribojimo vertinimo aspektai.

Tiek Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT), tiek EŽTT praktikoje pripažįstami įrodymų rinkimo sunkumai, siekiant atskleisti ir tirti nusikaltimus bei tai, kad šio uždavinio vykdymui teisėsaugos institucijoms vis dažniau reikia pasitelkti slaptus agentus, informatorius ir slaptuosius metodus, ypač kovojant su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija (pavyzdžiui, Didžiosios kolegijos 2008 m. vasario 5 d. sprendimas byloje *Ramanauskas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 74420/01, 49 pnk.). Taigi teismai pripažįsta, kad specialiųjų (slaptųjų) tyrimo metodų naudojimas, pats savaime nepažeidžia teisės į teisingą bylos nagrinėjimą (kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-7-22-699/2017).

Tačiau pastarųjų metų teismų praktikoje vis dažniau keliant duomenų, gautų slaptais tyrimo metodais, leistinumą klausimą, LAT nuosekliai formuoja poziciją, kad slapta renkanti informacija apie rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiklą, gali būti apribojama žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, todėl, reguliuojant teisinius santykius, susijusius su slapto informacijos rinkimo priemonių naudojimu, taip pat jas taikant ir vertinant gautų duomenų teisėtumą, svarbu išlaikyti teisingą pusiausvyrą tarp siekio išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo užtikrinimo (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-94-2015, 2K-7-85-696/2016, 2K-123-788/2018).

Žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą gali būti apribojama operatyvinio tyrimo (kriminalinės žvalgybos) metu slapta renkanti informacija apie rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiklą, taip pat taikant neviešo pobūdžio procesines prievartos priemones, numatytas BPK. Kasacinės instancijos teismo praktikoje, remiantis EŽTT jurisprudencija, ne kartą konstatuota, kad įstatymas, kuriuo reglamentuojamas slapto sekimo (stebėjimo) priemonių taikymas,

susijęs su EŽTK 8 straipsnyje įtvirtintų teisių apribojimu, turi būti išdėstytas pakankamai tiksliai, kad tinkamai parodytų asmenims, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis valstybės institucijos turi teisę taikyti tokį slaptą ir potencialiai pavojingą jų teisės į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumą apribojimą. Atsižvelgiant į piktnaudžiavimo pavojų, būdingą bet kokiai slapto sekimo sistemai, tokios priemonės turi būti grindžiamos įstatymu, kuris būtų itin tikslus (tiksliai apibrėžtas). Būtina, kad egzistuoūtų aiškios, detalios taisyklės šiuo klausimu, juolab kad atitinkamos technologijos tampa vis sudėtingesnės (pavyzdžiui, EŽTT 2007 m. birželio 28 d. sprendimas byloje *Asociacija už Europos integraciją bei žmogaus teises ir Ekimdzhiev prieš Bulgariją*, peticijos Nr. 62540/00 2011 m. sausio 11 d. sprendimas dėl priimtino byloje *Aydoğdu prieš Turkiją*, peticijos Nr. 25745/07; 2014 m. gegužės 6 d. sprendimas dėl priimtino byloje *Lachowski prieš Lenkiją*, peticijos Nr. 9208/05) (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-168-139/2015, 2K-P-94-895/2015, 2K-285-976/2018).

BPK 154, 158, 159, 160 straipsniuose apibrėžtos neviešo pobūdžio procesinės prievartos priemonės, kuriomis renkami duomenys, reikšmingi bylai, ir Kriminalinės žvalgybos įstatyme (toliau - KŽĮ) numatyti slapti tyrimo veiksmai (10–15 straipsniai) – neretai taikomi atliekant ikiteisminius tyrimus dėl sudėtingų, sunkiai ištiriamų ir įrodomų nusikalstamų veikų.

Viena vertus, šie du įstatymai numato platų spektrą skirtingų neviešo pobūdžio tyrimo priemonių, jas apibrėžiančios normos yra gana stabilios, retai keičiamos, taigi tai turėtų užtikrinti efektyvų jų taikymą nepažeidžiant žmogaus teisių. Kita vertus, neviešo pobūdžio tyrimo priemonės yra apibrėžtos gana abstrakčiai (pavyzdžiui, nenurodytas maksimalus nusikalstamų veikų imitavimo modelio vykdymo terminas; nenurodytos nusikalstamų veikų kategorijos, kurias tiriant galima būtų slaptai sekti asmenį, neapibrėžtas kai kurių slaptų tyrimo veiksmų turinys ir pan.), taip paliekant gana plačias galimybes teisės taikytojui spręsti dėl asmens privataus gyvenimo ribojimo apimčių.

Tokiu būdu būtent teismai, byla po bylos, remdamiesi Konstitucinio Teismo, EŽTT jurisprudencija ir baudžiamojo proceso principais – o daugiausia asmens privataus gyvenimo neliečiamumo ir proporcingumo principu (Konstitucijos 22 straipsnis, EŽTK 8 straipsnis, BPK 11 straipsnis), turi spręsti, visų pirma, klausimą dėl leidimo vykdyti tokius veiksmus atliekant kriminalinę žvalgybą arba ikiteisminį tyrimą, o vėliau, nagrinėdami baudžiamąją bylą ir kilus pagrįstai abejonei, retrospektyviai vertinti, ar taikant šias priemones, nebuvo nepagrįstai, neteisėtai, neproporcingai ribojama kaltinamojo teisė į privatų gyvenimą.

Konstitucinė asmens teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą nėra absoliuti. Pagal Konstituciją riboti konstitucinę žmogaus teisę į privatumą galima, jeigu tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje, siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama žmogaus teisės į privatumą prigimtis bei jos esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas; kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-285-976/2018). Įstatymų nustatytos institucijos, taikydamos šias priemones, kiekvienu atveju turi įvertinti konkrečią situaciją, nustatyti, ar yra pakankamas atitinkamos priemonės taikymo faktinis pagrindas, išsiaiškinti, ar negalima tų pačių tikslų pasiekti neišterpiančią į privatų žmogaus gyvenimą, arba, jeigu toks išterpimas yra neišvengiamas, užtikrinti, kad žmogaus teisė į privatumą nebūtų apribota labiau, negu būtina minėtam visuomenei reikšmingam ir konstituciškai pagrįstam tikslui pasiekti (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-94-895/2015).

Taigi tam, kad asmuo nepatirtų savavališko ir nepagrįsto teisės į privatumą suvaržymo, slaptos informacijos apie rengiamą, daromą, padarytą nusikalstamą veiką rinkimo priemonės, taip pat ir numatytos Kriminalinės žvalgybos, įstatyme, kuriomis išterpiama į žmogaus privatų gyvenimą, gali būti skiriamos tik įstatyme nustatytais pagrindais, laikantis įstatyme nustatytos tvarkos, tik motyvuotu teismo sprendimu, paisant proporcingumo reikalavimų (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose 2K-123-788/2018, 2K-285-976/2018).

Pabrėžtina, kad valstybės institucijos (pareigūnai) bylai reikšmingus duomenis gali rinkti tik tais būdais, kurie tiesiogiai numatyti įstatymuose, kitu atveju, jie pripažįstami neteisėtais (kasacinės

nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-360/2004, 2K-338-511/2017, 2K-123-788/2018). Taigi, kasacinės instancijos teismas nurodo, kad teismas, nagrinėjantis bylą, kurioje kaltinimas grindžiamas duomenimis, gautais atliekant kriminalinę žvalgybą, privalo patikrinti, ar buvo teisinis ir faktinis pagrindas atlikti kriminalinės žvalgybos veiksmus; ar šie veiksmai atlikti nepažeidžiant KŽĮ nustatytos tvarkos; ar duomenis, gautus atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimą, patvirtina duomenys, gauti BPK numatytais veiksmais; ar tyrimo veiksmų trukmė atitinka pagrįstumo ir proporcingumo reikalavimus (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-94-895/2015, 2K-48-788/2018, 2K-7-8-788/2018, 2K-223-648/2018).

Kasacinės instancijos teismas nurodo, kad pagrindinė prielaida tinkamai įvertinti slaptų tyrimo veiksmų metu gautų duomenų leistinumą ir patikimumą, yra bylą nagrinėjančiam teismui, taip pat ir kitiems proceso dalyviams, aiškus faktinis ir teisinis tokių veiksmų atlikimo pagrindas. Kasacinės instancijos teismo praktikoje byla po bylos formuojami reikalavimai, susiję su faktiniu ir teisiniu slaptų tyrimo veiksmų pagrindais: sankcionavimo forma ir turiniu, taip pat jų realizavimo proporcingumu, trukme, ikiteisminio tyrimo pradėjimo laiku ir kt. (kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-285-976/2018).

Kasacinės instancijos teismas nurodo, kad jei dalis reikšmingos baudžiamajam procesui informacijos yra surenkama vadovaujantis Kriminalinės žvalgybos įstatymu, tai iš baudžiamosios bylos medžiagos turi būti aišku, kokie šiame įstatyme numatyti veiksmai buvo atlikti, taip pat turi būti galimybė patikrinti, ar renkant informaciją buvo laikytasi įstatyme nustatytų reikalavimų (kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-51-507/2017). Kasacinės instancijos teismo praktikoje pažymėta, kad nutarties dėl kriminalinės žvalgybos veiksmų sankcionavimo rezoliucinėje dalyje turi būti tiksliai nurodyta sankcionuojamų veiksmų pavadinimas, turinys, apimtis, laikas ir asmuo ar asmenys, prieš kuriuos leidžiama atlikti šiuos veiksmus. Netoleruotina, kai teismas nutarties rezoliucinėje dalyje tik perrašo prokuroro teikimo rezoliucinę dalį ir atitinkamą KŽĮ straipsnį, nenurodydamas, kokie konkretūs veiksmai, priemonės, ir kokia apimtimi, gali būti vykdomi prieš asmenį (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-85-696/2016, 2K-57-696/2017). Leidimas atlikti kriminalinės žvalgybos veiksmus turi būti kiek įmanoma tikslesnis, kad proceso dalyviai ir bylą nagrinėjantys teismai galėtų įvertinti tų veiksmų teisėtumą (teisinį pagrindą) ir pagrįstumą (faktinį pagrindą), būtent, būtų aišku, kokie veiksmai, kur, prieš kokius asmenis, kiek laiko galėjo būti vykdomi (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-180-976/2017, 2K-285-976/2018).

Naujausiose teismo nutartyse atkreiptas dėmesys ir į tai, kad toks reikalavimas negali būti suprantamas kaip perteklinių duomenų nurodymas teismo nutartyse. Teismo sprendimuose turi būti nurodyti duomenys, kurie būtini teisiniui ir faktiniam kriminalinės žvalgybos veiksmų ar neviešo pobūdžio procesinių prievartos priemonių (slaptų tyrimo veiksmų) pagrindui įvertinti; taip pat būtini teismo sprendimu leidžiamoms atlikti veiksmų apimtims (riboms) nustatyti: t. y. susiję su slaptai kontroliuojamo susižinojimo objektu (asmeniu, asmenimis), vieta, laiku (terminu) ir būdu (garso, vaizdo, kitoks kontroliavimas) (kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-285-976/2018).

2018 m. kasacinės instancijos teismas nurodė, kad teisinio aiškumo ir nuspėjamumo kriterijai taikomi tiek įstatymui, kurio pagrindu gali būti ribojamos žmogaus teisės, tiek teismo sprendimui, kuriuo leidžiama riboti konkretaus žmogaus teisę į privatų gyvenimą. Pagal teismų praktiką turi būti vertinamas visas teismo nutarties, kuria buvo sankcionuota susižinojimo kontrolė, turinys ir sprendimo esmė, ne tik rezoliucija. Tačiau tai nereiškia, kad teismo nutarties rezoliucinė dalis gali būti tokio abstraktumo ar netgi netikslumo, kad iš esmės slaptus tyrimo veiksmus realizuojantys pareigūnai, laikydamiesi vidaus tvarkos, turėtų spręsti dėl konkrečių slaptų tyrimo veiksmų apimtį, kas iš esmės reikštų ir teisės į privataus gyvenimo ribojimo apimtį. Situacija, kai slaptus tyrimo veiksmus realizuojantys pareigūnai atlieka juos ne laikydamiesi teismo nutartyje nurodytų privataus gyvenimo ribojimo apimčių, o pagal nustatytą institucijos vidinę tvarką ir pagal iš anksto paruošiamas užduotis, negali būti pripažinta atitinkančia teismų praktikoje nustatytus griežtus privataus gyvenimo ribojimo reikalavimus. Taigi, būtent teismas, tenkindamas prokuroro teiki-

mus ir nutartimis sankcionuodamas slaptus tyrimo veiksmus, turi konkretizuoti tokio susižinojimo kontrolės būdus, apimtis, ribas (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-285-976/2018).

Įstatymų leidėjas nedetalizuoja faktinio pagrindo, kuriuo remiantis galima vykdyti slaptas tyrimo priemones, turinio ir apimties. Teismų praktikoje nurodyta, kad, užtikrinant operatyvinių (kriminalinės žvalgybos) veiksmų sankcionavimo ir atlikimo teisėtumą ir kartu veiksmingą žmogaus teisių apsaugą nuo neteisėto apribojimo, kreipiantis dėl operatyvinių (kriminalinės žvalgybos) veiksmų atlikimo ir juos sankcionuojant turi būti nurodomos aiškios išvados dėl turimos informacijos apie galimą nusikalstamą veiką, kuri bus tirama, atitikties tokiam BK straipsniui ar jo daliai, dėl kurių atitinkami veiksmai gali būti atliekami (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-168-139/2015, 2K-57-696/2017, 2K-241-303/2018). Taigi bylą nagrinėjantys teismai, suabejoję dėl faktinio pagrindo atlikti operatyvinio tyrimo (kriminalinės žvalgybos) veiksmus, pagrįstai įpareigoja prokurorą pateikti išslaptintą medžiagą, kuri leistų spręsti, ar buvo faktinis pagrindas pradėti prieš kaltinamąjį operatyvinį (kriminalinės žvalgybos) tyrimą (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-241-303/2018).

Įstatymų leidėjas nenurodo kai kurių slaptų tyrimo veiksmų maksimalios trukmės. Kasacinės instancijos teismas yra pasisakęs, kad iš BPK 1 ir 2 straipsnių prasmės išplaukia, kad kriminalinės žvalgybos veiksmų laikas turi būti optimalus, t. y. jie turi tęstis lygiai tiek laiko, kiek reikia nusikalstamai veikai visiškai atskleisti ir užkardyti, įrodymams dėl nusikalstamos veikos padarymo surinkti, nusikaltimą padariusiems asmenims išaiškinti, kad būtų galima greitai ir efektyviai nubausti kaltininkus (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-85-696/2016). Teismų praktikoje taip pat yra pasakyta, kad teismo sankcijos reikalaujantys kriminalinės žvalgybos veiksmai yra skirti baudžiamojo proceso tikslams pasiekti ir negali tęstis neribotą laiką. Tuo atveju, kai, įvertinus visas bylos aplinkybes, matyti, kad, ilgesnį laiką imituojant nusikalstamą veiką ar tęsiant kitus neviešo pobūdžio veiksmus, buvo siekiama ne nustatyti naujas teisiškai reikšmingas aplinkybes, o tik dirbtinai pasunkinti kaltininko baudžiamąją atsakomybę (pavyzdžiui, kai tuo siekiama tęstinės veikos peraugimo į sunkų ar labai sunkų nusikaltimą ar tiesiog tikimasi atsitiktinai atskleisti kokią nors nusikalstamą veiką), bylą nagrinėjantis teismas turi įvertinti, ar teisėtai prasidėję teisėsaugos pareigūnų veiksmai dėl ilgalaikio nusikalstamos iniciatyvos palaikymo, kelio neužkirtimo naujoms nusikalstamosioms veikoms neperaugo į provokaciją arba kitokį dirbtinį skatinimą daryti naujas nusikalstamas veikas (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-86/2011, 2K-530/2012, 2K-249-788/2015, 2K-7-85-696/2016, 2K-8-788/2017 ir kt.). Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmų trukmės optimalumas yra vertinamas kiekvienu konkrečiu atveju, atsižvelgiant į veikų sudėtingumą ir siekiamus tikslus (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-123-788/2018). Kasacinės instancijos teismas nurodė, kad teismas turi vertinti slaptų tyrimo priemonių trukmės klausimą, jei gynyba pagrįstai kelia šį klausimą (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-648/2018). Štai, LAT konstatavo, kad byloje nustatytas delsimas pradėti ikiteisminį tyrimą, įvertinus nuteistojo piktnaudžiavimo tarnyba tęstinį pobūdį, jo padarytos veikos dirbtinio teisinio pasunkinimo, provokacijos požymių nebuvimą, pateisinamas. Nustačius, kad neteisėti nuteistojo veiksmai kartoja, teisėtai prasidėjusių teisėsaugos pareigūnų neviešo pobūdžio tyrimo veiksmų, kuriais siekta atskleisti su besitęsiančiu piktnaudžiavimu susijusias naujas, teisiškai reikšmingas aplinkybes, tęsimas nelaikytinas neteisėtu. Dėl neviešo pobūdžio veiksmų atlikimo nuteistasis nebuvo lenkiamas ar kurstomas daryti naujas nusikalstamas veikas (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-84-489/2018).

Kasacinės instancijos teismo byla po bylos formuojamos asmens privataus gyvenimo ribojimo proporcingumo patikros taisyklės, taip pat ir duomenų, gautų vykdant slaptus tyrimo veiksmus, leistinumą kriterijai prisideda prie teisinio tikrumo, nustatant konstitucinės ir EŽTK garantuotos žmogaus teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ir viešojo intereso, kad būtų iširtos pavojingos nusikalstamos veikos, pusiausvyrą. Šių taisyklių nesilaikymas gali būti pripažintas esminiu baudžiamojo proceso pažeidimu, dėl kurio duomenys, gauti pažeidžiant asmens teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą, negalės būti naudojami grindžiant nuosprendį.

IV

LIETUVA IR TARPTAUTINĖ TEISĖ

IV

LIETUVA IR TARPTAUTINĖ TEISĖ

4.1. Aktyvuota tarptautinė jurisdikcija agresijos nusikaltimui

Tai, kad agresija (arba agresyvus karas) yra pats sunkiausias tarptautinis nusikaltimas, Tarptautinis Karinis Tribunalas Niurnberge konstatavo dar 1945 m., nors ir anksčiau būta bandymų, iniciatyvų ir sutarčių, skirtų drausti agresiją. Šis klausimas visada buvo ypač aktualus nedidelėms ar silpnoms valstybėms, kurios paprastai ir tampa agresijos aukomis. Deja, naujausias pastarųjų metų agresijos aktas įvyko jau visai šalia Lietuvos – Rusijos Federacijos nuo 2014 m. pradėta ir tebevykdoma agresija prieš Ukrainą, kurios rezultatas – Krymo okupacija ir aneksija bei dalies rytinių Ukrainos teritorijų okupacija.

Tarptautinė teisė ne kartą grįžo prie agresijos draudimo problemos – 1974 m. buvo parengta Jungtinių Tautų (toliau – JT) Generalinės Asamblėjos (toliau – GA) rezoliucija¹, kuri dabar laikoma paprotiniu agresijos apibrėžimu, Tarptautinis Teisingumo Teismas sprendė keletą bylų, aiškinančių jėgos panaudojimo, įskaitant ir agresiją, aspektus², tačiau tai pirmiausia buvo vertinama kaip valstybių atsakomybės klausimas. Tik 1998 m. agresija vėl buvo aiškiai įvardyta tarptautinėje sutartyje kaip tarptautinis nusikaltimas, sukeliantis individualią baudžiamąją atsakomybę. Tai įvyko priėmus Tarptautinio Baudžiamojo Teismo (toliau – TBT) Romos statutą (toliau – Statutas)³. Vis dėlto, nors agresija buvo įtraukta į nusikaltimų sąrašą, tačiau valstybėms narėms Romos konferencijos metu nepavyko susitarti dėl šio nusikaltimo turinio, ir TBT jurisdikcija šiuo klausimu nebuvo aktyvuota.

Dėl agresijos nusikaltimo apibrėžimo ir turinio valstybėms, TBT narėms, pagaliau pavyko susitarti tik 2010 metais, Romos statuto peržiūros konferencijos Kampaloje metu⁴. Po ilgų ir sudėtingų diskusijų nuspręsta, kad agresijos nusikaltimo sąvoka turi būti paremta minėta JT GA rezoliucija, kuri yra pakankamai talpi, kad atsilieptų ne tik į praeities, bet ir dabarties bei ateities iššūkius. Vis dėlto, pagrindinės diskusijos susikoncentravo prie vadinamųjų „saugiklių“, t. y. tikslesnio apibrėžimo, kas gali būti agresijos subjektu ir, ar kiekvienas jėgos panaudojimas bus agresija. Čia Statuto pataisos numatė, kad už agresiją bus laikomi atsakingais asmenys, efektyviai kontroliuojantys arba turintys galimybę nukreipti (valdyti) valstybės politinius ar karinius veiksmus, t. y. aukščiausio rango kariniai ir politiniai vadovai. Taip pat įtvirtinta, jog veika savo pobūdžiu, sunkumu ar apimtimi turi būti akivaizdus JT Chartijos pažeidimas⁵ (tai reiškia, kad vertinant agresiją kiekvieną kartą reikės analizuoti konkrečią situaciją). Papildymai, numatantys agresijos apibrėžimą ir TBT jurisdikcijos įgyvendinimo sąlygas Kampaloje buvo priimti bendru sutarimu. Tačiau tai dar nereiškė, kad TBT tuoj pat ir galės pradėti nagrinėti bylas bei taikyti atsakomybę už agresijos nusikaltimą.

1 GA Res. 3314 (XXIX) 1974.12.14.

2 Žr. *Nicaragua vs. USA*, I.C.J. Reports 1986, p. 14, *DRC vs. Uganda*, I.C.J. Reports 2006, p. 6.

3 U.N. Doc. A/CONF.183/9.

4 Resolution RC/Res. 6.

5 *Ibid.*, Article 8 bis, para. 1.

Kadangi Statutas yra tarptautinė sutartis, jos papildymams taikomos visos bendrosios tarptautinių sutarčių teisės taisyklės, įskaitant tai, kad sutartis įpareigoja tik jos šalis, ir, kad sutarčiai įsigalioji reikalinga ratifikavimo procedūra. Tačiau nustatytos ir papildomos sąlygos. Taigi, kad TBT galėtų vykdyti jurisdikciją agresijos atžvilgiu, reikėjo, kad ši Statuto pakeitimą ratifikuotų 30 valstybių, taip pat, kad TBT jurisdikcija valstybės atžvilgiu įsigaliojotų praėjus vieneriems metams nuo pakeitimo ratifikavimo (kitais tariant, jurisdikcija įsigalioja kiekvienos valstybės atžvilgiu atskirai). Tai pat, kad TBT galėtų vykdyti jurisdikciją agresijos atžvilgiu, reikia atskiro TBT Valstybių narių asamblėjos (aukščiausios TBT valdymo institucijos) sprendimas, priimtas analogiška dauguma, kaip ir Statuto pakeitimai⁶. Šis sprendimas aktyvuoti jurisdikciją buvo priimtas 2017 metais, 16-oje valstybių narių asamblėjoje Niujorke⁷, ir jurisdikciją tapo įmanoma įgyvendinti nuo 2018 m. birželio 17 d.

Tarptautinis Baudžiamasis Teismas buvo kuriamas kaip svarbus tarptautinės teisės mechanizmas, užtikrinantis, kad ir šioje teisės sistemoje asmenims, pažeidusiems pačias pagrindines tarptautinės teisės normas, nepavyks išvengti atsakomybės. Agresijos nusikaltimo spraga iki šiol buvo didžiulis priekaištas TBT kūrėjams, kadangi tai – nusikaltimas, paprastai padaromas pasaulio stipriausiųjų. Dabar, nors ir ribotai, nors TBT realizuoti jurisdikciją dėl šio nusikaltimo nebus lengva, tokia galimybė atsirado. Iki 2019 m. vasario Kampalos pakeitimus buvo ratifikavusios 37 valstybės⁸.

Nė vienos valstybės teisė, taip pat ir Lietuvos, neveikia vakuume. Tarptautinė teisė ir jos formuojami įsipareigojimai – mūsų teisinės sistemos dalis. Galima tik pasidžiaugti, kad Lietuva Kampalos pakeitimus ratifikavo dar 2015 metais⁹. Taigi, prisidėjo prie valstybių, kurios rūpinasi tarptautinės teisės plėtra ir indėliu į tarptautinį saugumą, kuris neįmanomas neįtvirtinant atsakomybės už sunkiausius tarptautinės teisės pažeidimus. Atsižvelgiant į Lietuvos įsipareigojimus pagal Romos statutą, nuo šiol teks dar griežčiau vertinti Lietuvos dalyvavimo tarptautinėse operacijose aspektus, pagaliau, bendradarbiavimas su Tarptautiniu Baudžiamuoju Teismu neapsiriboja tik nacionaliniais klausimais – Lietuva būdama aktyvia tarptautinės bendrijos nare su įsipareigojimais pagal Romos statutą gali susidurti įvairiausiose situacijose (pvz.: pareiga bendradarbiauti su Teismu, sulaikyti jo ieškomus asmenis, juos perduoti Teismui ir pan.)

Tarptautinės jurisdikcijos agresijos nusikaltimui aktyvavimas – svarbus ir rimtas įvykis, ypač atsižvelgiant į tai, kad TBT yra institucija, dėl kurio veiklos nuolat vyksta dideli politiniai debatai, jam neretai trukdoma, o pastaruoju metu kelios valstybės, vėlgi, daugiausia dėl politinių motyvų, nusprendė iš TBT pasitraukti (Burundis, Pietų Afrikos Respublika). Agresijos jurisdikcijos aktyvavimas rodo, kad tarptautinėje bendruomenėje, nepaisant visų jai kylančių iššūkių, vis dar yra vieningumo ir jėgos palaikyti ir stiprinti tarptautinio bendradarbiavimo bei teisingumo viziją. Lietuvai, kaip valstybei, įsikūrusiai šalia agresyvaus kaimyno, tai labai svarbus teisinis indėlis į jos saugumą ir taikesnį pasaulį.

4.2. Europos Žmogaus Teisių Konvencijos Protokolo Nr. 16 įsigaliojimo reikšmė veiksmingo dialogo tarp EŽTT bei nacionalinių teismų stiprinimui

2018 m. rugpjūčio 1 d. įsigaliojo EŽTK Protokolas Nr. 16 (toliau – Protokolas), suteikiantis teisę valstybės, tapusios šio Protokolo dalyve, aukščiausiems, konkrečiai šios valstybės ratifikavimo ar kituose privalomumo išreiškimo dokumentuose įvardintiems nacionaliniams teismams, kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą (toliau – ir Strasbūro Teismas) ir prašyti konsultacinės (patariamios) nuomonės išvados (angl. *an advisory opinion*) dėl jų bylose nagrinėjamų klausimų atitikimo EŽTK ar jos papildomų protokolų nuostatomis. Dešimties valstybių ratifikacija (ar kitoks

6 *Ibid.*, Article 15 bis para. 2, 3, Article 15 ter., para. 2, 3.

7 ICC-ASP/16/ Res. 5.

8 Žr. 10. b Amendments on the crime of aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court.

9 TAR, 2015-11-18, Nr. 18319.

privalomumo išreiškimo būdas) buvo sąlyga šio Protokolo, priimto 2013 m. spalio 2 dieną, įsigaliojimui tarptautiniu lygmeniu¹⁰. Prancūzija buvo dešimtoji valstybė, 2018 m. balandžio 12 d. ratifikavusi Protokolą Nr. 16, o Lietuvos Respublika ratifikavo šį Protokolą gerokai anksčiau, dar 2015 m. rugsėjo 2 d. Protokolo 9 straipsnis neleidžia jokių išlygų jo atžvilgiu pagal EŽTK 57 straipsnį.

Pasiūlymas išplėsti EŽTT jurisdikciją suteikiant jam teisę pateikti konsultacines išvadas buvo pateiktas dar vadinamųjų Išmintingųjų asmenų (angl. *Wise Persons*) pateiktoje ataskaitoje Europos Tarybos (toliau – ET) Ministrų Komitetui, kurios pagrindinis tikslas buvo įvardinti konkrečias priemones, kuriomis būtų užtikrinamas ilgalaikis EŽTT ir jo veiklos efektyvumas. Šiuo pasiūlymu buvo siekiama vystyti kuo glaudesnę dialogą tarp EŽTT ir nacionalinių teismų. Pirminė idėja, kuri atsispindi ir galutiniam Protokolo Nr. 16 tekste, buvo ta, kad minėtą teisę prašyti konsultacinės išvados turėtų turėti tik valstybių Konstituciniai Teismai ir aukščiausiosios grandies teismai, kurie priima galutinius sprendimus bylose. Taip pat buvo siūloma, kad EŽTT pateikta išvada būtų tik rekomendacinio pobūdžio ir toks kreipimasis teismams nebūtų privalomas.

Izmiro aukščiausiojo lygio tarptautinės konferencijos dėl EŽTT ateities metu 2011 m. buvo priimta šios konferencijos baigiamoji Deklaracija, kurioje ET Ministrų Komitetas pakviestas įvertinti šią galimybę nustatant minėto nacionalinių teismų kreipimosi į EŽTT procedūrą. Šis klausimas buvo išsamiai diskutuojamas kitoje aukščiausiojo lygio tarptautinėje konferencijoje dėl EŽTT ateities Braitone 2012 m., kurios deklaracijoje jau buvo pavesta ET Ministrų Komitetui parengti minėto Protokolo projektą, kurio įgaliotas Europos Tarybos Žmogaus teisių koordinacinis komitetas šio Komiteto 77-ojo susitikimo metu (2013 m. kovo 22 d.) patvirtino būsimo protokolo tekstą ir pateikė ET Ministrų Komitetui.

Svarbiausiais šio Komiteto susitikimų metu svarstytais klausimais buvo: 1) kokie nacionaliniai teismai galėtų kreiptis į EŽTT ir prašyti konsultacinės išvados; 2) klausimų, dėl kurių EŽTT galėtų pasisakyti, pobūdis; 3) tokių prašymų nagrinėjimo procedūra; 4) tokių EŽTT pateiktų konsultacinių išvadų pasekmės įvairaus pobūdžio būsimoms byloms.

ET Parlamentinė Asamblėja 2013 m. birželio 28 d. pateikė Nuomonę Nr. 285 (2013) dėl Protokolo Nr. 16 projekto. Galutinį EŽTK Protokolo Nr. 16 tekstą patvirtinto ET Ministrų pavaduotojų 1176-oji sesija (CETS Nr. 214), kartu buvo aprobuotas ir šio Protokolo Aiškinamasis pranešimas (angl. *The Explanatory Report to Protocol No. 16*).

Lietuva yra tarp pirmųjų 10 valstybių, kurios ratifikavo minėtą Protokolą ir sudarė teisinę prielaidą jo įsigaliojimui tarptautiniu lygmeniu. Lietuvai šis Protokolas reiškia, kad Lietuvos Respublikos 2015 m. birželio 11 d. šio Protokolo ratifikavimo įstatymo Nr. XII-1771 2 straipsnyje konkrečiai įvardyti valstybės aukščiausieji teismai – Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas – nuo šio Protokolo įsigaliojimo datos, t. y. nuo 2018 m. rugpjūčio 1 d. gali pagal šio Protokolo 10 straipsnį kreiptis į EŽTT ir prašyti pateikti konsultacines išvadas dėl principinių klausimų, susijusių su EŽTK ar jos protokoluose apibrėžtų teisių ir laisvių aiškinimu ar taikymu¹¹. Kol kas (iki 2019 m. sausio 1 d.) Protokolo Nr. 16 ratifikavimo įstatyme įvardinti Lietuvos teismai tokių prašymų EŽTT nepateikė.

EŽTK Protokolo Nr. 16 priėmimas 2013 m. ir jo įsigaliojimas 2018 m. vertintinas itin teigiamai. Jo įsigaliojimo laukė daugelis Europos aukščiausiujų teismų. EŽTT tapo Europoje veikiančio aukščiausiujų teismų tinklo dalimi. Nors kartu atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad kol kas nėra jokios EŽTT praktikos¹², aiškinant nacionalinių teismų pagal Protokolą Nr. 16 pateiktus prašymus, tačiau neabejotinai šio Protokolo prėmimas vertintinas, visų pirma, kaip glaudesnio dialogo tarp EŽTT ir nacionalinių teismų skatinimas, Strasbūro Teismo praktikos geresnis (tikslėnis) taikymas valstybės vidaus teismuose, asmens teisių ir laisvių apgynimas jau vidaus teisėje, kai asmeniui nebereikės kreiptis į EŽTT po to, kai jo byla bus išnagrinėta vidaus teismuose. Šiuo aspektu nacio-

10 Žr. Protokolo Nr. 16 atitinkamus straipsnius, visų pirma 7 ir 8 straipsnius.

11 2015 m. birželio 11 d. Lietuvos Respublikos Įstatymas Nr. XII-1771 dėl Protokolo Nr. 15, kuriuo iš dalies keičiama Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolo Nr. 16 ratifikavimo. *TAR*, 2015-06-16, Nr. 9612.

12 Iki 2019 m. vasario buvo pateiktas vienas – Prancūzijos Kasacinio Teismo prašymas EŽTT.

nalinių teismų prašymų pateikti konsultacines išvadas pateikimas EŽTT gali būti lyginamas *mutatis mutandis* su nacionalinių teismų prašymais Europos Sąjungos Teisingumo Teismui pateikti prejudicinius sprendimus (lyginant pačią galimybę kreiptis, ne jos privalomumą).

Vis dėlto, šiame kontekste būtina akcentuoti ir tai, kad pagal Protokolo Nr. 16 nacionaliniai teismai nėra įpareigoti kreiptis į EŽTT, net ir kilus abejonėms dėl EŽTK ar jos protokolų nuostatų taikymo jų nagrinėjamose bylose. Tai yra pačių nacionalinių teismų teisė laisvai nuspręsti, kreiptis ar ne. Dar daugiau pagal minėto Protokolo 5 straipsnį EŽTT pateiktos konsultacinės nuomonės nacionaliniams teismams nėra privalomos. Tai yra esminiai skirtumai nuo ESTT pagal SESV 267 straipsnį pateikiamų prejudicinių sprendimų procedūros, kurios, iš principo, yra privalomos nacionaliniams teismams tiek pareigos kreiptis požiūriu, tiek ir ESTT pateikiamų išaiškinimų požiūriu.

Pažymėtina, kad ES Sutarties 19 straipsnio 3 dalies b punkte nustatyta, kad ESTT valstybių narių teismų prašymu priima prejudicinius sprendimus dėl Sąjungos teisės aiškinimo arba institucijų priimtų aktų galiojimo. Pagal SESV 267 straipsnį, ESTT jurisdikcijai priklauso priimti prejudicinių sprendimą dėl ES Sutarties ir SESV išaiškinimo (a punktas) ir Sąjungos institucijų, įstaigų ar organų aktų galiojimo ir išaiškinimo (b punktas). Pagal šį straipsnį, minėtam klausimui iškilus valstybės narės teisme, teismas, manydamas, kad sprendimui priimti reikia nutarimo šiuo klausimu, gali prašyti ESTT priimti dėl jo prejudicinių sprendimą, o jeigu toks klausimas iškyla nagrinėjant bylą valstybės narės teisme, kurio sprendimas pagal nacionalinę teisę negali būti toliau apskundžiamas teismine tvarka, teismas privalo dėl jo kreiptis į ESTT.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad ESTT yra pažymėjęs, kad SESV 267 straipsnyje numatyta sistema yra skirta vienodam Sąjungos teisės aiškinimui valstybėse narėse užtikrinti ir numato tiesioginį ESTT ir nacionalinių teismų bendradarbiavimą, kuris nepriklauso nuo šalių (2008 m. gruodžio 16 d. sprendimo byloje C-210/06 *Cartesio* 90 punktas; 2011 m. liepos 21 d. sprendimo byloje C-104/10 *Kelly* 62 punktas ir kt.). Be to, ESTT yra aiškiai pabrėžęs nacionalinių teismų pareigą tiesiogiai taikyti ES teisę, netaikyti nacionalinės teisės nuostatų, kurios prieštarauja ES teisei, taip pat ir konstitucines nuostatas, ir užtikrinti ES teisės nuostatų tiesioginį veikimą ir jos veiksmingumą (pvz., 1978 m. kovo 9 d. sprendimo byloje 106/77 *Simmenthal* 21, 24 punktai; 2009 m. lapkričio 19 d. sprendimo byloje C-314/08 *Filipiak* 81 punktas; Melloni byla (C-399/11, 26/02/2013)). Be to, jei nacionalinio teismo priimamo sprendimo nebegalima skųsti valstybės vidaus teisėje, toks „galutinis“ teismas iš esmės privalo kreiptis į ESTT pagal SESV 267 straipsnio trečią pastraipą, kai jame keliamas klausimas dėl SESV aiškinimo (pvz., 2013 m. liepos 18 d. sprendimo byloje C-136/12 *Consiglio nazionale dei geologi ir Autorità garante della concorrenza e del mercato* 25 punktas).

Taigi, darytina išvada, kad nors abi sistemos siekia panašių tikslų – užtikrinti kuo glaudesnę nacionalinių ir atitinkamai EŽTT ar ESTT bendradarbiavimą, užtikrinti vieningą EŽTK ar ES teisės nuostatų aiškinimą ir taikymą, vis dėlto, šios dvi sistemos jų santykiyje su nacionaliniais teismais, kaip minėta, yra gana skirtingos; EŽTK Protokole Nr. 16 sukurta sistema yra, iš esmės, neprivaloma nacionaliniams teismams nei kreipimosi, nė EŽTT pateikiamų konsultacinių išvadų privalomumo požiūriu, skirtingai, nei ES prejudicinio sprendimo privaloma procedūra.

Svarbu ir tai, kad EŽTK sistema yra subsidiari nacionalinių sistemų, taip pat ir nacionalinius teismus, atžvilgiu; tai reiškia, kad visų pirma valstybė, jos institucijos, nacionaliniai teismai yra atsakingi pagal EŽTK *inter alia* 1, 13 straipsnius už Konvencijoje ir jos Protokoluose numatytų teisių ir laisvių veiksmingą užtikrinimą ir jų visišką realizavimą valstybės vidaus teisėje¹³. Būtent nacionaliniai teismai vaidina principinį vaidmenį užtikrinant EŽTK teises nacionaliniu lygmeniu; jie yra vertinami kaip tolygūs (lygiaverčiai) Konvencijos mechanizmo – šiuo atveju EŽTT – partneriai. Tai sistema, kurioje tiek EŽTT, tiek ir nacionaliniai teismai vaidina savo konkretų vaidmenį; tai yra vadinamoji *pasidalinamos atsakomybės sistema* (angl. *shared responsibility principle*), pirmą kartą paminėta Interlakeno aukščiausiojo lygio tarptautinės konferencijos dėl EŽTT ateities metu

13 Visos aukščiausiojo lygio tarptautinės konferencijos (Interlakeno, Izmiro, Braitono ir kt.) dėl EŽTT ateities daug dėmesio skyrė Konvencijos sistemos subsidiarumo principo stiprinimui. Žr. taip pat: Danutė Jočienė. The Subsidiary Character of the System of the European Convention on Human Rights with Referente to Cases against Lithuania. *Baltic Yearbook of International Law*. Vol. 9, 2009, P. 1–46. Martinus Nijhoff Publishers. Leiden/Boston, 2009.

2010 m. Todėl itin svarbu, kad minėti teismai ne tik tinkamai atliktų savo vaidmenį, bet nacionaliniams teismams, iškilus abejonėms dėl tinkamo EŽTK nuostatų aiškinimo ir taikymo, galėtų kreiptis į EŽTT ir prašyti jo pagalbos, t. y. jo konsultacinės išvados, siekiant tinkamai pritaikyti EŽTK ar jos Protokoluose įtvirtintus žmogaus teisių apsaugos principus vidaus teisėje. Tai padėtų išvengti individualios peticijos ateityje pateikimo Strasbūro Teismui pagal EŽTK 34 straipsnį, dar daugiau, asmens teisės būtų tinkamai ir daug greičiau apgintos dar vidaus teisėje.

Remiantis Protokolo 1 straipsniu, būtina akcentuoti tris svarbius aspektus. Pirma, nacionaliniams teismams nėra nustatyta pareiga kreiptis į EŽTT; jie tik gali, turi teisę (vartojamas angliškasis žodis *may*) tai daryti, tačiau ši procedūra nėra privaloma; be to, jie turi teisę atšaukti savo prašymus. Pagal 1 straipsnio formuluotę, įskaitant jo 3 dalį, nustatomos tam tikros kreipimosi sąlygos. Visų pirma, nacionaliniai teismai gali kreiptis tik dėl jų nagrinėjamosiose bylose kilusių EŽTK ar jos Protokolo aiškinimo ir taikymo klausimų. Be to, nacionaliniai teismai savo prašymuose turi nurodyti bylos faktines ir teisineis aplinkybes, jų bylai aktualias vidaus teisės nuostatas, ir, dar svarbiau, pateikti jų prašymo pateikti konsultacinę išvadą teisinius argumentus, tarp jų – ir neatitikimo EŽTK argumentus, ar net detalias frazes ar formuluotes, kurios, nacionalinio teismo manymu, turi būti išaiškintos. Protokolas Nr. 16 neleidžia pateikti abstrakčių prašymų dėl tam tikro įstatymo ar kito teisės akto nuostatų neatitikimo Konvencijos reikalavimams.

Paminėtina ir tai, kad tokie nacionalinių teismų prašymai nebus automatiškai priimami EŽTT – pagal šio Protokolo 2 straipsnį, 5 teisėjų komisija kiekvienu atveju spręs, priimti prašymą, ar jį atmesti. Minėta komisija, atmesdama prašymą, turės nurodyti priežastis, kodėl šis prašymas nebus nagrinėjamas. Visus nacionalinius teismų pateiktus prašymus nagrinės EŽTT Didžioji kolegija, sudaryta iš 17 teisėjų, nacionalinis teisėjas turės būti Didžiosios kolegijos sudėtyje, išskyrus atvejus, kai jis negalės dalyvauti bylos nagrinėjime. Svarbu ir tai, kad nacionaliniai teismai gali pateikti prašymus jų kalba; tai yra didžiulis palengvinimas nacionaliniams teismams, nereikalaujant vertimų į ET oficialias – anglų ar prancūzų – kalbas.

Antra, aiškiai apibrėžta, kad tik aukščiausieji nacionaliniai teismai (angl. *highest courts or tribunals, as specified by the High Contracting Party*), kuriuos nustatys pačios valstybės, turės teisę kreiptis su tokiu prašymu. Trečia, toks formulavimas buvo tikslinis, siekiant apriboti galimus tokio kreipimosi sunkumus, jei būtų leista didesnė pasirinkimo laisvė. Šiame kontekste pažymėtina, kad, pavyzdžiui, Estija, San Marinas ir Ukraina, ratifikuodamos Protokolą Nr. 16 pagal jo 10 straipsnį padarė deklaracijas nurodydamos, kad į EŽTT iš šių valstybių galės kreiptis tik po vieną teismą – tai atitinkamai Estijos Aukščiausiasis teismas, San Marino Teismas ir Ukrainos Aukščiausiasis Teismas; o, pavyzdžiui, Armėnija ir Gruzija nurodė po du „aukščiausiuosius“ teismus – tai Konstituciniai šių valstybių teismai ir atitinkamai Armėnijos Kasacinis teismas bei Gruzijos Aukščiausiasis teismas. Prancūzija, kaip ir Lietuvos Respublika, nurodė tris teismus, o Suomija – keturis teismus. O Rumunija ir Nyderlandai nurodė gana platų sąrašą teismų, kurie bus įgalioti kreiptis į EŽTT ir prašyti konsultacinės išvados pagal minėtą Protokolą Nr. 16. Lietuvos kontekste, kaip minėta, tai yra Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir Lietuvos Vyriausiasis administracinis teismas – tai yra tie Lietuvos teismai, kurie priima galutinius sprendimus bylose atitinkamai pagal jų kompetenciją ir jurisdikciją.

Vis dėlto, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad vertimas „aukščiausieji teismai“ ne visiškai tiksliai atspindi Protokolo Nr. 16 ketinimus, nes vartojama sąvoka „aukščiausieji“ teismai (naudojamas žodis angl. *Highest* vietoje *The Highest*) gali reikšti ne tik aukščiausiuosius teismus, bet ir kitus teismus, kurie gali būti laikomi „aukščiausiais“ valstybės vidaus teisėje, nors yra žemiau, nei Konstitucinis ar Aukščiausiasis teismas, tačiau jų sprendimai yra itin svarbūs tam tikros kategorijos byloms. Čia buvo norima pabrėžti, kad valstybės gali nurodyti ir kitus aukštesniųjų instancijų teismus, kurie turės teisę kreiptis į EŽTT su minėtu prašymu, kaip, pavyzdžiui, tą padarė Rumunija, įvardindama ir jos apeliacinius teismus. Tai reiškia, kad Protokolo Nr. 16 1 straipsnio formuluotė leidžia tam tikrą lankstumą prisitaikyti prie nacionalinių teisminių sistemų ypatumų. Lietuvos atveju, Lietuvos Apeliacinis teismas įstatyme dėl Protokolo Nr. 16 ratifikavimo nėra minimas tarp kitų – aukščiausiųjų – šalies teismų, galinčių EŽTT pateikti minėtą prašymą.

Be to, numatyti „aukščiausieji“ teismai nebūtinai yra tie teismai, kurie numatyti pagal EŽTK 35 straipsnio 1 dalį. Valstybės taip pat turi teisę bet kada pagal Protokolo Nr. 16 10 straipsnį pakeisti ar praplėsti nacionalinių teismų, kurie gali kreiptis į EŽTT su prašymu pateikti konsultacinę išvadą, sąrašą.

Apibendrinant darytina išvada, kad Protokolo Nr. 16 įsigaliojimas tarptautiniu lygmeniu 2018 m. rugpjūčio 1 d. atvėrė naują EŽTT ir nacionalinių teismų glaudesnio bendradarbiavimo / teismo dialogo etapą. Kita vertus, jis, tikėtina, sustiprino ir kiekvieno individo EŽTK ir jos protokoluose numatytų teisių ir laisvių apsaugą, nes nacionaliniams teismams paprašius išaiškinimo ir EŽTT jį pateikus, belieka tik tikėtis, kad nacionaliniai teismai pasinaudos Strasbūro Teismo „išmintimi“ ir pritaikys jo poziciją jau nacionalinėje teisėje jų nagrinėjamosiose bylose. Tai reiškia, kad individams nebereikės kreiptis į EŽTT ir pateikti individualių peticijų pagal EŽTK 34 straipsnį dėl galimai pažeistų jų teisių, nes šiuos pažeidimus pašalins nacionaliniai teismai, suteikdami *teisingą* kompensaciją ar numatydami kitas priemones jų nagrinėjamosiose bylose jau vidaus teisėje. Tai kartu sudarys sąlygas taip pat mažinti bylų EŽTT skaičių bei tikėtis greitesnio bylų sprendimo ir pačiame EŽTT.

Žinoma, kartu reikia paminėti ir tai, kad taip pat kyla klausimas ir iš kitos pusės – kaip EŽTT, turėdamas apie 56,350 bylų, 2018 m. gruodžio 31 dienai laukiančių nagrinėjimo, susidoros su jam patikėta nauja funkcija ir jurisdikcijos išplėtimu pagal Protokolą Nr. 16. Ar tai netaps dar viena našta Teismui, kuris ir taip turi daug bylų, laukiančių teismo nagrinėjimo. Be to, pagal minėto Protokolo 4 straipsnio 1 dalį, EŽTT turi argumentuoti savo pateikiamas konsultacines išvadas. Dar daugiau, 4 straipsnio 2 dalis leidžia Didžiosios kolegijos sudėtyje dalyvaujantiems teisėjams pateikti atskiras ar iš dalies pritariančias nuomones. Tai iškelia dar vieną abejonę, jei, pavyzdžiui, daug teisėjų pateiks atskiras nuomones, ar tikrai su maža balsų persvara pateikta konsultacinė išvada įtikins nacionalinį teismą ja vadovautis? Į visus šiuos klausimus galima bus atsakyti tik ateityje, kuri parodys, kaip efektyviai veikia nauja EŽTT Protokolu Nr. 16 sukurta konsultacinių išvadų sistema ir, ar tikrai suaktyvėjo ir tapo dar glaudesniu nacionalinių teismų ir EŽTT bendradarbiavimas ir teismo dialogas.

4.3. Psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisių ir laisvių apsaugos problematika bylose prieš Lietuvą Europos Žmogaus Teisių Teisme

2018 m. Lietuvai, siekiant tinkamai užtikrinti psichinę negalią ar tam tikrus psichikos sutrikimus turinčių asmenų teises Lietuvos vidaus teisėje, vis dar buvo aktuali Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuota praktika šioje srityje ankstesnėse bylose prieš Lietuvą ir kitas valstybes.

Dar *Winterwerp prieš Nyderlandus* byloje (peticijos Nr. 6301/73, 1979 m. liepos 24 d. sprendimas, 60 pnk.) EŽTT aiškiai pabrėžė, kad teisminėms procedūroms pagal EŽTK 5 straipsnio 4 dalį peržiūrint asmens laisvės apribojimo teisėtumą, taikomos tos pačios teisminės garantijos kaip ir pagal 6 straipsnio 1 dalį, kuri numato teisę į teismą ir įtvirtinta *teisingo* teismo procesines garantijas. Tai reiškia, kad kiekvienam asmeniui turi būti pripažinta teisė į teismą, taip pat ir tai, kad toks asmuo turi būti arba pats išklaustytas teisme, arba, kai tai būtina, jam turi būti suteikiama atitinkama gynyba per atstovą. Nors EŽTT pabrėžė, kad psichikos ligos gali būti pagrindas apriboti ar atitinkamai modifikuoti asmens teisę į teismą, tačiau jokių būdu negali būti apribota pati teisė į teismą esmė. Todėl valstybės turi imtis atitinkamų procesinių garantijų, siekiant tinkamai apsaugoti asmenų, turinčių tam tikrų psichikos sutrikimų, teises ir laisves¹⁴.

14 Šioje byloje EŽTT taip pat pabrėžė, kad pagal EŽTK 5 straipsnio 4 dalį, psichinę negalią turintis asmuo, kuris yra prievarta laikomas psichiatrijos įstaigoje (ligoninėje) neapibrėžtą ar ilgą laiką, turi teisę, bet kuriuo momentu, jei nėra numatyta automatinės jo laikymo ligoninėje teisėtumo patikros teisminės procedūros, kreiptis į teismą ir prašyti peržiūrėti jo laikymo minėtoje įstaigoje „teisėtumą“ Konvencijos prasme atitinkamais pagrindais laiko tarpais – *Winterwerp*, 55 pnk.; *Rakevich prieš Rusiją*, peticijos Nr. 58973/00, 43 ir kiti pnk., 2003 m. spalio 28 d. sprendimas).

EŽTT Didžioji kolegija byloje *Stanev prieš Bulgariją*¹⁵ dar kartą pabrėžė, kad kiekvienas asmuo turi teisę į teismą, įskaitant teisę patekti į teismą, sprendžiant jam aktualų civilinių teisių ar nepagrįsto tokių teisių suvaržymo atvejus; uždedami apribojimai šiai teisei neturi pažeisti teisės į teismą esmės, be to, apribojimai turi turėti teisėtą tikslą ir būti jam proporcingi. Šie EŽTT pagal 6 straipsnio 1 dalį išplėtoti principai taikomi ir sprendžiant psichikos sutrikimų turinčių asmenų bylas dėl jų laisvės apribojimo pagal EŽTK 5 straipsnį (žr. *Ilijkov prieš Bulgariją*, peticijos Nr. 33977/96, 103 pnk., 2001 m. liepos 26 d. sprendimas; *Shtukaturov prieš Rusiją*, peticijos Nr. 44009/05, 2008 m. kovo 27 d. sprendimas, 66 pnk.).

Minėtoje *Stanev prieš Bulgariją* byloje EŽTT, be kita ko, aiškiai nurodė, kad asmuo, kuris pripažintas neveiksniu, turi turėti galimybę pakartotinai tiesiogiai kreiptis į teismą ir prašyti peržiūrėti ankstesnį sprendimą dėl asmens pripažinimo neveiksniu ir tai yra fundamentali tokio asmens teisė. Byloje *Shtukaturov prieš Rusiją* EŽTT pabrėžė, kad nustatant, kad asmens pripažinimo neveiksniu procedūra buvo sąžininga (angl. *fair*), Strasbūro Teismas, atsižvelgia, *mutatis mutandis*, į jo suformuotą bylą pagal EŽTK 5 straipsnio 1 dalies (e) punkto ir 4 dalies nagrinėjimo kriterijus.

Taigi ši EŽTT praktika yra itin svarbi lietuviškose bylose, tarp jų – ir 2018 m. išnagrinėtą bylą *Mockutė prieš Lietuvą* (2018 m. vasario 27 d. sprendimas). Iš esmės, visose lietuviškose bylose iki šios bylos vienu ar kitu aspektu buvo keliami *inter alia* procedūrų dėl asmenų neveiknumo nustatymo, jų neteisėto laisvės apribojimo patalpinant juos prievarta į psichiatrinės ligonines ar tokio laisvės apribojimo tęstinumo sąžiningumo klausimai, t. y. EŽTK 5 straipsnio įvairių dalių ir 6 straipsnio 1 dalies pažeidimai¹⁶. Vienoje naujausių bylų prieš Lietuvą – *Mockutė prieš Lietuvą* – EŽTT nustatė Konvencijos 8 straipsnio (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą) pažeidimą dėl to, kad Vilniaus psichiatrinės ligoninės gydytojas atskleidė jos medicininius duomenis žurnalistams ir jos motinai, ir 9 straipsnio (minties, sąžinės ir religijos laisvė) pažeidimą dėl minėtos psichiatrinės ligoninės gydytojų veiksmų, bandant ją įtikinti atsisakyti dalyvauti tam tikro religinio judėjimo veikloje.

Ši 2018 m. išnagrinėta byla, vis dėlto, kelia ir kitokio pobūdžio naujus klausimus, lyginant ją su ankstesnėmis lietuviškomis bylomis EŽTT šioje srityje. Visų pirma, 2018 m. priimtame bylos sprendime atsirado teisine prasme itin aktualus asmens medicininių duomenų išviešinimo (atskleidimo) faktas, kuris, kaip konstatavo EŽTT, pažeidė pareiškėjos teisę į tinkamą jos privataus gyvenimo apsaugą. Be to, buvo nustatytas ir religijos laisvės pagal EŽTK 9 straipsnį pažeidimas, kuris yra visiškai naujas aspektas lietuviškoje byloje, Strasbūro Teismui nagrinėjant asmenų, turinčių tam tikrų psichikos sutrikimų, pateiktas individualias peticijas. Tačiau kartu reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ir šioje 2018 metais išnagrinėtoje byloje taip pat buvo keliamas ir, galima teigti, „klasikinis“, t. y. asmens neteisėto laisvės apribojimo – šiuo atveju dėl pareiškėjos neteisėto patalpinimo į psichiatrijos kliniką – aspektas, kuris buvo keliamas ir daugelyje ankstesniųjų lietuviškų bylų EŽTT, ir kurio neteisėtumą nustatė nacionaliniai teismai ir suteikė pareiškėjai kompensaciją jau nacionalinėje teisėje (EŽTT sprendimo 40–54 pnk.).

Kita 2018 m. išnagrinėta lietuviška byla EŽTT – tai *D. R. prieš Lietuvą*, kurioje buvo nustatyti dažniausiai lietuviškose psichikos negalią turinčių asmenų bylose nustatomi pažeidimai – tai 5 straipsnio 1 ir 4 dalių pažeidimai dėl pareiškėjos atžvilgiu atliktų veiksmų iš valstybės institucijų pusės, kai ji buvo prievarta nugabenta į ligoninę prieš jos valią, siekiant įvertinti jos psichinę būklę. EŽTT nustatė, kad toks asmens laisvės pagal 5 straipsnį apribojimas, nors asmens psichinės būklės įvertinimas ir buvo paskirtas teismo sprendimu pagal Civilinio proceso kodekso 208 ir 209 straipsnius, neturėjo teisinio pagrindo vidaus teisėje. Taigi pareiškėjos laisvė buvo apribota ne „pagal įstatymo nustatytą procedūrą“ (sprendimo 71–72 pnk.)¹⁷. Kaip minėta, tai yra vadinamasis

15 *Stanev prieš Bulgariją* [GC], peticijos Nr. 36760/06, 2012 m. sausio 17 d. sprendimas, 229-232, 241 pnk.

16 Žr. *D.D. prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 13469/06, 2012 m. vasario 14 d. sprendimas; *A.N. prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 17280/08, 2016 m. gegužės 31 d. sprendimas; *Mockutė prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 66490/09, 2018 m. vasario 27 d. sprendimas; *D.R. prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 691/15, 2018 m. birželio 26 d. sprendimas.

17 Taip pat žr. *Liuiza prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 13472/06, 2012 m. liepos 31 d. sprendimas, 59 pnk.

„klasikinis“ Konvencijos pažeidimas, kuris buvo dažnai nustatomas tokio pobūdžio lietuviškose bylose iki 2018 m.

Formuojant lietuviškų bylų praktiką EŽTT iki 2018 m., *D. D. byla prieš Lietuvą* gali būti laikoma viena svarbiausių bylų, kuri padėjo teisinius pagrindus tobulinti teisinę bazę Lietuvoje, gerinant psichikos negalią ar tam tikrus psichikos sutrikimus turinčių asmenų padėtį Lietuvoje. EŽTT sprendimas šioje byloje priimtas 2012 m. vasario 14 d., atsižvelgiant į minėtoje EŽTT Didžiosios kolegijos byloje *Stanev prieš Bulgariją* suformuotus psichikos negalią turinčių asmenų teisių pagal EŽTK apsaugos kriterijus ir principus.

Šioje byloje pareiškėja D. D. skundėsi, kad ji buvo patalpinta į Kėdainių socialinės pagalbos namus (toliau – Kėdainių namai) be jos sutikimo ir, kad jai nebuvo suteikta galimybė prašyti peržiūrėti teismo sprendimą dėl jos pripažinimo neveiksnia. EŽTT nenustatė EŽTK 5 straipsnio 1 dalies pažeidimo (teisė į laisvę ir saugumą) dėl patalpinimo į Kėdainių namus, tačiau nustatė pažeidimą dėl jos tęstinio laikymo šiuose namuose, kai pareiškėja neturėjo jokių galimybių kreiptis į teismą ir pateikti prašymą ją paleisti. Be to, skiriant globėją, pareiškėjai D. D. nebuvo užtikrintas sąžiningas teismo procesas pagal EŽTK 6 straipsnio 1 dalį 2005 m. pirmosios instancijos teisme, nes ji neturėjo tinkamo atstovo, o jos teisės šiame teisme gynė jos būsimas globėjas (šiuo atveju – Kėdainių namai), kuris, dėl konfliktuojančių interesų, negalėjo tinkamai atstovauti pareiškėjos D. D. teisių. Būtent šiuo pagrindu EŽTT ir nustatė EŽTK 6 straipsnio 1 dalyje numatytos teisės į teismą ir sąžiningą procesą pažeidimą.

Kitoje *A. N. prieš Lietuvą* byloje nustatyti 6 straipsnio 1 dalies ir 8 straipsnio (teisė į privatų ir šeimos gyvenimą) pažeidimai, nes pareiškėjui, kuris turėjo psichikos sutrikimų, nebuvo suteiktos tinkamos procesinės garantijos nustatant jo neveiksnumą nacionaliniuose teismuose. Jis jokia forma nedalyvavo teismo posėdyje, kuriame jo motinos prašymu 2006 m. buvo pripažintas neveiksniu ir tuo pagrindu priverstinai paguldytas į psichiatrinę ligoninę net 4 mėnesiams. Jo interesai nebuvo tinkamai atstovauti šiame teisme. Kartu, neatsižvelgiant į psichikos sutrikimo pobūdį ir laipsnį¹⁸ pripažįstant asmenį neveiksniu, buvo pažeista ir jo teisė į privataus gyvenimo apsaugą, nes pareiškėjas tapo priklausomas nuo savo globėjos, kuria tapo jo motina, iš esmės visose gyvenimo srityse.

EŽTT šioje byloje pastebėjo, kad Lietuvos teisėje teisėjas neturėjo jokių galimybių nustatyti tam tikrą „vidurio“ situaciją ir atsižvelgti į proporcingumo kriterijų, t. y., įvertinti konkrečią pareiškėjo situaciją, jo psichikos sutrikimų ypatybes ir pan. Teisėjas tik galėjo pripažinti asmenį visiškai neveiksniu arba laikyti jį visiškai veiksniu. Be to, pats pareiškėjas taip pat negalėjo kreiptis į teismą ir prašyti panaikinti priimtą sprendimą dėl jo pripažinimo neveiksniu; dar daugiau, anot Strasbūro Teismo, Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos skyrius atmetė jo prašymą teisinei pagalbai gauti remdamasis itin formaliais pagrindais. Taigi šioje byloje EŽTT aiškiai nurodė, kad asmeniui Lietuvos teisėje nebuvo suteiktos būtinos procesinės garantijos, kurios leistų jo pripažinimo neveiksniu teisminį procesą laikyti sąžiningu. Be to, pareiškėjui nebuvo suteikta aiški ir veiksminga teisė į teismą, įskaitant jo teisę *patekti* į teismą, tiek jo pripažinimo neveiksniu procedūros metu, tiek nesuteikiant jam teisės kreiptis į teismą dėl tokio sprendimo peržiūrėjimo (88–105 pnk.).

Šioje byloje EŽTT dar kartą atkreipė dėmesį į tai, kad psichikos negalią turinčių asmenų laisvės apribojimas dažniausiai yra svarstomas pagal EŽTK 5 straipsnį. Šiame kontekste Teismas dar kartą pabrėžė (88 pnk.), kad „procesinės“ garantijos, taikomos pagal EŽTK 5 straipsnio 1 ir 4 dalis yra iš esmės tos pačios, kurios taikomos pagal 6 straipsnio 1 dalį (*Stanev prieš Bulgariją* [DK], 232 pnk.; *D. D. prieš Lietuvą*, 116 pnk.).

A. N. prieš Lietuvą byloje EŽTT atkreipė dėmesį ir į Lietuvos teismų praktiką, kuri buvo formuota iki 2018 m. – į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008 bei 2012 m. kovo 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2012, kur šioje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas aiškiai pabrėžė, kad asmens pripažinimas neveiksniu atima visas jos turimas teises ir laisves, toks asmuo yra eliminuojamas iš visuomenės, todėl yra ypač svarbu, kad tokių procedūrų metu būtų aiškiai suteikta pirmenybė pažeidžiamų asmenų teisių apsaugai, naudojant tam tikslui visas įmanomas priemones. Teismas dar kartą pabrėžė, kad asmens pripaži-

18 Žr. šiame kontekste bylą *Storck prieš Vokietiją*, peticijos Nr. 61603/00, ECHR 2005-V.

nimas pilnai neveiksniu gali būti nustatomas tik tais atvejais, kai jo psichikos sutrikimas yra „tokio pobūdžio ir laipsnio“, kuris pateisintų tokios priemonės naudojimą (62–64 pnk.). Taigi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje aiškiai pasisakė už pilno neveiksnumo nustatymą tik ypatingais atvejais, atsižvelgiant į būtinumo ir proporcingumo principų taikymą kiekvienu atveju ir individualizuojant konkrečią asmens situaciją.

Pralaimėtos bylos EŽTT paskatino Lietuvą imtis tam tikrų priemonių nacionalinėje teisėje, siekiant tinkamai užtikrinti psichikos negalią, ar tam tikrus psichikos sutrikimus turinčių asmenų teises, tarp jų ir teises pagal EŽTK 5 ir 6 straipsnius, visų pirma, tinkamos teisės į teismą bei teisės pateikti į teismą užtikrinimą ir sąžiningo teismo proceso (angl. *fair trial*) principus. Pavyzdžiui, vykdamas D. D. sprendimą byloje 2012 m. gegužės 29 d. Kauno miesto apylinkės teismas atstatė pilną pareiškėjos veiksnumą, panaikindamas ankstesnį teismo sprendimą, kuriuo pareiškėja buvo pripažinta neveiksnia.

Pažymėtina ir tai, kad 2016 m. gegužės 31 d. sprendime *A. N. prieš Lietuvą* EŽTT paminėjo nuo 2016 m. sausio 1 d. įsigaliojusius teisės aktų pakeitimus (44-59, 127 ir kt. pnk.). EŽTT atkreipė dėmesį į 2014 m. balandžio 2 d. Teisingumo ministerijos patvirtintą Aiškinamąjį raštą, kuriame pasiūlyti atitinkami teisės aktų pakeitimai, siekiant tinkamai užtikrinti neįgaliųjų teises. Šiuos veiksmus lėmė tiek EŽTT formuojama praktika šioje srityje, tiek Lietuvos Respublikos ratifikuota JT Neįgaliųjų teisių konvencija¹⁹. Minėtas teisės aktų keitimo procesas, priimtas Seimo 2015 m. kovo 26 d., apėmė įstatymą Nr. XII-1566 dėl Civilinio kodekso pakeitimų, įstatymą Nr. XII-1567 dėl Civilinio proceso kodekso pakeitimų, taip pat įstatymo Nr. VIII-1591 pakeitimus dėl Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos, taip pat kitus teisės aktų pakeitimus²⁰.

Trumpai apibūdinant minėtus pakeitimus, kurie aktualūs ir analizuojant lietuviškas bylas, nagrinėtas EŽTT 2018 m., pastebėtina, kad Civilinio kodekso 2.10, 2.11 straipsniai šiuo metu jau numato galimybę apriboti psichikos negalią turinčio asmens veiksnumą tam tikroje srityje, be to, šalia įvardintų subjektų (asmens sutuoktinis, suaugę vaikai, rūpybos institucija ar prokuroras), pats asmuo, kuriam apribotas veiksnumas ar jis pripažintas neveiksniu, turi teisę kartą per metus inicijuoti kreipimąsi į teismą prašant atstatyti jo pilną teisinį veiksnumą. Prašymas atstatyti asmens veiksnumą taip pat gali būti pateiktas ir Neveiksnių asmenų būklės peržiūrėjimo komisijoms (toliau – Komisijos). Komisijos yra naujai įkurti savivaldybių lygmens organai, turintys teisę kreiptis į teismą su prašymu atstatyti tam tikro asmens veiksnumą savo iniciatyva, jei per metus laiko nuo tokio sprendimo (apriboti asmens veiksnumą ar pripažinti asmenį neveiksniu) priėmimo teismui nebuvo pateiktas minėtas prašymas.

Pažymėtina ir tai, kad asmens veiksnumo ribojimas turėtų būti taikomas retais atvejais, ir tokia priemonė visada turėtų būti individualizuota ir argumentuota. Savivaldybių lygmenyje veikiančios Neveiksnių asmenų būklės peržiūrėjimo komisijos, nagrinėjančios asmens psichinės būklės (veiksnumo) klausimus, turi išklausti tokį asmenį, nebent būtų objektyvios priežastys, kurios pagrįstų, kad tai yra neįmanoma.

Taigi Civilinis kodeksas ir 2018 m. garantavo *inter alia* dvi itin svarbias EŽTK požiūriu 2016 m. sausio 1 d. įsigaliojusias naujoves – tai ribotą psichinę negalią turinčio asmens veiksnumo apribojimą tam tikrose, aiškiai nurodytose srityse, bei jo teisę pateikti prašymą teismui siekiant atstatyti visišką veiksnumą. Civilinio proceso kodekso pakeitimai *inter alia* numato, kad asmenį, kuriam iš dalies (tam tikrose srityse) apribojamas veiksnumas ar peržiūrimas ankstesnis sprendimas dėl tokio apribojimo, turi privalomai atstovauti advokatas (467 straipsnio 6 dalis ir 469 straipsnis). Jei asmuo neturi advokato, teismas turi pareikalauti, kad Teisinės pagalbos tarnybos tokį advokatą paskirtų. Įstatymas dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos taip pat numato asmenį, kuriam apribojamas veiksnumas ar peržiūrimas ankstesnis sprendimas dėl veiksnumo apribojimo, teisę

¹⁹ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl JT Neįgaliųjų teisių Konvencijos ir jos fakultatyvaus Protokolo ratifikavimo. 2010 05 27 d. Nr. XI-854. *Valstybės žinios*, 2010-06-10, Nr. 67-3350.

²⁰ Žr. sprendimo byloje *A.N. prieš Lietuvą*, 49-59 pnk. Žr. taip pat *inter alia* 2015 m. kovo 26 d. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso pakeitimo įstatymas Nr. XII-1566.

gauti antrinę teisinę pagalbą, nepriklausomai nuo jo turto ir pajamų. Ši nuostata jau buvo taikoma ir 2018 metais.

Beliaka tik tikėtis, kad paminėti įstatyminiai pakeitimai leis tinkamai užtikrinti psichikos negalią turinčių asmenų teises Lietuvoje, suteikiant jiems veiksmingas ir tinkamas EŽTT praktikoje, visų pirma pagal EŽTK 5 ir 6 straipsnius, išplėtotas žmogaus teisių garantijas ir leis apginti asmenų, turinčių psichikos sutrikimų, teises jau Lietuvos teisėje, o 2018 m. nustatyti nauji psichikos negalią turinčių asmenų bylų pagal EŽTK probleminiai aspektai, tokie kaip jų privatumo ar religijos laisvės apsaugos pažeidimai, nebebus konstatuojami naujose bylose prieš Lietuvą.

4.4. Jungtinių Tautų verslo ir žmogaus teisių principų įgyvendinimo Lietuvoje probleminiai aspektai

Jungtinių Tautų Darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 m. įgyvendinimo Lietuvoje ataskaitoje nurodoma, kad „siekiama kovoti su diskriminacija bei įtvirtinti žmogaus teises darbo rinkoje ir versle planuojama, vadovaujantis Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos ir JT gairėmis, 2018 m. parengti antrąjį nacionalinį verslo ir žmogaus teisių veiksmų planą“²¹. Kokią pažangą padarė Lietuva 2018 m. ir kokios problemos, susijusios su JT principų dėl verslo ir žmogaus teisių²² įgyvendinimu, buvo aktualios Lietuvoje?

Žmogaus teisių ir verslo santykiai yra nauja ir sparčiai besiplėtojanti sritis, kuri dar mažai reglamentuota tarptautinėje teisėje. Svarus žingsnis sprendžiant žmogaus teisių ir verslo problemas žengtas 2011 m. birželio 16 d. JT Žmogaus teisių tarybai priėmus rezoliuciją Nr. 17/4 „Žmogaus teisės ir tarptautinės korporacijos bei kitos verslo įmonės“, kuria buvo patvirtinti JT principai dėl verslo ir žmogaus teisių²³. Principai remiasi trimis idėjomis – apsaugoti, gerbti, padėti. Jų pagrindu atitinkamai formuojamos pareigos: valstybės turi siekti apsaugoti žmogaus teises, įmonės savo veikloje turi gerbti žmogaus teises, galiausiai turi būti garantuojami veiksmingi būdai apginti pažeistas teises.

Principų dėl verslo ir žmogaus teisių teisinė galia – rekomendacinė, todėl JT Žmogaus teisių taryba 2014 m. birželio 26 d. rezoliucija Nr. 26/9 įsteigė tarpvyriausybines darbo grupes, kuriai pavesta rengti tarptautinės sutarties projektą dėl žmogaus teisių taikymo klausimų tarptautinių korporacijų ir kitų verslo įmonių veikloje²⁴. 2018 m. liepos 16 d. pristatytas pirminis sutarties projektas, kuriame siūloma įtvirtinti tarptautinių korporacijų atsakomybę už įvykdytus žmogaus teisių pažeidimus, spręsti jurisdikcijos klausimus, nagrinėti taikytinos teisės ypatumus, užtikrinti nukentėjusiųjų teises, ir pan. JT narės iki 2019 m. vasario 28 d. galėjo teikti pastabas ir pasiūlymus sutarties projektui.

Kol sutartis dar nepriimta, JT narės įgyvendina anksčiau minėtus Principus dėl verslo ir žmogaus teisių, priimdamos nacionalinius veiksmų planus. 2015 m. liepos 20 d. ES paskelbė apie būtinybę taikyti Principus dėl verslo ir žmogaus teisių ES mastu ir įtraukė šių principų taikymą į Žmogaus teisių ir demokratijos veiksmų plėtros 2015 – 2019 m. planą²⁵, įpareigodama valstybes nares parengti principų įgyvendinimo veiksmų planus.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė dar 2014 m. rugpjūčio 18 d. patvirtino dokumentą „Lietuvos veiksmai įgyvendinant Jungtinių Tautų pagrindinius principus dėl verslo ir žmogaus teisių“ (toliau

21 Jungtinių Tautų vystymosi darbotvarkės iki 2030 m. įgyvendinimo Lietuvoje ataskaita.

22 UN Human Rights Council, *Protect, respect and remedy: a framework for business and human rights: report of the Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises*, John Ruggie, 7 April 2008, A/HRC/8/5.

23 United Nations Human Rights Council, Resolution 17/4: “Human rights and transnational corporations and other business enterprises”, U.N. doc. A/HRC/17/2 (6 July 2011).

24 United Nations Human Rights Council, Resolution 26/9: „Elaboration of an international legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights“, U.N. doc. A/HRC/RES/26/9 (14 July 2014).

25 Joint communication to the European Parliament and the Council - Action plan on human rights and democracy (2015-2019) ‘Keeping human rights at the heart of the EU agenda’ (JOIN(2015) 16 final of 28 April 2015).

– Lietuvos veiksmų planas)²⁶, kuriame numatytos esamos priemonės, susijusios su žmogaus teisių apsaugos skatinimu verslo srityje. Pagal šį veiksmų planą ir minėtus tarptautinius įsipareigojimus, Lietuva turėjo akredituoti nacionalinę žmogaus teisių apsaugos instituciją. Šį poreikį lėmė keletas aplinkybių. Pirmoji – JT Žmogaus teisių tarybos vykdomos visuotinės periodinės peržiūros metu, pristatant pirmąją (2011 m.) ir antrąją (2016 m.) Lietuvos ataskaitą apie žmogaus teisių padėtį, Lietuvai buvo pareikštas raginimas įsteigti nacionalinę žmogaus teisių instituciją, kuri atitiktų vadinamuosius Paryžiaus principus²⁷. Antrą – JT verslo ir žmogaus teisių 3 ir 27 principuose įtvirtinta, kad valstybės turi akredituoti nacionalinę žmogaus teisių instituciją, kuri padėtų užtikrinti tinkamą žmogaus teisių įgyvendinimą ir užtikrintų neteisminį ginčų sprendimų mechanizmą.

2018 m. sausio 1 d. įsigaliojo Seimo kontrolierių įstatymo pakeitimai, kuriais Seimo kontrolierių įstaigai suteiktas nacionalinės žmogaus teisių institucijos statusas²⁸. Įstatymo 3 straipsnio 2 dalis numato, kad Seimo kontrolierių vienas veiklos tikslų – skatinti pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms, atliekant nacionalinės žmogaus teisių institucijos funkcijas, o šio įstatymo 19² straipsnio 2 dalyje įtvirtintos Nacionalinės žmogaus teisių institucijos funkcijos. Naujos įstatymo pataisos numato pareigą valstybės ir savivaldybių institucijoms bendradarbiauti su Seimo kontrolierių įstaiga teikiant informaciją įstaigai apie žmogaus teisių padėtį šalyje, inicijuojant ir atliekant tyrimus dėl esminių žmogaus teisių problemų, siekti nacionalinių teisės aktų suderinamumo su Lietuvos tarptautiniais įsipareigojimais žmogaus teisių srityje.

Šiuo atžvilgiu Seimo kontrolierių tarnyba atitinka Paryžiaus principus, taikomus nacionalinei žmogaus teisių institucijai, t. y. vykdo žmogaus teisių stebėseną, teikia patarimus valdžios institucijoms žmogaus teisių klausimais, prisideda prie visuomenės švietimo ir informavimo apie žmogaus teises, t. t. Nepaisant to, siūloma įstatymų leidėjui svarstyti galimybes Seimo kontrolierių tarnybai pavesti papildomas funkcijas dėl konsultacijų verslo subjektams žmogaus teisių apsaugos klausimais. Toks poreikis grindžiamas tarptautinėmis rekomendacijomis. JT specialiojo atstovo verslo ir žmogaus teisių klausimais ataskaitoje JT Žmogaus teisių tarybai, siūloma pavesti nacionalinėms žmogaus teisių apsaugos institucijoms, atitinkančioms Paryžiaus principus, papildomas funkcijas dėl konsultacijų verslui žmogaus teisių klausimais. Tokios konsultacijos padeda verslo subjektams atidžiau įvertinti galimas rizikas, susijusias su žmogaus teisių pažeidimais²⁹. JT specialiojo pranešėjo pasiūlymus praktiškai įgyvendino Danijos Žmogaus Teisių institutas – akredituota šios šalies nacionalinė žmogaus teisių institucija. Šis institutas rengia metodus ir priemones, kuriomis skatinamas veiksmingas žmogaus teisių įgyvendinimas verslo praktikoje, teikia konsultacijas valstybės institucijoms ir verslo subjektams dėl JT principų dėl verslo ir žmogaus teisių įgyvendinimo.

Nepaisant teigiamo poveikio, susijusio su nacionalinės žmogaus teisių institucijos akreditavimu, atkreiptinas dėmesys, kad Lietuva neatnaujino, kaip planuota, veiksmų plano, kuriuo būtų tęsiamas JT principų dėl verslo ir žmogaus teisių įgyvendinimas. Esama veiksmų plano redakcija yra tobulintina tiek teisinės technikos požiūriu, atsižvelgiant į naujausius pasikeitimus nacionalinėje teisėje, tiek į naujausias tendencijas verslo ir žmogaus teisių srityje.

Rengiant naujos redakcijos nacionalinį veiksmų planą dėl verslo ir žmogaus teisių įgyvendinimo Lietuvoje, būtina įvertinti tai, kad ankstesnis Lietuvos veiksmų planas yra rekomendacinio pobūdžio dokumentas, nors ir priskiriamas prie strateginio planavimo dokumentų, todėl siekiant užtikrinti teisinį aiškumą, tokį veiksmų planą reikėtų patvirtinti teisės aktu.

26 2014 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtintas veiksmų planas „Lietuvos veiksmai įgyvendinant Jungtinių Tautų pagrindinius principus dėl verslo ir žmogaus teisių.“

27 UN General Assembly, National institutions for the promotion and protection of human rights, 20 December 1993, A/RES/48/134.

28 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo Nr. VIII-950 3, 19, 19-1 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 19-2 straipsniu įstatymas Nr XIII-858. TAR, 2017-12-18, Nr. 20342.

29 UN Human Rights Council, Protect, respect and remedy : a framework for business and human rights : report of the Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises, John Ruggie, 7 April 2008, A/HRC/8/5.

4.5. Teisės laisvai judėti tos pačios lyties santuokas sudariusiems asmenims pripažinimas Europos Sąjungoje ir Lietuvos Respublikoje

2018 m. ES Teisingumo Teismas konstatavo, kad galimybę apsigyventi savo teritorijoje tos pačios lyties ES piliečių sutuoktiniams privalo užtikrinti net ir tos ES valstybės narės, kurių nacionalinė teisė tokių santuokų sudaryti neleidžia. Šį sprendimą ESTT priėmė atsakydamas į Rumunijos Konstitucinio Teismo prašymą išaiškinti vadinamojoje ES piliečių direktyvoje³⁰ naudojamą sąvoką „sutuoktinis“.

Kadangi šeimos teisė nėra tarp ES kompetencijos sričių, iki šio sprendimo ESTT buvo linkęs neįsijungti į diskusijas dėl tos pačios lyties asmenų santuokų ir partnerystės pripažinimo. Dar 2001 m. gegužės 31 d. byloje *D ir Švedija prieš ES Tarybą* (toliau – *D* byla) Teismas nepripažino, kad ES pareigūnas, sudaręs registruotą partnerystę su tos pačios lyties asmeniu, turi tokias pačias teises į namų ūkio išmoką, kaip ir susituokęs pareigūnas. Teismo nuomone, nors tuo metu registruotas partnerystes jau pripažino dalis valstybių narių, visgi šis statusas nebuvo tapatus santuokai, tad nebuvo ir prielaidų aiškinti, jog ES pareigūnų tarnybos nuostatuose naudojama sąvoka „santuoka“ turėtų apimti ir registruotas tos pačios lyties asmenų partnerystes³¹. Be to, šioje byloje Teismas pareiškė, kad „nėra abejonių dėl to, kad pagal bendrai valstybių narių priimtą apibrėžimą santuokos sąvoka reiškia *dviejų skirtingų lyčių asmenų sąjungą*“³². Nuo šios bylos iki 2018 m. nagrinėtos *Coman* bylos ESTT neturėjo galimybės aiškiai pasisakyti dėl to, ar jo pozicija nepakito, nors prielaidų teisiniams pokyčiams nestigo.

Pirma, priimant sprendimą *D* byloje, dar buvo neaišku, ar draudimas diskriminuoti dėl seksualinės orientacijos jau buvo bendrasis ES teisės principas, kurio laikymąsi užtikrina ESTT. Šis klausimas *D* byloje nevertintas, nors iš bylos rezultato galima spėti, kad Teismo požiūriu tuo metu šis statusas dar nebuvo pasiektas. Be to, šiame sprendime Teismas net nepaminėjo 2000 m. gruodžio 7 d. paskelbtos ES pagrindinių teisių chartijos, kurios 7 straipsnis įtvirtino teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, 9 straipsnis numatė teisę tuoktis ir kurti šeimą, 20 straipsnis deklaravo, kad visi yra lygūs prieš įstatymą, o 21 straipsnis draudė diskriminuoti dėl seksualinės orientacijos. Visgi šis dokumentas tuo metu dar nebuvo formalus teisės šaltinis, todėl juo remtis Teismas ir neprivalėjo. Antra, 2004 m. priimta ES Piliečių direktyva, apibrėžusi ES piliečių ir jų šeimos narių atvykimo, apsigyvendinimo sąlygas kitose valstybėse narėse įtvirtino, kad šeimos nariu laikomas ne vien ES piliečio sutuoktinis, bet ir jo registruotas partneris³³. ES piliečio šeimos narys turi tokią pat teisę atvykti, apsigyventi, priimti darbo pasiūlymus kitose ES valstybėse narėse, kaip ir patys ES piliečiai. ES piliečio šeimos nariai šiomis teisėmis naudojami nepriklausomai nuo to, ar jie patys yra ES piliečiai. Trečia, 2009 m. įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, chartija tapo teisiškai privaloma. Tos pačios lyties poroms tai nereikšė teisinio statuso proveržio, nes ir toliau trūko teisinio aiškumo dėl to, kiek plačiai ES teisė leidžia valstybėms remtis savo nacionaline teise atsisakant užtikrinti tos pačios lyties ES piliečių sutuoktiniams teises apsigyventi ir naudotis kitomis savo kaip ES piliečio šeimos nario teisėmis. Ketvirta, sparčiai daugėjo valstybių, leidžiančių tos pačios lyties asmenų santuokas ir registruotas partnerystes, tačiau Lietuvos Respublikoje, Bulgarijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Rumunijoje ir Slovakijoje, kurios nepripažino tos pačios lyties santuokų ir nereglementavo galimybės sudaryti registruotą partnerystę, nebuvo išduodami ir leidimai apsigyventi jų teritorijoje trečiųjų šalių piliečiams, susituokusiems ar registravusiems savo partnerystes kitose valstybėse. Savo sprendimą jos motyvuodavo tuo, kad valstybė nepripažįsta tokių santuokų ar registruotų partnerystės. Ši problema nebuvo ypač aktuali poroms, kuriose abu partneriai buvo ES piliečiai, nes

30 2004 m. balandžio 24 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2004/38/EB dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje („Piliečių direktyva“). *Oficialusis leidinys* L 229, 2004 6 29, p. 35.

31 Joined cases C-122/99 P ir C-125/99P *D and Sweden v. Council*, ECLI:EU:C:2001:304, 36 punktas.

32 Ten pat, 34 punktas.

33 Ten pat, 2 straipsnis.

kiekvienas jų turėjo galimybę apsigyventi kitoje valstybėje narėje kaip ES pilietis. Tačiau poroms, kuriose vienas iš sutuoktinių buvo trečiosios valstybės pilietis, tai buvo gana reikšminga problema.

ESTT ši problema pasiekė būtent po to, kai į ją kreipėsi Rumunijos Konstitucinis teismas, nagrinėjęs bylą dėl Rumunijos migracijos institucijų atsisakymo išduoti leidimą apsigyventi Rumunijos piliečio A. Coman sutuoktiniui, JAV piliečiui C. Hamilton³⁴. Į bylą, palaikydamos Rumunijos poziciją, įsitraukė Latvija, Vengrija ir Lenkija. Nyderlandai ir Europos Komisija palaikė ieškovų poziciją, kurią parėmė ir Generalinis Advokatas³⁵. Šiai pozicijai galiausiai pritarė ir Teismo Didžioji kolegija, 2018 m. birželio 5 d. paskelbusi, kad negalima atsisakyti suteikti teisę gyventi trečiosios šalies piliečiui valstybės narės teritorijoje motyvuojant tuo, kad šios valstybės teisė neleidžia sudarinėti tos pačios lyties santuokų, ir, kad toks asmuo turi teisę apsigyventi joje ilgiau nei tris mėnesius³⁶. Savo sprendimą Teismas grindė SESV 21 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta ES piliečio teise laisvai judėti ES³⁷. Pažymėjęs, kad sąvoka „sutuoktinis“, kaip ji suprantama pagal ES Piliečių direktyvą, yra neutrali lyties atžvilgiu ir gali apimti tos pačios lyties, sutuoktinį³⁸, Teismas pakartojo, kad valstybės gali laisvai leisti arba neleisti tos pačios lyties asmenų santuokas³⁹, tačiau privalo užtikrinti tinkamą Sutarties nuostatų dėl visiems Sąjungos piliečiams pripažintos laisvės judėti ir apsigyventi valstybių narių teritorijoje taikymą⁴⁰. Teismo vertinimu, galimybė atsisakyti suteikti leidimą apsigyventi asmeniui vien dėl to, kad tos pačios lyties asmenų santuoka toje valstybėje neleidžiama, nederamai apsunkintų asmenų judėjimo laisvę ir padarytų ją neefektyvią⁴¹. Teismas nesutiko, kad valstybė galėtų pateisinti tokį judėjimo laisvės apsunkinimą valstybės narės nacionaliniu savitumu ar grėsme viešajai tvarkai⁴². Galiausiai, ESTT pabrėžė, kad asmenų judėjimo laisvės ribojimai gali būti pateisinami tik, jei jie nepažeidžia chartijoje įtvirtintų pagrindinių teisių⁴³, o atsisakymas suteikti leidimą gyventi asmeniui nepripažįstant jo, kaip sutuoktinio statuso, būtų nesuderinamas su chartijos 7 straipsniu, kuris įtvirtina teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, nes sąvoka „privatus gyvenimas“ ir sąvoka „šeimos gyvenimas“, kaip pripažįsta ir EŽTT, gali apimti tiek skirtingų lyčių poras, tiek ir homoseksualios poros santykius⁴⁴.

ESTT Didžiosios kolegijos sprendimas *Coman* byloje yra konstitucinės reikšmės sprendimas, kuris gali iš esmės pakeisti teisinio tos pačios lyties asmenų statuso suvokimą visose Europos Sąjungos valstybėse⁴⁵. Jis jau turėjo įtakos 2019 m. sausio 11 d. Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimui⁴⁶, kuriuo buvo pripažinta teisė apsigyventi Lietuvos Respublikoje Baltarusijos piliečiui,

34 A. Coman ir Hamilton buvo susituokę 2010 m. Belgijoje, kai Coman dirbo Europos Parlamento nario padėjėju, ketino grįžti į Rumuniją ir apsigyventi ten. Būtent ankstesnis A. Coman darbas Belgijoje Rumunijos piliečio ginčą su Rumunija pakėlė į ES teisės taikymo lygmenį, nes priešingu atveju ginčas būtų laikomas grynai vidaus pobūdžio ginču, kuriam ES teisė nebūtų taikoma.

35 Byla C-673/16 *Coman et al v. Inspectoratul General pentru Imigrări et al, Generalinio advokato Wathelet nuomonė*, 2018-01-11, ECLI:EU:C:2018:2.

36 2018 m. birželio 4 d. sprendimas byloje C-673/16 *Coman et al v. Inspectoratul General pentru Imigrări et al*, ECLI:EU:C:2018:385, 35 punktas.

37 SESV 21straipsnio 1 dalis įtvirtina, kad kiekvienas Sąjungos pilietis turi teisę laisvai judėti ir apsigyventi valstybių narių teritorijoje laikydamasis Sutartyse ir joms įgyvendinti priimtose nuostatose nustatytų apribojimų bei sąlygų.

38 *Coman*, 36 punktas.

39 2016 m. lapkričio 24 d. Sprendimo *Parris*, C-443/15, EU:C:2016:897, 59 punktas.

40 *Coman*, 38 punktas.

41 *Coman*, 39-40 punktai.

42 *Coman*, 46 punktas.

43 *Coman*, 47 punktas.

44 *Coman*, 50 punktas, cf 2013 m. lapkričio 7 d. EŽTT sprendimo *Vallianatos ir kt. prieš Graikiją*, CE:ECHR:2013:1107JUD002938109, 73 punktas ir 2017 m. gruodžio 14 d. EŽTT sprendimo *Orlandi ir kiti prieš Italiją*, CE:ECHR:2017:1214JUD002643112, 143 punktas.

45 Reaguojant į ESTT sprendimą *Coman* byloje, Rumunijoje inicijuotas referendumas dėl Konstitucijos pakeitimo įtvirtinant pačioje Konstitucijoje, kad santuoka reiškia vyro ir moters sąjungą. Nors pats Rumunijos Konstitucinis Teismas ir priėmė nutarimą, kuris neprieštaravo ESTT sprendimui, visgi netrukus jis pats sankcionavo referendumo iniciatyvą, neįžvelgdamas jokių teisinių kliūčių, kurios neleisti šio klausimo nagrinėti referendumu. 2018 m. spalio 7 d. vykęs referendumas galiausiai neįvyko, nes piliečių aktyvumas nepasiekė reikalaujamų 30 procentų.

46 LR Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. KT3-N1/2019, Bylos Nr. 16/2016 Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „dėl

Danijoje sudariusiam santuoką su Lietuvos Respublikos piliečiu. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas pirmą kartą aiškiai įvardijo, kad „viena iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnio draudžiamo diskriminavimo formų yra žmogaus teisių varžymas dėl jo lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos, kuris kartu laikytinas ir žmogaus orumo žeminimu“⁴⁷. Tačiau, Konstitucinio Teismo požiūriu, tai nereiškia, jog Konstitucija leidžia tos pačios lyties asmenų santuokas:

32.4. Šiame kontekste pažymėtina, kad Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtinta konstitucinė santuokos, kaip sudaromos laisvu vyro ir moters sutarimu, samprata. Pabrėžtina, kad kitokia santuokos samprata Lietuvos Respublikos įstatymuose negali būti įtvirtinta atitinkamai nepakeitus Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalies.

Konstitucinis Teismas pakartojo savo ankstesnėje jurisprudencijoje išplėtotą principą, kad šeimos samprata yra neutrali lyties požiūriu. Tačiau taip pat jis pripažino galimybę „atsižvelgiant į objektyvius ir konstituciškai pagrįstus kriterijus“ nustatyti diferencijuotą valstybės globos ir paramos šeimai teisinį reglamentavimą⁴⁸. Konstitucinis Teismas nedetalizavo, kokie galėtų būti objektyvūs ir konstituciškai pagrįsti kriterijai, tačiau nutarime yra teigiama, kad „tam tikru laikotarpiu vyraujančios daugumos visuomenės narių nuostatos ar stereotipai negali būti konstituciškai pateisinamu pagrindu, remiantis konstituciškai svarbiais tikslais, *inter alia* viešąja tvarka, diskriminuoti asmenis vien dėl jų lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos“⁴⁹. Konstitucinis Teismas šioje byloje neprivalėjo atsižvelgti į ESTT sprendimą *Coman* byloje, nes LR pilietis, sudaręs santuoką su Baltarusijos piliečiu, nebuvo pasinaudojęs savo, kaip ES piliečio, laisvo judėjimo teisėmis, tad situacija buvo grynai vidaus pobūdžio, o tai reiškia, kad ES teisė jai nebuvo taikoma. Tačiau Konstitucinis Teismas atsižvelgė į ES teisę, nes nagrinėjamas Užsieniečių teisinės padėties įstatymas buvo priimtas įgyvendinant ES Piliečių direktyvą. Aiškiai pripažindamas, kad Konstitucija draudžia diskriminuoti dėl seksualinės orientacijos bei reikalaujamas pripažinti kitose valstybėse sudarytas tos pačios lyties santuokas Teismas sustiprino konstitucinę pagarbą žmogaus orumui ir privačiam žmogaus ir šeimos gyvenimui.

Iki šio nutarimo Lietuvos Respublika kartu Bulgarija, Latvija, Lenkija, Rumunija ir Slovakija buvo vienintelės ES šalys, kurios apskritai nepripažino tos pačios lyties asmenų partnerystės santuokų. Šiuo metu tos pačios lyties santuokas leidžia didžioji dalis ES valstybių narių, t. y. Airija, Austrija, Belgija, Danija, Ispanija, Suomija, Prancūzija, Liuksemburgas, Malta, Nyderlandai, Portugalija, Švedija ir Jungtinė Karalystė, Vokietija, taip pat Norvegija ir Islandija. Sprendimas pripažinti tokias santuokas daugeliu atvejų nebuvo lengvas. Pavyzdžiui, 2009 m. Portugalijos Konstitucinis Teismas šio klausimo pats nespėdė. Trims teisėjams sutinkant, o dviems prieštaraujant, galutinį sprendimą dėl tos pačios lyties asmenų santuokų jis paliko Parlamentui, konstatavęs, kad Konstitucija tos pačios lyties santuokų nei draudžia, nei reikalauja leisti jas sudaryti⁵⁰. Kai kuriose valstybėse narėse tos pačios lyties asmenų santuokų klausimas spęstas keičiant Konstitucijos tekstą. Airijoje šiuo klausimu sprendimas priimtas 2015 m. referendumu, dalyvaujant 61 procentams rinkėjų, 62 procentų dauguma pritarta Konstitucijos pataisai įrašant, jog santuoką gali sudaryti du asmenys, nepriklausomai nuo jų lyties. O Kroatijoje, kuri, kaip ir Vengrija, leidžia sudaryti tos pačios lyties asmenų registruotas partnerystes, 2013 m. referendumu Konstitucija buvo pataisyta siekiant užkirsti kelią tos pačios lyties santuokoms, įtvirtinus, kad santuokos galimos tik tarp vyrų ir moterų⁵¹. Po Rumunijos Konstitucinio Teismo nutarimo *Coman* byloje panašiai padaryti mėginta ir Rumunijoje, tačiau referendumas neįvyko, jame dalyvavus tik 20.4 procentų rinkėjų. Šiuo metu santuoką kaip vyro ir moters sąjungą apibrėžia Bulgarijos, Kroatijos, Vengrijos, Latvijos, Lie-

Užsieniečių teisinės padėties“ 43 straipsnio 1 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, TAR, 2019-01-11, N. 439.

47 *Ibid.*, Nutarimo 31.2 dalis.

48 2019-01-11 LR Konstitucinio Teismo nutarimo 32.5 dalis.

49 2019-01-11 LR Konstitucinio Teismo nutarimo 31.3 dalis.

50 Portugalijos Konstitucinio Teismo sprendimas Nr.3 59/2009.

51 Šiame referendume dalyvavo 37 procentai rinkimų teisę turinčių Kroatijos piliečių.

tuvos, Moldovos ir Slovakijos, taip pat Armėnijos, Baltarusijos, Juodkalnijos, Sakartvelo, Serbijos, Slovakijos ir Ukrainos konstitucijos.

Įdomu, kad nors santuoką panašiai apibrėžia ir Ispanijos Konstitucija, Ispanijos Konstituciniame Teisme 2012 m. tai nebuvo kliūtis konstatuoti, kad jai neprieštarauja itin liberalus tos pačios lyties santuokas legalizavęs įstatymas, leidęs tokias santuokas sudariusiems asmenims netgi įsivaikinti vaikus, jei tai atitiktų geriausių vaiko interesus⁵². Proaktyvų sprendimą tos pačios lyties asmenų santuokų klausimu priėmė ir Austrijos Konstitucinis Teismas, 2017 m. konstatavęs, kad įstatyminis apribojimas, leidžiantis tos pačios lyties poroms sudaryti vien registruotą partnerystę, bet ne santuoką, pažeidžia Austrijos Konstituciją, nes diskriminuoja asmenis dėl seksualinės orientacijos⁵³.

ESTT Teismo Didžiosios kolegijos sprendimas *Coman* byloje yra panašus su Europos žmogaus teisių teismo 2017 m. sprendimu *Orlandi* byloje, kuriame išvelgta pareiga valstybei, neleidžiančiai tos pačios lyties santuokų, tam tikra teisine forma pripažinti užsienyje sudarytas tos pačios lyties santuokas⁵⁴. 2019 m. sausio 11 d. Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimas užtikrina, kad Lietuvos teisė atitiktų šį minimalų standartą. Visgi dėl ES teisės laisvo asmenų judėjimo principo turinio *Coman* sprendimo teisinės pasekmės gali būti gilesnės. ES teisė reikalauja, kad valstybės narės nediskriminuotų ES piliečių šeimos narių jiems siekiant įsidarbinti, ir draudžia juos diskriminuoti teikiant socialines garantijas, mokesčių lengvatas, užtikrinant teisę į būstą, ir kt., t. y. būdami ES šeimos nariais ES piliečio sutuoktiniai, nepriklausomai nuo jų lyties, turi visas teises, kurias turi ir ES pilietis, o pozityvus vienodo elgesio principas reikalauja užtikrinti vienodą elgesį su panašioje situacijoje esančiais vietiniais gyventojais. Tad, net jei valstybė narė neleistų sudaryti tos pačios lyties asmenų santuokų, ar netgi konstituciniu lygmeniu tokias santuokas draustų, kitose valstybėse narėse susituokę tos pačios lyties asmenys galėtų pretenduoti į tokias pačias teises, kurias pagal nacionalinę teisę turi santuokas sudarę asmenys. Tokia išvada galima dėl ES teisės viršenybės principo, tiek remiantis chartijos 21 straipsnio reikalavimu nediskriminuoti dėl seksualinės orientacijos. Šiuo aspektu galima kolizija tarp to, ko reikalauja ES teisė, ir Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarime minimos galimybės diferencijuoti elgesį su šeimomis, įtvirtinant valstybės globos ir paramos teisinį reguliavimą. Šiuo metu nėra aišku nei tai, kokį asmenų diferencijavimą omenyje turėjo Konstitucinis teismas, bei, ar tokį diferencijavimą ESTT sutiktų vertinti dėl atitikimo ES laisvo asmenų judėjimo principui.

52 Isp. El hombre y la mujer tienen derecho a contraer matrimonio con plena igualdad jurídica, Angl. Man and woman have the right to marry with full legal equality.

53 Žr. 2017 m. gruodžio 4 d. Konstitucinio teismo sprendimas byloje G 258-259/2017-9.

54 2017 m. gruodžio 14 d. EŽTT sprendimas *Orlandi ir kiti prieš Italiją*, CE:ECHR:2017:1214JUD002643112, 143 punktas.

BAIGIAMASIS ŽODIS

Šio naujo leidinio skaitytojas turėjo galimybę susipažinti su Lietuvoje 2018 metais įvykusiais reikšmingais teisinio reguliavimo ir praktikos pokyčiais viešosios ir privatinės teisės, baudžiamosios justicijos ir tarptautinės teisės srityse. Juos lėmė nauji visuomenės ir valstybės socialinės, ekonominės, politinės raidos poreikiai, pasikeitę ir naujai besiformuojantys visuomeniniai santykiai, būtinumas kuo veiksmingiau apsaugoti žmogaus teises bei laisves. Teisinio reguliavimo tobulinimas, naujų teisinio poveikio priemonių paieška yra neišvengiamas ir nuolatinis procesas. Ne mažiau svarbu analizuoti teisinio reguliavimo naujovių turinį, įvertinti jų tinkamumą spręsti visuomenei ir valstybei rūpimas problemas. Būtent to siekė leidinio autoriai, bet ar jiems tai pavyko padaryti, tesprenžia skaitytojas.

Kad ir kaip būtų, bet pro atidesnio skaitytojo akis neturėjo praslysti leidinyje pateikta Konstitucinio Teismo suformuota nauja konstitucinė doktrina, kad jeigu Konstitucinis Teismas pripažįsta įstatymą prieštaraujančiu Konstitucijai dėl to, kad jis iš teisinių santykių subjektų reikalauja neįmanomų dalykų, – toks įstatymas teisinių santykių subjektams negali sukelti teisinių padarinių; jų negali sukelti ir poįstatyminiai teisės aktai, kuriais buvo įgyvendinamas minėtas antikonstituciniu pripažintas įstatymas. Ne mažiau svarbi 2018 m. pradėtų daryti Konstitucijos pataisų, leisiančių įvesti individualų konstitucinį skundą (dėl jų įvyko pirmas balsavimas), analizė. Besidomintiems viešąja teise, turėtų būti naudingi straipsniai, kuriuose nagrinėjami valstybės tarnybos reforma, teismų sistemos pertvarkymai, pasikeitimai reikalavimų gimdyti namuose srityje bei kai kurie Vyriausiojo administracinio teismo praktikos pokyčiai.

2018 metais pagrindiniai privatinės teisės srityje įvykę pokyčiai sietini tiek su ES teisės reikalavimų įgyvendinimu mūsų teisinėje sistemoje (turizmo teisės reforma, BDAR taikymo pradžia), tiek ir su siekiu patobulinti nacionalinį teisinį reglamentavimą tam tikrose srityse: įgyvendinant atnaujintą mediacijos civilinėje justicijoje modelį ar autorių teises ginantiems asmenims suteikiant papildomų įrankių (interneto svetainių blokavimas).

2018 metais pagrindiniai teisinio reguliavimo pokyčiai, įvykę Lietuvos baudžiamosios justicijos srityse, sietini su ES teisės plėtra mūsų teisinėje sistemoje. Priimtais BK ir BPK pakeitimais ir papildymais buvo įgyvendinti ES teisės aktuose įtvirtinti asmens teisių apsaugos baudžiamojoje justicijoje minimalūs reikalavimai, sukurtos papildomos prielaidos užtikrinti EŽTK ir kitų tarptautinių žmogaus teisių apsaugos standartų tinkamą praktinį įgyvendinimą, sustiprintas atsakas ypač pavojingomis nusikalstamoms veikoms. Žmogaus teisių apsaugos klausimai akcentuojami ir 2018 metų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų praktikoje. Nuosekliai formuodamas vienodą teismų praktiką ir išgrynindamas teismų precedentus, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pateikė teisės išaiškinimo taisykles dėl duomenų, gautų vykdant slaptus tyrimo veiksmus, leistinumą. Vairavimo apsvaigus nuo alkoholio baudžiamosiose bylose pasisakė dėl baudžiamojo poveikio priemonių – uždraudimo naudotis specialia teise vairuoti kelių transporto priemones ir turto konfiskavimo – tinkamo individualizavimo, jų taikymo ypatumų ir kitų klausimų.

2018 metai dar kartą patvirtino, kad tarptautinė teisė yra dinamiška teisės sistema, o Lietuvai pasaulinio lygio aktualijos įvairiais aspektais gali būti labai artimos. Pagrindiniai šios teisės sistemos pokyčiai vyko įvairiose srityse, iš kurių Lietuvai reikšminga buvo EŽTT reforma, kuri 16-uju protokolų suteikė galimybę aukščiausio lygio nacionaliniams teismams kreiptis konsultacinės iš-

vados dėl EŽTK klausimų; EŽTT spręstos Lietuvos bylos patvirtino svarbius psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisių apsaugos principus; o kai kurios bylos Europos Sąjungos Teisingumo Teisme atspindėjo labai panašias aktualijas, kurios svarstomos ir mūsų teismuose, kaip, pavyzdžiui, tos pačios lyties sutuoktinių teisės skirtingose ES valstybėse narėse. 2018 m. aktyvuota Tarptautinio Baudžiamojo Teismo jurisdikcija agresijos nusikaltimui, t. y. pirmą kartą tarptautinės teisės istorijoje atsirado universali tarptautinė institucija, įgaliota taikyti individualią baudžiamąją atsakomybę už šį nusikaltimą. Lietuvai, kaip valstybei, priklausomai nuo tarptautinio saugumo situacijos, tai svarbus įvykis. Nors 2018 m. tarptautiniu mastu nebuvo užbaigti tarptautinės konvencijos dėl verslo ir žmogaus teisių principų įgyvendinimo rengimo darbai, Lietuvai ši tema įgyja vis didesnę svarbą 2018 m. įvykusios narystės Europos ekonominio bendradarbiavimo organizacijoje kontekste ir rengiant 2-ąjį nacionalinį veiksmų planą šioje srityje. Svarbu, kad ir 2018 m. akredituota Nacionalinė žmogaus teisių institucija aktyviai įsitrauktų į šią veiklą.

Tikėtina, kad tiek tie pokyčiai, kurie buvo glaustai analizuoti šiame leidinyje, tiek ir visi kiti, kurių dėl jų gausos neturėjome galimybės apžvelgti, prisidės prie veiksmingesnės Lietuvos žmonių teisių apsaugos, sukurs prielaidas efektyvesnei teismų bei viešojo valdymo institucijų veiklai.

Leidinio iniciatoriai tikisi, kad kitais metais pasirodysiantis analogiškas leidinys, skirtas svarbiems teisinio reguliavimo pokyčiams, įvyksiantiems 2019 metais, bus daug didesnės apimties, įvairesnis, o akademinė bendruomenė dar drąsiau analizuos šių pokyčių poveikį. Rengti leidinį kviesime prisijungti kitų aukštųjų mokyklų teisės mokslininkus, teisėjus, advokatus, prokurorus, kitus teisės praktikus. Tai leis pateikti išsamesnę reikšmingų teisinio reguliavimo naujovių analizę, geriau prognozuoti jų įtaką socialiniams procesams.

LIETUVOS TEISĖ 2018: ESMINIAI POKYČIAI

Išleido ir parengė spaudai
Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu

ISBN 978-9955-19-939-7